

Мар'яна ДОЛИНСЬКА

karmenij narazice, na Ulice wyżej
 a. b. c. d. e. f. g. h. i. j. k. l. m. n. o. p. q. r. s. t. u. v. w. x. y. z.

«СОБОРНА УКРАЇНА ТА ЇЇ ЗЕМЛІ»
Спільна ініціатива
академічних та освітніх середовищ Львова
Український католицький університет
Гуманітарний факультет

Мар'яна Долинська

ЛЬВІВ

ПРОСТІР
НА ТЛІ
МЕШКАНЦІВ
(XIII–XIX ст.)

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ 2015

УДК 711/712(477.83-25)(091)

ББК Щ85.118(4Укр-Льв)-03

Д 645

Науковий редактор
проф. М. Крикун

Рецензенти:
проф. М. Капраль, доц. В. Маслійчук

Долинська М.

Львів: простір на тлі мешканців XIII–XIX ст. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014. – 168 с. + 10 іл.

ISBN 978-966-2778-33-5

У цих нарисах зроблено спробу узагальнити найновіші дослідження й усталені академічні погляди на історію Львова від моменту його заснування і до кінця австрійського періоду. Прагнучи описати просторовий розвиток Львова на тлі історії соціуму, автор у кожній темі згадує основні моменти політичного фону, детально характеризує історію змін міського простору (внутрішні та зовнішні межі міста, його адміністративно-територіальний поділ, мережу комунікацій та поселень на передмістях) і описує мешканців міста (структуру влади у Львові, соціальний і національний склад його населення, деякі моменти повсякденного життя).

Для істориків, урбаністів і всіх, кого цікавить історія Львова. Може використовуватися як посібник, насамперед для студентів гуманітарного факультету Українського католицького університету. Також буде корисний учителям історії, котрі викладають львовознавство.

Видання здійснене за підтримки
Вічного фонду Тимоша і Дженовефі Шевчуків

ISBN 978-966-2778-33-5

© Долинська М., 2015

© Видавництво УКУ, 2015

ЗМІСТ

<i>Вступ</i>	7
Розділ 1.	
Природні ландшафти	11
Розділ 2.	
Найдавніші поселення на території сучасного Львова	23
Розділ 3.	
Виникнення Львова	29
Розділ 4.	
Німецький, або золотий, період готичного Львова	51
Розділ 5.	
Ранньомодерний Львів. Занепад магдебурзького міста	79
Розділ 6.	
Австрійський період	127
<i>Список найважливіших джерел та літератури</i>	158

Присвячую пам'яті
моїх Батьків Ярослави
та Лева Долинських,
мого Прапрапрадіда Луки
Долинського та Прадіда
Михайла Зубрицького,
всіх знаних і незнаних
Предків, які пензлем,
пером та власним
життям творили
історію мого Міста.

Автор

ВСТУП

Написати синтез історії міста – завдання надзвичайно складне, особливо якщо історія цього міста вивчена нерівномірно. Отже, коли йдеться про Львів, то на повноцінний виклад його історії треба ще почекати.

Описувати історію Львова почали давно. Ще в XVII ст. до цієї праці приклалися Йоган Альнепек та Бартоломій Зиморович. Численними краєзнавчими студіями і декількома ґрунтовними хронологічними викладами, хоча б Ігнатія Ходинецького чи Дениса Зубрицького, прославилася XIX ст. Окремі факти львівської історії, а деколи і її кардинальні проблеми розсіяні в багатьох вузькопрофільних виданнях, нерідко і в пресі.

Систематичні студії, що провадилися і українськими, і польськими дослідниками, перервалися Другою світовою війною, а в радянський період історія міст досліджувалася дуже мало. За той час погляди, методики вивчення і методологічна база історичної науки зазнали у світі значних змін, перейшли через декілька етапів. Після проголошення незалежності України історики перестали підпорядковуватися ідеологічним догмам, почався новий етап історіописання, проте наздогнати прогаяне (особливо в стосунку до нових методологічних засад) виявилася нелегким завданням.

За останні два десятиліття з'явилося чимало серйозних і скрупульозних досліджень, присвячених окремим проблемам і питанням історії Львова. Опубліковано дуже важливі документи з історії міста, фундаментально вивчено етнічні громади і стосунки між ними, присвячено увагу студіям цехів. Заповнюючи

прогалини, що створилися в другій половині XX ст., дослідники опрацьовують теми, пов'язані з людиною-мешканцем міста на рівні мікроісторії та просопографії; особливу увагу приділено вивченню ролі шляхти в місті.

На жаль, проблемами простору міста, появою та розвитком його адміністративного поділу, походженням вулиць історики цікавляться мало, полишаючи цю ділянку знань краєзнавцям і туристичному бізнесу. Тому й не дивно, що нерідко в людей, які беруть до рук продюговані у великих обсягах яскраві книжечки про Львів, складається враження, що місто започаткувало свою історію десь у XIX ст. – всі вулиці, площі, пам'ятники, ресторани й кав'ярні ведуть свій початок з австрійського часу, а перед тим відбувалися окремі події, пов'язані з катями, гарними панночками і сміливими купцями.

Простір міста нерозривно пов'язаний з людиною, яка десь мешкала – у конкретному будинку «в мурах» міста чи у передмісті, з людиною, яка мала майстерню чи город десь у цьому просторі, яка ходила міськими вулицями і шляхами передмість. Студії простору не можуть бути відірваними від вивчення мешканців, бо вони, ці громадяни міста Львова, залишили документи й записи. Порівнюючи їх з давніми мапами, можна реконструювати, як був розпланований і почасти як виглядав Львів у різні часові зрізи. Це неймовірно цікаво: ідучи сучасним Львовом, знати, що саме тут спливав потік і ця територія належала такому-то патрицію, там вже з моменту заснування міста стояв млин, а ще десь тягнулися каскадом штучні ставки.

Людина не живе поза простором та інфраструктурою. Історія міського простору є підосновою для вивчення соціальної, економічної, культурної та інших складових історичної урбаністики, адже простір – це не тільки інфраструктура (будинки, палаци, двори, осади, сакральні споруди), розташована в місцевості. Міський простір – це й адміністративно-територіальний поділ, який проявлявся тільки незначним ознакуванням за допомогою межових знаків-курганчиків, а ще це ланова структура передмість, тобто відбиток первісних надань місту територій для різноманітного використання, ремінісценції яких зберігалися

до початку XVII ст., проявляючись у назвах величезних земельних наділів, поєднаних з прізвищами власників. Вивчаючи просторову історію міста, ми починаємо краще розуміти й уявлення людей різних часів: які поняття вони вкладали в такі засадничі для міського простору терміни, як «лан», «передмістя», «вулиця», «воля», значення яких з часом розмилися. Без реконструкції історичної топографії урбаністичної одиниці взагалі неможливі соціотопографічні студії, які передбачають накладання результатів вивчення соціальних процесів на план міста, адже для Львова практично немає точних великомірних мап, давніших від середини XVIII ст.

Звучить парадоксально, але для історії Львова такі кардинальні питання, як час та місце виникнення міста або надання йому магдебурзького права, залишаються відкритими й понині. Не всі історики погоджуються щодо визначення самого поняття «місто». Мабуть, кожна людина має свою відповідь на це запитання. Переважно у нашому сприйнятті місто – це густо забудований терен з мешкальними, громадськими та промисловими будівлями. Так сприймається місто на побутовому рівні, так його визначала географ Олена Степанів. Історики й архітектори-урбаністи зазвичай бачать розвиток міста в поширенні площі щільної забудови. Така норма сприйняття характерна й для укладачів європейського проекту «Атласів міст». Проте віддавна існують обумовлені межі території, яка підпорядковується міській юрисдикції. Виходячи з правових засад, саме такі терени, які юридично належали міській управі й де ця управа мала обов'язок та право здійснювати адміністративні та судові дії, можна вважати містом.

В цій книжці історія простору Львова розглядається саме на підставі описаної вище засади адміністрування приналежних йому територій: дитинець – підгороддя – посад у княжі часи та «місто в мурах» – передмістя – міські села в часи магдебургії. Людина виступає тут як тло просторових проблем, адже без неї не існував би той культурний простір, що об'єднує створене природою і людиною. Це не синтетична історія Львова, а тільки спроба узагальнити найновіші дослідження й уже усталені академічні

погляди на історію львівського простору, яка може стати вихідною базою і стимулом для написання кращої історії нашого міста.

Ця праця не побачила б світ, якби не посередня та безпосередня допомога багатьох дослідників історії Львова. Насамперед хочу подякувати моєму Учителеві, професору Миколі Крикуну за багаторічну співпрацю й наукову редакцію книжки. Дякую всім колегам – історикам та реставраторам, що їх студії були використані при написанні тексту; колишнім студентам кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету «Львівська політехніка», що виконали графічні реконструкції важливих об'єктів львівського культурного ландшафту; студентам Українського католицького університету, які досліджували й досліджують урбаністичні проблеми; аспірантці УКУ Марії Погорілко за наполегливе опрацювання проблем історичної екології. Я щиро дякую доцентів географічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка Євгенові Іванову за фахові консультації до розділу про природний ландшафт Львова. Нарешті, я безмежно вдячна філологів, доцентів кафедри КлаВіС УКУ Улянці Головач за моральну підтримку, добрі поради й мовні консультації.

Розділ 1

ПРИРОДНІ
ЛАНДШАФТИ

Природне середовище істотно впливає на функціонування та розвиток поселення, і одним з чинників такого впливу є сприйняття ландшафту¹ жителями села чи міста. Очевидно, що при заснуванні поселення люди на емпіричному рівні враховували ці фактори², розмірковували, чи будуть вони в безпеці, побудувавшись на пагорбах чи горах, чи є поряд ліс, де можна і сховатися, і знайти матеріал для будівництва та опалення, чи досить тут води для побутових та ремісницьких потреб, які можливості для довозу товарів дають наявні в околицях ріки.

Територія сучасного Львова – це вузол, де сходиться кілька окремих природних утворень, кожному з яких притаманні власні характеристики. Ще в середині ХХ ст. Олена Степанів³ відзначила, що Львів розташований у межах трьох природних утворень: Розточчя, Побужжя та Львівської височини (плато). В другій половині ХХ ст. географи почали виокремлювати також Любінську долину, складовою якої є Білогірсько-Мальчицька

¹ Ландшафт (нім. Landschaft – краєвид) – природний чи антропогенний територіальний або акваторіальний комплекс, що становить генетично однорідну ділянку (сегмент) географічної оболонки Землі з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, поєднанням ґрунтів і біоценозів і характерною для неї морфологічною структурою.

² Sowina U. Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemia polskie z Europy w tle. – Warszawa, 2009.

³ Степанів О. Сучасний Львів: Путівник [вид. стереотипне]. – Львів, 1992. – С. 33.

прохідна долина. Деякі вчені окремо виділяють в межах Львова ландшафт Опілля і природний Полтвинський ландшафт⁴.

Підсумовуючи найновіші географічні дослідження, можна говорити, що сучасна територія Львова охоплює такі природні утворення:

- Розточчя – займає північно-західну частину Львова і простягається далі на захід. Характеризується горбистою місцевістю, заболоченими долинами, буково-дубово-сосновими лісами.
- Пасмове Побужжя – простягається на північний схід від Львова. Його складовою є Полтвинський ландшафт (Львівська або Верхньополтвинська котловина), утворений в результаті активної дії Полтви та її приток. Для цього ландшафту були характерні буково-дубові ліси, луки та болота, але внаслідок активної діяльності людини він був кардинально змінений і в підсумку перетворився на традиційний міський ландшафт.
- Львівська височина – займає південну та південно-західну частину Львова і простягається далі на південь і південний захід. Рельєф⁵ цієї частини – хвиляста рівнина з чорноземними ґрунтами.
- Білогоріччя-Мальчицька прохідна долина – тягнеться від Білогоріччя на захід уздовж Білогірського потоку.

Центральна частина Львова лежить у межах **Львівської (Верхньополтвинської)⁶ котловини**. Це річкова долина Полтви,

⁴ Геренчук К. І., Койнов М. М., Цись П. М. Природно-географічний поділ Львівського і Подільського економічних районів. – Львів, 1964. – С. 22.

⁵ Рельєф – результат постійної взаємодії внутрішніх (вулканічних, тектонічних) і зовнішніх (денудація, акумуляція) геологічних процесів. Наслідком перших є вертикальні зміщення земної кори, наслідком других – вивітрювання, руйнування гірських порід, перенесення, відкладення та перевідкладення продуктів вивітрювання. Рельєф суші включає різновікові елементи зі слідами як висхідного, так і низхідного розвитку.

⁶ Койнов М. Природно-географические ландшафты окрестностей г. Львова. Відбиток із зб.: Вопросы регионального ландшафтоведения и геоморфологии СССР. – Львов, 1964. – С. 56.

Ландшафти Львова

яка утворилася поміж пасмами Побужжя, Давидівським пасмом і Львівською височиною⁷. Львівська котловина знаходиться у верхній течії річки Полтви й на даний час дуже щільно забудована. Рельєф тут плаский, з характерними заболоченими западинами; до втручання людини тут були численні трясовини. До XVIII ст. територія на захід від сучасного проспекту Свободи була місцем полювання та відпочинку міщан. Межі⁸ Львівської котловини окреслити досить просто – це вся понижена центральна частина міста. На півдні котловина починається вузькою долиною потоку Сорока (одна з двох головних приток річки Полтви), що протікав уздовж вулиць Сахарова і Вітовського.

⁷ Степанів О. Сучасний Львів... – С. 34; Койнов М. Природно-географические ландшафты... – С. 60.

⁸ Географічні межі – частини географічного простору, де відбувається зміна якостей і властивостей, притаманних суміжним об'єктам. Існують на стику різномірних об'єктів (наприклад, між літосферою, гідросферою, атмосферою і біосферою).

Другий «ріг» формує вузька долина потоку Свинорія – сучасна вул. Василя Стуса (починаючи приблизно від стадіону «Україна»). В районі Стрийського ринку ці дві долини сходяться. Поза тим межа Львівської котловини огинає парк Цитадель, в районі Головної пошти перетинає вулиці Коперника, Дорошенка та на рівні університету ім. Івана Франка – вул. Листопадового Чину. Далі ця межа проходить приблизно по вул. Огієнка та виходить на площу біля церкви Святої Анни (стик вулиць Городоцької і Шевченка). Тоді огинає Краківський ринок, іде вздовж вул. Клепарівської, захоплює вулиці Тунельну та Варшавську, по вул. Яніса Райніса переходить на вул. Замарстинівську. Звідси робить гак уздовж вул. Топольної, далі тягнеться паралельно до вул. Мазепа і в районі вул. Миколайчука виходить за межі міста. На сході ця межа проходить вул. Шота Руставелі через пл. Антона Петрушевича, захоплює рівнинну частину парку Погулянка, йде попід підвищенням у районі вулиць Мечникова та Личаківської, тоді повертає на північний захід, до середмістя, далі через початок вул. Замарстинівської огинає Високий Замок і Шевченківський Гай з півночі й нарешті повертає на південний схід.

Олена Степанів довела, що Львівська котловина структурно належить до Пасмового Побужжя. Воно складається з чітко виражених пасем⁹, які розділені долинами, що сформовані численними лівими притоками Західного Бугу (серед них і Полтва, долина якої межує з Малехівським пасмом). Цей відносно низинний ландшафт Малого Полісся межує з Розточчям на заході, Львівською височиною на півдні та Опіллям¹⁰ на південному сході. Пасма Побужжя прилягають до схилів Розточчя і Львівської височини, прямуючи у східному та південно-східному напрямку. До території сучасного міста з півночі підступає Мале-

⁹ Пасмо – витягнута в довжину височина. Давніше замість терміна «пасмо» вживався термін «гряда».

¹⁰ Опілля – назва західної частини Подільської височини, однієї з найвищих і найбільш розчленованих її частин. Опілля не знаходиться на території Львова безпосередньо, а межує з Львівським плато на географічній широті міста Перемишляни.

хівське пасмо. Ще одне пасмо (Чижиківське) тягнеться вздовж шосе зі Львова до Винник, а з південного заходу до нього приймає долина річки Маруньки. Висота пасем відносно долин – 30-40 м; абсолютні висоти коливаються в межах 230-240 м, але подекуди сягають і 260-280 м. Найбільші долини Пасмового Побужжя – Дублянська, долина Полтви та долина Маруньки¹¹. В основі пасем – крейдові відклади, підняття яких збігаються з підняттями пасем. Сама товща пасем формується з наносних піщанистих та піщанисто-мулистих відкладів.

Як уже згадувалося, Львівська котловина вздовж вулиць Ту-нельної, Варшавської та гетьмана Мазепи межує з **Розточчям** – горбистим пасмом, що починається на північно-західній околиці Львова й тягнеться аж до Вісли. В межах України Розточчя займає територію від Львова до Рави-Руської (завдовжки 60 км, завширшки 10-30 км). Для цієї географічної області характерні середні абсолютні висоти 340-350 м, для окремих підвищень – до 390 м. В геоструктурному відношенні Розточчя пов'язане з Рава-Руською зоною та, частково, із Львівським палеозойським прогином, який сформувався у крейдовий та неогеновий період. Поверхня тут сильно порізана балками, ярами та долинами річок¹².

На території Львова Розточчя складається з узгір'їв та височин, що простягаються ланцюгом з північного заходу на південний схід – від горбів Брюхович та Голоска (382 м) до Кортумової гори (374 м) включно. Розточчя має асиметричну форму: його північно-східний схил стрімкіший, з поверхнею, порізаною

¹¹ Не варто порівнювати ширину цих долин з теперішніми потоками, адже утворення долин приписують талим водам льодовика, які стікали сюди з Розточчя. Щодо походження Пасмового Побужжя триває дискусія. Деякі дослідники (напр., Мальчицький) пов'язують формування пасем з акумулятивною та ерозійною діяльністю льодовикових вод. Інші – з передтортонськими дислокаціями крейдових відкладів, тобто доводять тектонічне походження пасем. На користь другого припущення промовляють особливості крейдового фундаменту пасем, де крейдові відклади були дислоковані у вигляді хвиль. Див.: Цысь П. Схема геоморфологического районирования западных областей Украинской ССР // Географический сборник. Вып. 1. – Львов, 1951. – С. 11-62.

¹² Географічна енциклопедія України. – 1991. – Том 3. – С. 144.

ярами, балками та долинами верхніх приток Західного Бугу. Південно-західна частина Розточчя досить полого, поверхня горбисто-хвиляста, плавно переходить у низовину Надсяння та Білогорщо-Мальчицьку рівнину¹³. Пагорби Розточчя складаються переважно з крейдових відкладів, перекритих шаром тортонських глин, пісковиків та пісків, що спричиняє високий рівень ерозійності. Сучасний рельєф Розточчя сформувався під дією талих вод льодовика, які вимивали в схилах пагорбів балки¹⁴. Безпосередньо до території міста підходить височина Голоско – сильно розчленована горбисто-балкова місцевість. Цю височину розрізає глибока долина потоку Голоско, одної з приток Полтви (на місцевості тут пролягає траса Львів-Брюховичі).

Деякі дослідники¹⁵ виділяють у межах Розточчя окрему структуру – **Давидівське пасмо**, що межує з Львівською котловиною (вздовж нижньої частини вул. Личаківської) та Пасмовим Побужжям (попри північні схили Високого Замку та Шевченківського Гаю). Це найвище піднята частина Львова. У північній частині Давидівського пасма знаходяться частина регіонального ландшафтного парку «Знесіння», Високий Замок¹⁶, Піскова гора (389 м), далі тягнуться Личаківські узгір'я та Міські Пасіки – аж до Чортівської скали (414 м) і горбів присілку Пирогівка (388 м)¹⁷.

У період неогену цю територію займало море, тож тут і досі дуже часто трапляються залишки морських організмів. На західному схилі гори Лева (Лиса гора) гірські породи виступають на поверхню; в її верхній частині це вапняки, утворені черепашками давно вмерлих морських організмів¹⁸. В недіючому кар'єрі

¹³ Койнов М. Природно-географические ландшафты... – С. 56.

¹⁴ Там само. – С. 58.

¹⁵ Загальська О. Ландшафтний підхід... – С. 95.

¹⁶ Деякі дослідники зараховують пасмо Високий Замок – Чортова скеля до Розточчя, деякі – до Львівського плато, ще інші – до Давидівського пасма як окремої структури.

¹⁷ Степанів О. Сучасний Львів... – С. 34.

¹⁸ Загальська О. Ландшафтний підхід... – С. 96.

парку «Знесіння» знаходять залишки скам'янілого дерева, устриць. На південному схилі гори Стефана досі збереглося відслонення тортонських пісків, перекрите шаром вапняків¹⁹. На стрімких схилах старого кар'єру, що над кераміко-скульптурною фабрикою на вул. Мучній, проглядаються літотамнієві вапняки, а в районі Чортової скелі на поверхню виходять пісковики верхнього тортону. Медова Печера, що на горі Ратич, дістала свою назву від жовтогарячих кальцитів, які виступають на її стінах²⁰. Кінцевою точкою Давидівського пасма на північному заході є Високий Замок, а на південному сході – Чортова скеля. Подібну горизонтальну структуру має й ерозійний останець Цитадель, що знаходиться в межах Львівської котловини. Вважається, що сучасні останцеві височини мають зв'язок з нерівностями відкладів верхньої крейди²¹.

Львівська височина межує на півночі з Верхньополтвинською котловиною (північні межі височини цілком збігаються з південними межами центральної частини котловини по вул. Гонти). Межа між Львівською височиною і Розточчям проходить приблизно по вул. Шевченка. На заході та північному заході височина межує з Білогорщо-Мальчицькою долиною (Любінська низовина), на північному сході та на сході – з Давидівським пасмом (межа проходить по вулицях Личаківській та Пасічній і далі на південь). Південна межа виходить за межі міста й проходить по лінії Малечковичі – Поршна – Вовків – Толщів – Черепин – Водники²². Львівська височина – частина Подільської височини. Вона складена горизонтально розміщеними шарами пісковики й тортонського піску. Поверхня сформована елювіально-делювіальними лесовидними суглинками, на яких лежать опідзолені чорноземні ґрунти²³. Структурно Львівська височина формується з пасмових та долинних місцевостей. Типові урочища –

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Цись П. Про основні генетичні типи рельєфу... – С. 235.

²² Цись П. Схема морфологічного районування... – С. 159.

²³ Койнов М. Природно-географические ландшафты... – С. 61.

дно та схили балок або рівнина, покращена долинами верхів'їв річки Зубри та потоків Щирки, Сокольніцького, Залізної води. На межі Львівської височини і Давидівського пасма знаходяться Стрийський парк, парки «Горіховий Гай», «Піскові Озера», парк ім. Івана Франка. Типовий рельєф цієї місцевості – денудаційні столово-останцеві височини²⁴. Тут спостерігається високе залягання верхньокрейдових відкладів (мергелів), що вкриті горизонтально-шаруватими неогеновими товщами пісковиків, пісків чи вапняків,²⁵ – це й спричинило формування характерних мікротерас на схилах.

На заході Львівська височина межує з **Любінською рівниною**, крайнім західним утворенням якої є Білогорщо-Мальчицька долина²⁶, що тягнеться від Білогорщі на захід уздовж Білогорського потоку. Характерний рельєф Любінської рівнини – рівнинні території, порівняно невеликі абсолютні висоти (лише деякі пасма досягають 300–315 м), великі площі, зайняті ставками, озерами чи заболоченими місцевостями з болотною рослинністю. Сучасні ерозійні форми тут менше виражені порівняно з Львівською височиною. Рельєф сформований здебільшого льодовиковими водами, які протікали з Передкарпаття у ріку Верещицю та в сторону Пасмового Побужжя²⁷.

Ландшафти тісно пов'язані з рельєфом (дослідженням цього взаємозв'язку та генезису рельєфу займається геоморфологія)²⁸. Історію формування львівських ландшафтів (краєвидів) чітко та послідовно описала Олена Степанів:

«Найстаршою формою краєвиду околиць Львова є плоска Львівська височина. Пізніше, в часі останнього підняття Карпат від кінця міоцену аж до наймолодшого третьоряду-

²⁴ Цись П. Про основні генетичні типи рельєфу... – С. 235.

²⁵ Цись П. Схема морфологічного районування... – С. 160.

²⁶ Деякі дослідники виділяють Білогорщо-Мальчицьку долину в окрему географічну одиницю.

²⁷ Койнов М. Природно-географические ландшафты... – С. 61–62.

²⁸ Стецюк В., Рудько Г., Ткаченко Т. Екологічна геоморфологія України. – Київ, 2010. – С. 10.

пліоцену, піднявся вал Розточчя, правдоподібно з цією ж асиметрією, що виступає й тепер. В пліоцені починається передостатня ерозійна фаза львівського краєвиду в умовах, що подібні до сучасних. Цю фазу перериває льодовикова епоха. Хоч терен Львова насправді не був критий льодами, що зупинилися в околиці Янова, то зате був під безпосереднім діянням талих льодовикових вод. Маси води, що спливали з кінця льодовика, шукали собі відпливу. Знайшли його на терені Львова на білогорському зниженні, поміж Розточчям і Львівською височиною.

Це зниження терену продовжується на вул. Київську, Новий Світ, Вітовського. Льодовикові води, що спливали широкими воротами цього зниження, потрапили на існуючу вже тоді асиметрію складу з другого боку – Розточчя, і через те діяли більш рішуче та оформили основу львівської котловини і долини Полтви. Останній ерозійний акт наступив після станення льодовика. Земна кора, що звільнилася від натиску, піднялася вгору. Це підняття було початком нової ерозійної фази у львівському краєвиді, що тривала до нещодавна. Після цієї короткотривалої ерозійної фази наступило заторфлення і забagnення долини Полтви, що триває до сьогоднішнього дня»²⁹.

Територією Львова, по стику різних своєю підосновою й походженням ландшафтів, пролягає Головний європейський вододіл. Вододіл між басейнами Чорного та Балтійського морів тягнеться вздовж сьогоднішньої вул. Пасічної з півночі на південь, збігаючись з межею між Львівською височиною і Давидівським пасмом, далі повертає на захід і йде в цьому напрямі паралельно до вулиць Луганської і Володимира Великого, тоді повертає на північ і підходить до пл. Кропивницького. В давньому львівському жарті стверджується, що біля нинішньої церкви свв. Ольги та Єлизавети можна стати так, щоб дощові краплі з однієї руки потрапляли в Чорне море, а з іншої – в Балтійське.

Олена Степанів стверджувала, що води Балтійського басейну (Полтва і її притоки) мали найбільший вплив на формування рельєфу того терену, на якому пізніше постало місто Львів. Води

²⁹ Степанів О. Сучасний Львів.... – С. 35–36.

Полтви пробили головне узгір'я Розточчя на лінії Кортумівка – Високий Замок, а її притоки утворили глибокі яри на Львівській височині³⁰.

Ще в середині XIX ст. води Полтви пливли на поверхні, і було загальновідомо, що в межах стику сучасних вулиць Саксаганського, Герцена та проспекту Шевченка потоки Пасіка й Сорока зливалися, утворюючи ріку Полтву. Львівські краєзнавці не мають єдиної думки про те, котрий з цих потоків основний. Поширена думка, що головний потік – це Пасіка, яка починається з нинішнього парку Погулянка і далі тече під вулицями Левицького та Герцена. Йосип Гронський уточнює, що Пасіку почали вважати головним руслом тільки з середини XIX ст. На його думку, основні джерела Полтви розташовані на півдні – на території колишнього міського села Кульпарків (це два джерельні ставки поблизу видавництва «Вільна Україна» при вул. Володимира Великого і кінотеатру «Орлятко»)³¹. Звідси потік Сорока плив уздовж вул. Бойківської, глибоким яром по вул. Сахарова, паралельно до вул. Вітовського, потім між вулицями Шота Руставеллі й Івана Франка (паралельно до них) і, врешті, повертав на вул. Саксаганського³². Іван Крип'якевич вважав, що основним стрижнем Полтви є потік, який бере початок біля будинку № 166 при вул. Зелений, а далі пливе теперішніми вулицями Стуса, Снопківською і Волоською, зливаючись із Сорокою неподалік того місця, де вона перетинає вул. Шота Руставелі. Ймовірно, цей потік називався Свинорія. Біля вул. Дібрової в нього

³⁰ Степанів О. Сучасний Львів... – С. 35.

³¹ Таке припущення Й. Гронський міг зробити, серед іншого, на підставі документа лонгєрського нагляду за міськими добрими на території села Кульпарків від 1638 року, де, між іншим, написано про «*krynice u źródła, od których się rzeka Połtew rozpyna...*». З контексту документа випливає, що йдеться саме про місце між залізничною колією і вул. Володимира Великого. Там дотепер є два природні озера, з яких у північному напрямку випливають потічки. Див.: Центральний державний історичний архів у Львові (далі: ЦДІАЛ). – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 497. – Арк. 73).

³² Львівська національна наукова бібліотека ім. Стефаника (далі: ЛНБ ім. В. Стефаника). – Від. рукописів. – Фонд Й. Гронського. – Оп. 4. – Спр. 26. – Арк. 8–9; Оп. 5. – Спр. 224. – Арк. 9.

впадає Срібна річка, що починається біля ТЕЦ-2 і тече між вулицями Панаса Мирного і Ярославенка. Загалом же на сучасній території Львова Полтва вбирає води з близько 20 приток³³.

В останні роки радянської влади у Львові, який, подібно до всіх європейських міст, потерпав від проблем з транспортом, розпочалися роботи, пов'язані зі спорудженням підземного трамваю. На подвір'ї палацу Потоцьких викопали глибоку (здається, близько 60 м) шахту, від якої в дві сторони будівники мали прокладати тунелі для майбутнього трамваю. Перша гілка повинна була з'єднати перехрестя вулиць Личаківська – І. Мечникова з початком вул. А. Сахарова. Один з виходів планувався на пл. Галицькій.

Депутати, обрані до міської ради в 1990 р., завзято взялися до обговорення проблеми, яка виявилася складною. Геологи переконливо доводили, що при тодішніх технологіях будівництво підземного трамваю не має шансів бути завершеним: на заваді стануть багністі і заторфлені ґрунти долини Полтви; пам'яткоохоронці, зі свого боку, вказували на можли-

ве, у зв'язку з будівництвом трамваю, нищення архітектурних пам'яток міста. На той момент вже зафіксували пониження рівня підґрунтових вод, що спричинило підсихання свай фундаментів багатьох середміських кам'яниць, що в майбутньому могло спровокувати їхнє руйнування. Чи не вперше депутатський корпус поділився на дві частини, які не могли примиритися у вирішенні цього господарського питання. Дивувало, чому люди не прислухуються до аргументів фахівців, доводячи свою рацію про необхідність підземної комунікації. Було проведено поіменне голосування з якимось дивним формулюванням питання, і противники будівництва трамваю виявилися в меншості. Проблему вирішила економічна криза і відсутність коштів. Таким чином, у Львові не появився довгобуд з розкопаною на довгі роки центральною частиною міста, а вирішення транспортної проблеми відклали на майбутнє.

Такий природний ландшафт – із стрімкими пагорбами Розточчя й Побужжя, глибокими ярами, в яких мчали бистрі потоки, Львівською височиною і широкою замуленою долиною Полтви – існував до початку пізнього середньовіччя. Найдавніші

³³ Там само. – Арк. 8–9.

поселення не надто змінювали природного краєвиду. Напевно, саме завдяки наявності водних ресурсів ця територія була ще з давніх часів доволі густо заселена³⁴. А пізніші історичні події підтвердили вдалий вибір місця для столиці, яку заснували князь Данило та його син Лев.

³⁴ Мацкевий Л. Г. Екологічні аспекти заселення території сучасного Львова у кам'яну добу // Історична топографія та соціотопографія України. – Львів, 2006. – С. 89.

Розділ 2

НАЙДАВНІШІ ПОСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОГО ЛЬВОВА

Чи не кожне місто або село можна при бажанні датувати до історичною епохою, як прийнято називати дописемну добу, про історію якої можна довідатися тільки завдяки вивченню матеріальної культури. Не виняток і Львів. На терені сучасного Львова виявлено й розкопано декілька доісторичних поселень, найдавніші з яких датують неолітичною добою. Як приклад можна назвати поселення культури лійчастого посуду, яке існувало від середини IV-го до II тисячоліття до н. е. і розташовувалося на теперішній горі Високий Замок¹. Якщо притримуватися фантастично сміливої позиції, що початком існування міста є момент, коли на його території вперше поселилися люди, то Львову вже понад п'ять тисячоліть. Та очевидно, що це величезне перебільшення: доісторичні поселення не були містом і, звичайно ж, не називалися Львовом. На Високому Замку знайдено також кераміку та ромбоподібний бронзовий наконечник стріли ранньозалізного часу², і це доводить, що люди жили тут і в середині першого тисячоліття до н. е. Фрагменти кераміки культури фракійського гальштадту, що датуються VIII–VI ст. до н. е., були знайдені під

¹ Археологія Української РСР. Первісна археологія. – Київ, 1971. – Т. 1. – С. 238–239.

² Дибя Ю., Петрик В. Планувальна структура «долокаційного» Львова // Семінарій «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 41.

час археологічного нагляду за прокладанням труби на пл. Підкови³. Невідомо, якою мовою розмовляли і як називали місця свого поселення люди, що жили в той час на теренах сучасного Львова. Про них, а зокрема про їхні вірування, міг би дещо розповісти знайдений у середині XIX ст. на Цитаделі кам'яний ідол, якби тільки він не був утрачений через кілька років після виявлення. Опис фігури й капища, викладеного величезними кам'яними плитами, який опублікував Ігнатій (Жегота) Паулі, хоч і досить докладний, але не дає змоги сучасним археологам більш-менш достовірно датувати цю знахідку. Очевидно тільки, що походить вона з дохристиянської епохи. Те саме можна сказати й про кам'яних «Бабу» й «Діда» – фігури, які стояли колись на верхівках пагорбів на Знесінні й пам'ять про які зберегла народна традиція⁴.

Як місто, з деякою ймовірністю, можна характеризувати поселення V–VI ст. н. е., яке розташовувалося на місці теперішнього ринку «Добробут». На жаль, археологи, що проводили розкопки, опублікували тільки кілька коротких повідомлень про цю знахідку⁵. На досить обширній території розкопу, який сягав 7 м завглибшки, щільно виступали залишки розчищених археологами об'єктів: жител, криниць, «хідників», викладених з дерев'яних півкругляків. Різна глибина їх залягання свідчила, що їх використовували в різні часи, а життя тут тривало безперервно від середини I тисячоліття н. е. Густе скупчення жител і криниць, що ремісники використовували для дублення шкур, вказувало на праміський або, принаймні, несільськогосподарський характер поселення.

³ Лукомський Ю. Короткий звіт про рятівні археологічно-архітектурні обстеження, проведені на пл. Івана Підкови у м. Львові протягом 1–6 квітня 1997 р. (рукопис).

⁴ Бандрівський М. Сварожі лики. – Львів, 1992. – С. 56–57, 72, 86–98.

⁵ Петегирич В., Івановський В. Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи // Міжнародна наукова конференція «Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції» (м. Галич, 19–21 серпня 1993 р.). Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1994. – С. 41–43; Петегирич В., Филичук М. Город під Золотим Левом. Нотатки археологів // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 24–28.

Найдавнішою знахідкою археологів на території теперішнього «Добробуту» було слов'янське дерев'яне житло кінця V – початку VI ст. н. е. Воно було виявлене під обгорілими нижніми вінцями будівель XIII–XIV ст. на глибині 4,7–5,2 м. У ті часи, коли це житло використовували, воно стояло на березі невеличкого струмка – притоки Полтви, що витікав з-під Високого Замку. На момент розкопок тут простежувався замулений піском рівчак завширшки 1,3 м і завглибшки 0,5–0,8 м. Житло, майже квадратове у плані, мало розмір 3,4 x 3,7 м й було заглиблене на півметра у материковий пісок. У його північно-західному куті була піч прямокутної форми, складена з лупаного каміння. Рештки згорілих плах та сліди ямок від стовпів у кутах споруди вказують на каркасно-стовпову конструкцію стін. Ямка від стовпа біля південної стіни фіксує місце входу в житло. Житло було знищене пожежею, і його тогочасні мешканці, рятуючись від вогню, не встигли винести трьох ліпних (зроблені без застосування гончарного круга) горщиків. Найбільший горщик був вкопаний у долівку споруди біля печі, і в ньому тримали, мабуть, запас води. Він повністю зберігся. Дві менші посудини були роздушені вагою згорілих стін. Археологи проаналізували спосіб виготовлення ліпних горщиків, їх форму, профілі вінчиків (верхньої частини) посудин, а також конструктивні особливості будівлі і на цій підставі ствердили, що це житло можна віднести до категорії найдавніших пам'яток празької-корчацької археологічної культури V–VII ст.⁶ Спеціалісти впевнені, що на момент дослідження це була найдавніша з усіх відомих археологам слов'янська споруда в містах, що виникли за княжої доби на території Західної України. У 2014 р. недалеко від місця розкопок

⁶ Празько-корчацька культура – археологічна культура, що існувала в V–VII ст. н. е. Її пов'язують із слов'янськими племенами, яких Йордан, готський історик VI ст., називав «склавинами». Спочатку ця культура була поширена на території південної Волині, Верхнього й Середнього Подністров'я. Пізніше, в ході великої міграції слов'ян, її носії заселили південну й північну частину Польщі, Чехію, Словаччину, східні райони Німеччини, білоруське Полісся, середню частину Правобережної України, Молдавію та Румунію.

1997 р., а саме на вул. Веселій, 5, археологи виявили господарські ями, в яких були уламки ліпного посуду та прясла, що датуються VII ст. і теж належать до празько-корчацької культури.

Унаслідок різноманітних суб'єктивних і об'єктивних чинників археологічні дослідження не охопили всієї площі, яку вчені мали намір вивчити. Можливо, саме тому давньослов'янське житло було виявлене в єдиному екземплярі.

Розкопки початку 1990-х років вражали навіть того, хто не раз брав участь в археологічних експедиціях: на великій території густо (правда, на різній глибині, що свідчило про різночасовість пам'яток) розташовувалися зрубні конструкції жител, криниці. Вся площа була викладена півстовбурами деревини, котрі на болотистій заплаві Полтви виконували функцію хідників. Археологи не встигали дослідити всю відведену під будівництво ділянку і просили в міській раді продовжити терміни розкопок. Щоб зрозуміти, чому так склалося, треба згадати хронологію подій останнього десятиліття XX ст. Після проголошення незалежності більшість українців узагалі й львів'ян зокрема вірили, що невдовзі спадщина більшовицького минулого буде подолана й молоду державу чекає скорий розквіт. Не винятком були й депутати тодішнього (т. зв. першого демократичного) скликання Львівської міської ради, яку очолював Василь Шпіцер і в якій я була головою комісії національного й духовного відродження. Десь у 1991–1992 роках до

міської ради звернулася спільна австро-українська будівельна фірма з пропозицією побудувати своїм коштом великий сучасний готель «Золотий лев», що мав би сприяти розвиткові туризму в місті. Це була чи не перша така пропозиція з боку іноземного бізнесу, і в ті часи дефіциту й девальвації купоно-карбованців вона здавалася дуже привабливою. Зрозуміло, що всі перейнялися проектом і хотіли якнайкраще виконати свою частину умови. Тому, коли я після розмови з археологами підійшла до міського голови і попросила його продовжити термін археологічних робіт, він абсолютно логічно спитав, чи готова я взяти на себе відповідальність за недотримання будівельного графіку нашою, львівською, стороною. Звичайно, я побоюлася взяти таку відповідальність на себе особисто, адже в той час ми дуже дбали про те, щоб виглядати перед європейцями по-європейськи, як люди, що вміють тримати слово. Під цим оглядом я теж поділяю провину перед громадою Львова за руйнування важливої пам'ятки археології VI–XVIII ст.

Яке ж було наше розчарування, коли через кілька років виявилось, що насправді австро-українська фірма була заснована колишніми громадянами СРСР (правда, таки у Відні), а до того ж була, фактично, банкрутом і не могла провадити будівництво (ходили чутки, що подібний проект вони розпоча-

ли десь у Середній Азії і мали надію прибутки від збудованого там готелю вкласти в будівництво у Львові). Тобто самі представники цієї фірми зовсім не мали наміру поводитися по-європейськи. Зрештою, ніякого відшкодування матеріальних збитків у них відсудити не вдалося.

Історична неперервність існування поселень у цьому місці і їх ремісничий характер дає оптимістам підстави сподіватися, що майбутні археологічні дослідження дозволять датувати початки Львова серединою I тисячоліття (хоча, звісно, те давнє місто, чи то пак «город», називалося аж ніяк не «Львовом», тому що близько восьми століть відділяє поселення над Полтвою від часів князя Лева).

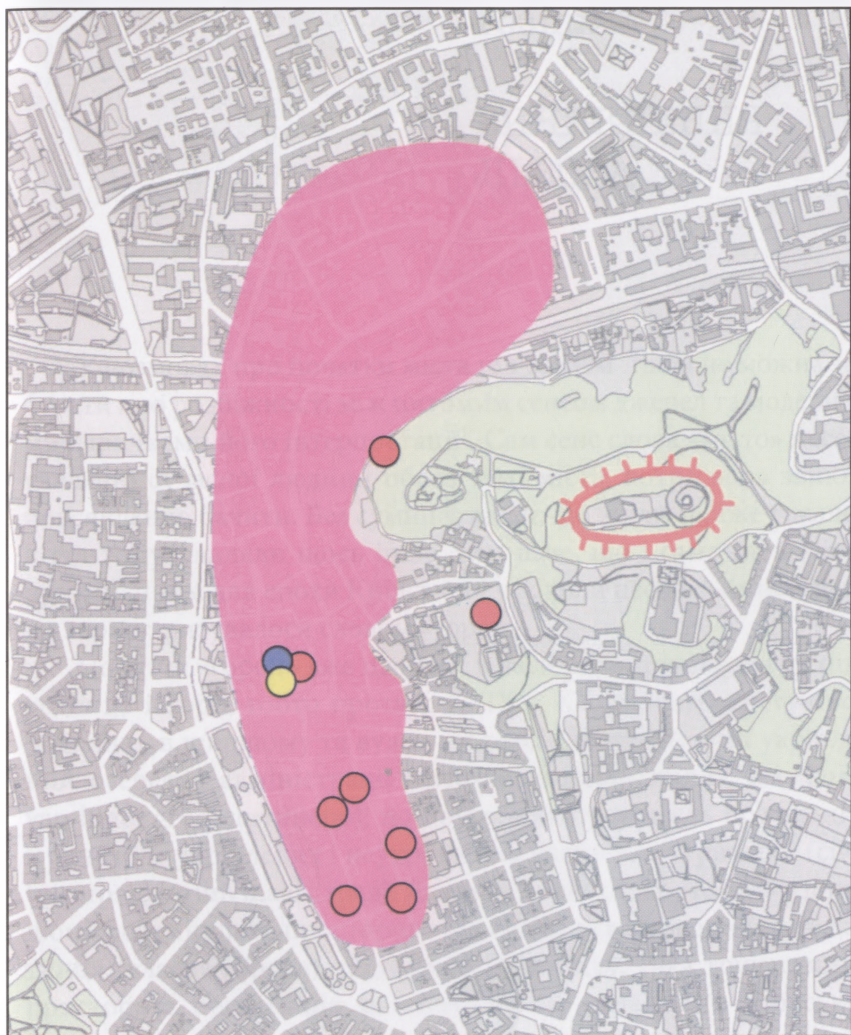
Аж до часів пізнього середньовіччя найбезпечнішим і найлегшим маршрутом для подорожей були водні шляхи. Головний європейський вододіл, що тягнеться, зокрема, й територією сучасного Львова, створював добрі умови для перевезення товарів з Чорного моря в Балтійське. Легко можна уявити купців, які, вирушивши з Константинополя, перепливали Чорне море й піднімалися Дністром до річки Зубри, яка впадає в нього неподалік Миколаєва Львівської області. В середньовіччі ріки були значно повноводніші, ніж тепер, і Зуброю можна було піднятися до місця, всього на 5-10 км віддаленого від точки, де Полтва ставала судноплавною. Полтва – притока Західного Бугу, який, у свою чергу, впадає у Віслу, а Віслою можна доплисти до Балтійського моря. Повний маршрут не мусили проходити одні й ті самі купці, адже відомо, що товари нерідко перепродували в спеціально призначених місцях⁷, одним з яких могло бути й згадане поселення над Полтвою (де тепер ринок «Добробут»). А можливо, люди, що там мешкали, займалися тільки тим, що волоком перевозили товари з річки Зубри на Полтву. Саме наявність купців

⁷ Про право складу у Львові буде йтися далі; див. с. 67–68

і перевізників могла зумовити виникнення в цьому місці середньовічного поселення несільського типу з ремісниками обслуговуючих фахів (як-от пекарі, кравці, шевці, пивовари тощо).

До того ж згадане поселення було розташоване на перетині важливих сухопутних шляхів, що пролягали з півдня на північ (Стрийська – Івана Франка – князя Романа – Галицька – Краківська – Богдана Хмельницького) та зі сходу на захід (Личаківська – Підвальна – Торгова – Городоцька). Прийнято вважати, що ці шляхи виникли дуже давно, та, мабуть, нам ніколи не вдасться відповісти на питання: чи це поселення було засноване на перетині шляхів, а чи дороги були прокладені з огляду на вже наявне поселення. Дороги поміж лісами і вздовж рік на той час були порівняно безпечними, що гарантувало безпеку поселенню, а згодом – вдале воєнно-стратегічне розташування княжому місту⁸.

⁸ Ісаєвич Я. Як виникло місто... – С. 18.

Умовні позначення

	Поселення V/VI–VII ст.		Первісне городище
	Поселення VIII–X ст.		Територія поширення культурного шару XI – середини XIII ст.
	Поселення XI – середини XIII ст.		

Поселення на території Львова V–XIII ст.
 Реконструкція Юрія Лукомського та Володимира Петегирича
 (подано за: Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів)

Розділ 3

ВИНИКНЕННЯ ЛЬВОВА

У розмовах про початки міста під іменем Львів не можна забувати про розбіжності між питомим сенсом джерел та модерними навичками його інтерпретації¹. Сам сенс слова «місто» несе в уявленні сучасної людини образ того міста, котре вона звикла повсякденно бачити. Без сумніву, люди, що жили майже тисячоліття тому, уявляли щось інше, тим паче, що і саме слово не є притаманним для епохи Київської Русі, коли несільське поселення характеризувалося словом «город».

Поняття «город» вже пізніше, в часи розвитку наукових підходів до історії, тобто протягом XIX – XX ст., інтерпретується подвійно, в ширшому та вужчому сенсі. По-перше – як укріплений осередок адміністрації (castrum, castrum minus, arx, burg, var, hrad, gród, дитинець); по-друге – як сукупність об'єднаних в одне ціле укріплених і неукріплених населених територій (civitas, urbs, castrum majus, град). Якщо вживати слово «город» у ширшому розумінні, то просторово він складався з трьох частин: дитинця (власне города), підгороддя та посаду. Така тричастинна просторова організація міського терену склалася в Київській Русі ще в домонгольський період. Слово «місто» належить до європейської традиції, що поширилася на наші терени з деяким запізненням. Отже, перше питання, що виникає у зв'язку з вищесказаним, таке: що саме з відомих на сьогодні сукупностей людських поселень можна вважати за давній Львів? Можливо, існуюче в долині Полтви й уже немолоде місто було попросту

¹ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні. – Київ, 2002. – С. 9.

перейменоване в середині XIII ст. Можливо, поряд з торгово-ремісничою осадою Данило Галицький заснував замок-фортецю. А можливо, на незаселених раніше теренах розпланували нове поселення, дотримуючись західних взірців. Поки що жодне з цих припущень не можна ані повністю заперечити, ані підтвердити з абсолютною певністю. Традиційно вважають, що Львів (заснований Данилом чи Левом десь у другій половині XIII ст., про ці проблеми – далі) в просторовій характеристиці базувався на зразках старших міст Київської Русі. Майже всі дослідники погоджуються, що дитинець (город, замок), який був місцем перебування князя і (або) його адміністрації, розташовувався на території Замкової гори. Він був укріплений земляним валом і частоколом з дерев'яних паль. На валі на певній віддалі одна від одної здіймалися круглі муровані вежі (одна з них, досліджена археологами, мала діаметр близько 12 м).

Щодо місця розташування посаду й підгороддя, де мешкала знать та городяни-львів'яни, майже всі дослідники стверджували, що ці утворення були на території, що тепер іменується Підзамчем, та на підвищеному терені позаду церков св. Миколая і св. Онуфрія. Найновіша теорія локалізації княжого міста належить архітекторам Юрію Дибі та Василю Петрику². Погоджуючись щодо Високого Замку як місця розташування дитинця, вони стверджують, що укріплене підгороддя могло знаходитися на південь від дитинця на місці сучасного оглядового майданчика й телецентру (в межах вулиць Замкової, Кривоноса і Княжої). На цих двох терасах красувалися двори князя та знаті. Укріплення контролювали безпосередній в'їзд до дитинця на Княжій горі. Підгороддя мало дві брами: північно-західну (там, де тепер сходяться вулиці Замкова, Ужгородська та князя Лева) і південну (на стику вулиць Замкової і Кривоноса). Третя частина города, посад, була неукріплена й тому розкинулася на великій площі: від церкви Параскеви П'ятниці на півночі до пл. Івана Підкови на півдні і від Низького замку на заході до вулиць Підвальної та Замкової на сході. Низький замок, що поруч з Високим, згадують всі найдав-

² Діба Ю., Петрик В. Планувальна структура... – С. 40–59.

ніші львівські хроністи, стояв приблизно на місці т. зв. «Вернісажу» біля театру ім. Марії Заньковецької. Він і був головним оборонним укріпленням посаду. Археологічні дослідження підтверджують заселення означеної території в XIII, навіть у XII ст.

У такому просторовому вирішенні Львів міг проіснувати від моменту, коли він отримав свою нинішню назву, до 1261 р., коли князь Лев був змушений «розметати» город на вимогу золотоординського хана Бурундая³. Але перш ніж говорити про дальшу долю міста, треба зробити коротенький екскурс у політичну історію тогочасної Галицької Русі.

На Підкарпатті в XI – на початку XII ст. існували Теребовлянське, Звенигородське, Галицьке і Перемишльське князівства, згодом об'єднані князем Володимирком Володаровичем в єдине Галицьке князівство із столицею у Галичі. В 1199 р. князь Роман Мстиславович об'єднав Галицьке князівство з Волинню, яка до середини XII ст. належала до Києва, а пізніше була окремим князівством. Незабаром, у 1205 р., Роман загинув під час походу в Польщу, а оскільки його сини на той час були ще зовсім малі, то в князівстві почалася майже сорокалітня внутрішня боротьба за владу. З одного боку були прихильники єдності князівства, з іншого – великі бояри, що часто використовували військову допомогу чужоземців. Старшим сином Романа Мстиславовича був Данило, пізніше відомий як король Данило Галицький. Щоб зберегти своє князівство, він багато років змушений був протистояти великим боярам, воювати з польськими князями та угорським королем. У 1230 р. відбулася повторна злука Галицького князівства з Волинню. Боротьба з боярами закінчилася тим, що князь Данило у 1238 р. остаточно відібрав у них Галич. Того ж року біля м. Дорогочин на Підляшші він розбив німецьких і польських лицарів Добжинського ордену. Але в той час назріла нова небезпека – монголо-татарська навала. У 1223 р. князь Данило взяв участь у першому бою з монголо-татарами на річці Калці і був там поранений. Із 1237 р. монголо-татари під орудою хана почали новий наступ на Русь; дружина князя Данила

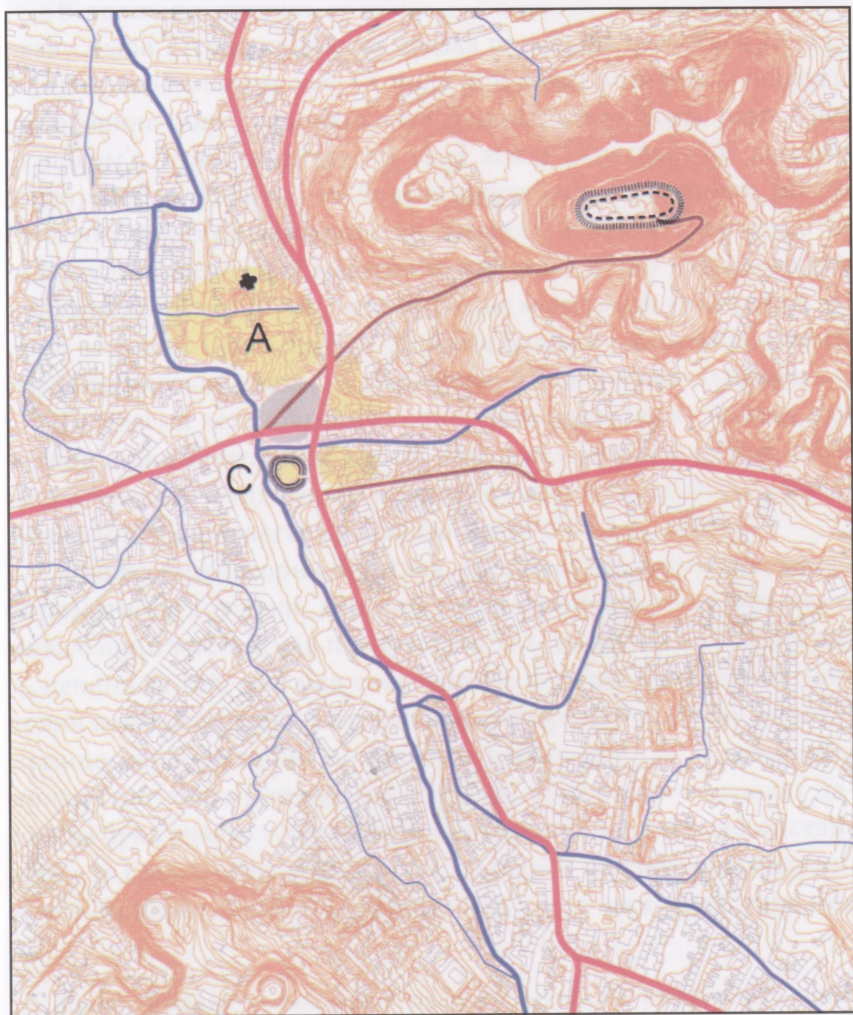
³ Деякі історики вважають, що ця вимога татар була виконана в 1259 р.

Уявний портрет князя Лева пензля Луки Долинського (кінець XVIII ст.)

намагалася боронити Київ, проте марно: у грудні 1240 р. місто впало. Данило не встиг повернутися з Угорщини, де вів переговори з королем Белою IV, а тому не зміг zorganizувати оборону Галича. Скориставшись ворожою навалою, в Галичині підняли голову великі бояри, і князеві знадобилося два роки (1241–1242), щоб знову втихомирити своїх противників. У 1245 р. Данило Галицький розбив угорців під Ярославом і закріпив мир одруженням свого сина Лева з угорською королівною Констанцією. Галицько-Волинське князівство потроху оживало після Батієвого походу, розвивалися ремесла й торгівля. Щоб зміцнити свої позиції, князь Данило у 1253 р. прийняв від папи Римського королівську корону. Для посилення оборони свого князівства Данило Галицький заснував нову столицю – місто Холм, та й «інші гради будував проти безбожних татар»⁴.

⁴ Крип'якевич І. Історія Галицько-Волинського князівства. – Київ, 1984. – С. 97; Ісаєвич Я. Як виникло місто під назвою Львів // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 14–23.

Умовні позначення

- Головні торговельні шляхи
- Місцеві шляхи
- Водна мережа
- Забудовані території
- Торговельні площі
- Оборонні укріплення

- Знівельовані оборонні укріплення
- Сакральні споруди
- A. Поселення
- C. Город

Львів у XI – середині XIII ст.
 Реконструкція Юрія Диви
 (подано за: Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів)

В такій політичній ситуації і з'явилося місто, що дістало назву Львів. Перша письмова згадка про Львів датується 1256 р. У Галицько-Волинському літописі при описі величезної пожежі, що охопила нову столицю князя Данила, місто Холм, написано: «І полум'я було таке, що зо всієї землі [Холмецької] заграву [було] видіти. Навіть і зо Львова дивлячись, було видно [її] по Белзьких полях од палахкотіння сильного полум'я»⁵. Автор хотів підкреслити величезні масштаби пожежі, і якщо для цього він обрав за орієнтир Львів, то значить, це місто мало бути добре відоме читачеві. Отже, на 1256 р. Львів існував уже досить довгий час і мав високий статус, – а можливо, й був княжою столицею.

Проблема встановлення точної дати заснування Львова тісно пов'язана з питанням про те, хто саме – Данило чи Лев – був безпосереднім фундатором міста. Дата заснування Львова в різних авторів коливається в діапазоні від 1240 р. до 1270 р.

Львівський історик Ярослав Кісь вважав, що місто могло отримати ім'я тільки дорослого, самостійного й одруженого князя, який уже займав певну позицію в державному управлінні й, певніш за все, вже мав своє удільне князівство. Леонтій Войтович довів, що шлюб Лева з донькою угорського короля Бели IV, принцесою Констанцією, відбувся влітку 1247 р.⁶ Перемиське князівство⁷ Лев міг отримати в 1240 р., коли разом з батьком Данилом брав участь у переговорах щодо своїх заручин із Констанцією; в 1245 р. Лев отримав на додачу й Белзьке князівство⁸. Львів був заснований неподалік від межі цих двох удільних

⁵ Літопис Руський за Іпатським списком / перекл. Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 417.

⁶ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 35.

⁷ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 12, 15–17, 37. До Перемиського князівства належали міста: Перемишль, Ярослав, Сянок, Городок, Вишня (тепер – Судова Вишня), Звенигород на Білці, Удеч (тепер – Жидачів), Голі Гори (тепер – с. Гологори), Синевидсько (тепер – с. Верхнє Синевиднє), Спас, Сіль (тепер – с. Стара Сіль), Старий Самбір, Тустань, Дроговиж, Тухля.

⁸ Книш Я. Заснування Львова // Семінарій «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 7–13.

князівств і Галицького князівства, приблизно на однаковій віддалі від їхніх столиць⁹. Як удільний, князь Лев міг розпочати будівництво міста самостійно, не узгоджуючи цього з батьком, а сталося це, найпевніше, невдовзі після 1247 р. Молоде місто поступово перебрало на себе більшість адміністративно-політичних та економічних функцій старих столиць, і на зламі 60–70-х років XIII ст., коли князь Лев став сюзереном Галицько-Волинської держави, перетворилося у її столицю¹⁰.

Вигідне географічне розташування Львова на перехресті важливих шляхів і Головного вододілу, а також нововибудовані потужні фортифікації міста спричинили вимогу хана Бурундая зруйнувати міські укріплення. Золотоординці припилювали, щоб були спалені й «розметані» (розкопані) вали та замки Львова, Луцька, Крем'янця, тобто всіх основних фортець Галицько-Волинського князівства. Галицько-Волинська держава знову ослабла й потрапила в іще більшу залежність від Золотої Орди (частина її на чолі з темником Бурундаєм мала свої кочовища на Правобережжі, тобто на кордонах Галицько-Волинського князівства).

У 1264 р. помер король Данило. Всередині формально єдиного Галицько-Волинського князівства почалося суперництво між Галичиною, де князував Лев Данилович, і Волинню, «стіл» якої посідав Данилів племінник Володимир Василькович. Утім, обидва князі, «підкорені татарській волі», були змушені разом брати участь у всіх походах ординців проти Литви, Польщі, Угорщини. У внутрішні справи княжого управління татари не втручалися. Сила і вплив Золотої Орди теж не були сталі. В моменти ослаблення Орди Галицько-Волинське князівство зміцнювалося, його міста розвивалися.

⁹ Ярослав Книш вважає, що на момент заснування Львова Галицьке князівство могло вже належати Леву. Леонтій Войтович стверджує, що Лев отримав від ординців ярлик на володіння Галицьким князівством близько 1259–1260 р. (Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 76). Проте незалежно від того, коли саме Лев почав правити в Галичі, лишається фактом, що Львів мав дуже вдале розташування щодо тогочасних адміністративних утворень.

¹⁰ Войтович Л. Князь Лев Данилович. – С. 39, 76, 102, 104.

У таких умовах войовничий, гордий та амбіційний князь Лев відновлював свій стольний град. На жаль, тогочасних писемних свідчень майже не збереглося. Відомо тільки, що князь надав львівському війту німцеві Бертольду млин¹¹ (а також село чи присілок Малий Винник)¹². Посада війта характерна тільки для німецького (магдебурзького) міського права, на якому засновувалися або яке набували з кінця XII ст. центральноєвропейські міста. Однією з характерних ознак міст, що засновувалися на магдебурзькому праві, була наявність у них німецьких колоній. Запровадження магдебурзького права в уже існуючому місті чи заснування нового міста на засадах такого права називалося локацією. Вона, у свою чергу, складалася з «правової локації» та «просторової локації», після яких починався процес розбудови міського самоврядування.

Правова (юридична) локація полягала в тому, що монарх надавав місту документ, що звався «привілеєм»; переважно цей привілей вручали війту, який і повинен був зайнятися практичними проблемами локування міста. Надання Львову магдебурзького права прийнято датувати аж 1356 р., коли місто вже було завойоване Казимиром III і приєднане до Польського королівства. Проте аналіз відповідного королівського привілею, що вже здавна привертає увагу вчених, дає підстави стверджувати, що польський король здійснив лише повторне надання магдебурзького права (повторну правову локацію)¹³. Документи про первісну правову локацію поки що не відомі (найімовірніше, вони втрачені). Та якщо у Львові ще за князя Лева був війт-німець Бертольд Штехер, то мусила існувати й німецька колонія. А вона, ймовірно, керувалася загальноприйнятими в тогочасній Центральній Європі нормами магдебурзького права.

Під час просторової локації розплановували майбутнє середмістя («місто в мурах») і вимірювали значні площі землі для сільськогосподарської діяльності міщан. Просторова локація –

¹¹ Крип'якевич І. Історія Галицько-Волинського князівства. – С. 73.

¹² Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1872. – Т. 2. – С. 1.

¹³ Капраль М. Привілеї міста Львова (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 15–16.

то був тривалий процес вимірювання наданих місту територій, позначення на терені меж, визначення і розмежування середміських парцель¹⁴ – одиниць нерухомої власності. В результаті середмістя набувало виразного урбанізованого вигляду, а передмістя на початках було, умовно кажучи, чистим полем з невеличкими анклавами поселень сільського характеру.

Для середмістя характерний паралельно-перехресний характер забудови. Воно було оточене оборонними мурами і ровом з водою (іноді водною оборонною лінією служило штучно відведене русло ріки). Для решти території міста (майбутніх передмість) вимірювалася певна конкретна територія (передбачена привілеєм) для сільськогосподарського та іншого господарського використання. Переважно вимірювання здійснювалося у франконських ланах¹⁵.

Свідченням елементів як просторової, так і правової локації магдебурзького міста є надання князем Левом нерухомості вже згаданому війтові Бертольду. Млин Штехера належав його спадкоємцям щонайменше до кінця XIV ст., свою назву зберігав до XVII ст.¹⁶, а фізично проіснував на тому самому місці аж до початку XX ст.¹⁷ Підтверджує цей факт низка документів пізнішого часу, зокрема привілей Володислава Опольського з 1372 р.¹⁸

¹⁴ Парцеля, парцела (фр. *parcelle*, від лат. *particula* – частка) – земельна ділянка; в середньовічному місті – уніфікований земельний наділ під забудову.

¹⁵ Лан – одиниця площі. В ланах у пізньому середньовіччі, як правило, вимірювали території, надані магдебурзьким містам. В натурі це була дуже витягнена земельна ділянка завдовжки близько 2300 м і завширшки понад 100 м (Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII ст. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2003. – Ч. 13. – С. 34). Первісно «лан» означав просто одиницю площі, але в процесі формування загального міського простору цей термін поступово став назвою великого земельного наділу того чи іншого власника.

¹⁶ У документі 1607 р. він фігурує як «Млин прелатів, який називають Штехерівським». Пізніше його назви звучали як Млин каноніків, Млин капітули.

¹⁷ Долинська М. Елементи локації Львова у княжу добу // Записки НТШ. – Т. 255: Праці комісії архітектури і містобудування. – Львів, 2008. – С. 78–85.

¹⁸ Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 38–39.

В тексті «Головного інвентаря» від 1608 р. стверджено, що на час укладення цього інвентаря млин Грегора Штехера належав канонікам і, відповідно, називався Канонічим («gdzie Poltew ma upust або przyrgwę, spadając na młyn Kanoniczy przy Porzeczcu Woli Zamartynowskiej. Który młyn spomina przywilej, że był na onczas Grega Stechera mieszczanina»)¹⁹. Очевидно, Грегор Штехер був нащадком Бертольда Штехера, першого відомого львівського війта на німецькому праві. В 1788 р. у Йосифінській метриці фігурує «Млин капітули» під конскрипційним номером 195²⁰. Якщо врахувати, що в римо-католицькій церкві канонік – це член капітулу (колегії духовенства катедрального собору), то можна припустити, що в обох документах йдеться про той самий млин. Згідно з методикою ретроспективної локалізації нерухомої власності йосифінський конскрипційний номер 195 відповідає францисканському номеру 588²¹, а відповідна будівля на кінець XIX ст. мала адресу вул. Млинарська, 13²². Сьогодні це вул. Лемківська, на якій немає номера 13, тому що означена ним будівля в радянський час опинилася на території лако-фарбового заводу. Отже, млин Штехера, або Млин каноніків (Млин прелатів, Капітульний млин), знаходився при непарній стороні теперішньої вул. Лемківської неподалік її стику з вул. Замарстинівською.

Саме від території, що належала до цього млина, починався й тягнувся вздовж течії Полтви по її правому березі найдавніший лан львівських передмість, який порушував їхню чітку структуру. Вже в локаційному привілеї Володислава Опольського від 1368 р. про надання Львову ста ланів було записано: «Крім того, млин згаданого костелу святої Діви Марії, що з давніх часів і навічно до цього костелу приєднаний, разом з одним ланом, що також цьому костелові належить, до згаданих 100 ланів

¹⁹ Sta łańców inwentarz główny z osobną każdych verificatią, na sześć tractatów rozdzielony // Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – S. 461.

²⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 19. – Оп. 12. – Спр. 4. – Арк. 19 зв.

²¹ ЦДІАЛ. – Ф. 20. – Оп. 12. – Спр. 78. – Арк. 22 зв.

²² Skorowidz królewskiego miasta Lwowa. – Lwów, 1899. – S. 382.

приєднуємо. І млин пана Григорія Штехера, львівського міщанина, в розмірах вищезгаданих 100 ланів, чи мансів, теж хочемо залишити»²³. Чому в документі окремо виділено один єдиний зі ста ланів? Причина була, мабуть, у тому, що він виокремлювався з-поміж інших ланів з топографічного погляду (місцем свого розташування). Як відомо, земельні володіння магдебурзького міста склалися з величезних компактно розташованих наділів²⁴, а лан «Диви Марії» лежав окремо, і тому логічно було й описувати його окремо. Традиція згадувати «один останній лан» окремо від інших зберігається і в «Головному інвентарі» 1608 р. В чорновому варіанті інвентаря йшлося: «...za którym Zamerstynowem od zboczu iest ieszcze ieden łan ze stu ostateczny z przywileiu stołanowego kościołowi P. Mariey należący»²⁵ («Від схилів Замарстинова є ще один лан, останній зі ста, за столоновим привілеєм [наданий] костелові Диви Марії»). Люстрація Львівського староства 1570 р. так описує розташування цього лану: «Tu konkluduią się łany mieyskie z łanem Panny Maryi, który się poczał od Łanów Zamersztynowskich a kończy się u Zboisk»²⁶ («Тут межують міські лани з ланом Диви Марії, який починається від Замарстинівських ланів і закінчується біля Збоїськ»). Фактично, цей лан належав до території Старостинської юридики (королівського Краківського передмістя) і тягнувся вздовж течії Полтви з південного заходу на північний схід паралельно до межі між передмістям і селом Замарстинів. Початок лану (південно-західна точка) знаходився поблизу млина Штехера. Не випадково в привілеї 1368 р. наступним реченням після згадки про «останній один» лан згадано млин Григорія Штехера, що розташовувався в межах 100 міських ланів.

Біля Штехерівського млина, при загаті, річка Полтва досить різко змінювала напрям течії з північного на північно-східний.

²³ Привілеї міста Львова... – С. 38–39. – Док. № 4.

²⁴ Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Львів, 2006. – С. 145–151.

²⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 18 зв.

²⁶ Там само. – Спр. 391. – Арк. 26.

Її русло тут служило природною межею між передмістям і селами Замарстинів та Збоїська. Порівняння історичних та сучасної карт дає змогу прив'язати цей відтинок русла Полтви до частини вул. Хімічної (від її перетину з просп. Чорновола) і вул. Комунальної. Коло стику Комунальної з вул. Жовківською русло Полтви повертало різкіше на північ, практично збігаючись із лінією вул. Жовківської. Межа між Замарстиновом і Збоїськими, як свідчить картографічний аналіз, починалася приблизно від перетину сучасних вулиць Липинського та Богдана Хмельницького і прямувала далі в північному напрямі. Вказівок про форму і просторову орієнтацію цього лану на сьогодні немає, проте його розміри повинні були відповідати тогочасним стандартам, тобто його площа становила близько 250000 м² (якщо виходити з розміру лану 103,68 м x 2332,8 м)²⁷. Логічно припустити, що цей найдавніший лан тягнувся вздовж течії ріки по її правому березі. На протилежний берег костельний лан поширюватися не міг, бо там, відповідно до привілею 1372 р., були визначені інші лани, які не могли ні збігатися, ні частково перекриватися з найдавнішим ланом. Не міг цей первинний лан простягатися і в південному напрямку, щоб не потрапити на територію княжого пригороддя. Після повторної локації міста на магдебурзьких засадах «марійський» лан опинився між Старостинською юридикою і селом Замарстинів.

В локаційному привілеї 1368 р. вказано, що «лан Діви Марії» належав костелу, освяченому під цим іменем, а це міг бути тільки костел Марії Сніжної. Оскільки історіографічна традиція пов'язує побудову названого костелу з дружиною князя Лева Констанцією, то логічно припустити, що й вимірювання «лану Діви Марії» відбулося за його володарювання.

У чітку структуру міських ланів, крім «лану Діви Марії», не вписуються ще два лани. Вони мали нетипову форму, наближену до трикутника, сторони якого тягнулися від Галицької брами вздовж східних схилів Калічої гори, тоді на південь, до злиття Свинорії і Срібного потоку з Полтвою, а звідти – назад на північ

²⁷ Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова... – С. 48.

(уже трохи східніше) до південного прясла міських фортифікацій та вздовж нього²⁸. В межах цих ланів знаходилася реміснича оселя Під Сторожею. Згадка про чинші з цієї оселі, які почали надходити до міської каси від 1404 р., дає підставу припускати, що дивна, нетипова конфігурація ланів окремого тракту²⁹ була зумовлена тим, що на момент першої відомої земельної донації (1356 р.) вони вже були виміряні й тоді їх просто включили в загальний ареал.

З півночі лан костелу Діви Марії межував з міським селом Замарстинів. Замарстинівські лани були орієнтовані вздовж осі південь-північ, тобто тягнулися перпендикулярно до ланів Краківського передмістя та решти розташованих в цій частині львівського терену міських сіл (Клепарова, Голоска Великого і Малого). Логічно припустити, що територія майбутнього села Замарстинів сформувалася дещо раніше від першої земельної донації 1356 р., коли король Казимир III надав місту територію площею в 70 ланів, на якій згодом сформувалися Галицьке і Краківське передмістя³⁰. На користь такого припущення свідчить документ, складений у Замарстинові 25 січня 1605 р., – «Акт опротестування [меж] між гміною Замарстинова і Львовом та вирок суддів» («Akta protesty między gminą Zamarstynowa a gminą m. Lwowa i wyrok inkwizytorów»³¹). На початку акта стверджується, що на час його складання замарстинівський двір не мав змоги використовувати деяких з наданих йому земель, а далі йде немовби коротка історична довідка про Замарстинів. Починається вона з інформації про те, що Петро Штехер (Petrus Stecher) був, як і його предки, райцею міста Львова та власником Замарстинова. У 1423 р. Штехери продали Замарстинів Янові Зоммерштайну і від того часу родина Зоммерштайнів отримала прізвисько Штехер. Штехера по-польськи називали Стачора (staczora),

²⁸ Від сучасної пл. Галицької до і вздовж вул. Вітовського, повертаючи до перетину вулиць Івана Франка і Шота Руставелі і далі до пл. Соборної.

²⁹ Тракт – допоміжна й нестала одиниця площі, що означала комплекс із кількох ланів.

³⁰ Долинська М. Історична топографія... – С. 157–158.

³¹ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 102.

а руською мовою – Снадзь (snadz)³², бо вживані в грубій німецькій книзі привілеїв від 1423 р. чужі слова були важкі для вимови полякам та русинам («...zathym polakom albo russi nie własnie słowa były do wymowy»)³³.

В іншому записі того самого акта стверджується: за свого життя Ян Зоммерштайн купив у Петрихи Штехер (Piotrowey Stecherowey) дев'ять прутів³⁴ спадщини, що лежать при млині Грегора Штехера³⁵, а після смерті Зоммерштайна їх успадкувала Катаріна. Райці додали Зоммерштайнові ще один прут, щоб він мав вільну дорогу до свого фільварку біля Головська і щоб фільварок та гребля краще прилягали до міста. Ширина фільварку становила десять прутів. До 1502 р. Замарстинів належав різним спадкоємцям Зоммерштайна, один з яких, Петер Ліндж (Piotr Lindrz), заснував Волицю і Заріччя, або Поріччя («Wolica y Zarzeczce albo Porzeczce zasiadło»). Як сучасні райці отримали право на ці два присілки, невідомо, – пишуть автори акта, – бо в документах про це нема ніяких відомостей.³⁶ Щоправда, в іншому місці сказано, що, як впливає з раецьких книг 1599 р., в Замарстинові був лан костелу Діви Марії, виділений монахиням зі ста ланів (Co z Act pp. Radziec Lwowskich [...]. A[nno] 1599 I thu in bonis Zamerstiniw łan Panny Maryi rzeczony ex centum laneis na kościół in prima [...] centum laneorum didycowane od pp. Kośsielnycu jure³⁷).

Згадані в різних місцях прізвище «Штехер», лан костелу Діви Марії (Марії Сніжної), присілки Поріччя і Волиця, млин, що належав до Замарстинівського маєтку (млин Штехера)³⁸, дають

³² Інтерпретувати це «руське» слово не вдалося.

³³ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 109. Мабуть, посаду райці Петро Штехер отримав у спадок, бо в тексті сказано «był Consul Leopoldis od 200 lat».

³⁴ Прут (chorda, fenus) = 7,5 ліктя (близько 4,5 м). Цікаво відзначити, що в цьому акті площа Замарстинова подана не в ланах, а в прутах. Очевидно, це якась дуже архаїчна одиниця площі, натурний вимір якої сьогодні важко визначити.

³⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 156 зв.

³⁶ Там само. – Арк. 111 зв.

³⁷ Там само. – Арк. 109 зв.

³⁸ Долинська М. Історична топографія... – С. 149–150, 154–155, 218–221.

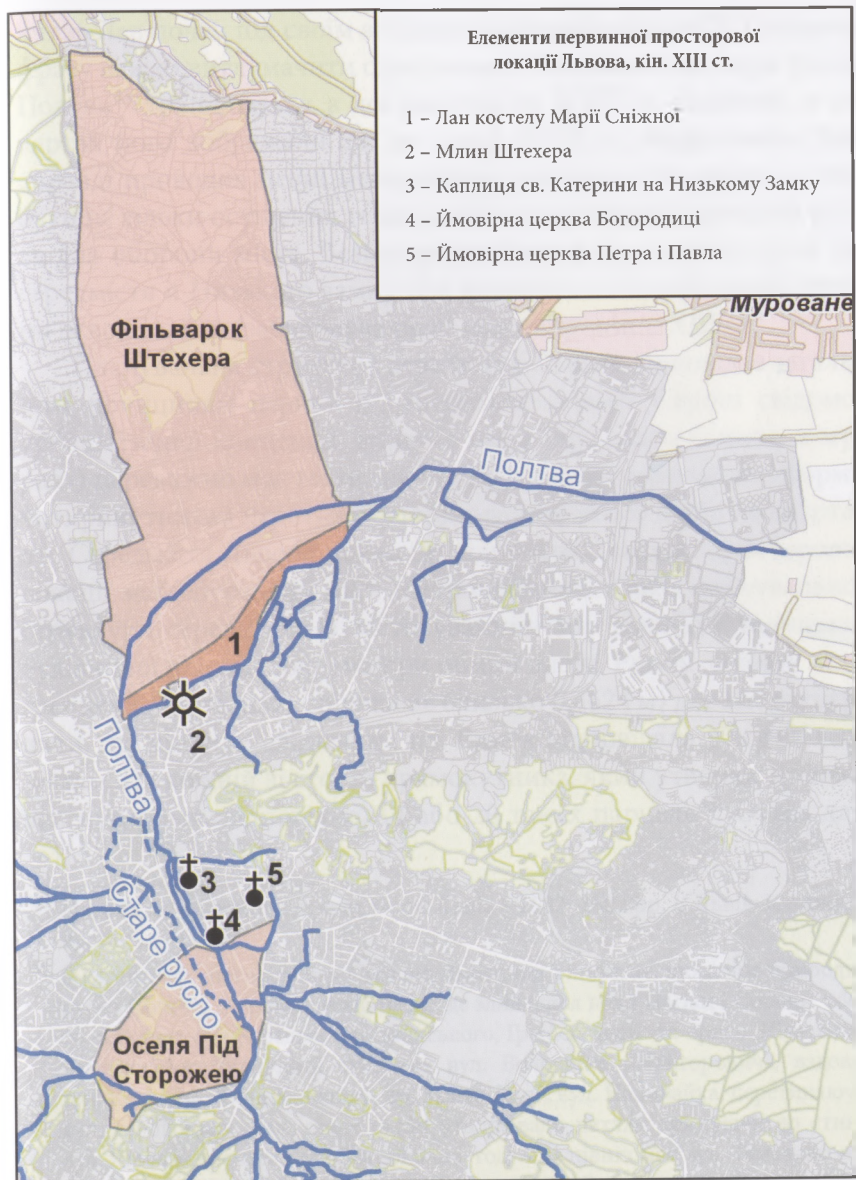
підстави вважати, що йдеться про первинне ядро просторової локації міста на магдебурзькому праві, яка відбулася в останній третині XIII ст., коли князь Лев надав тут війтові-німцю Бертольдові Штехеру маєтності: млин і місцевість Винник. Адже всі згадані просторові елементи були локалізовані навколо міського села Замарстинів: лан відділяв його на півдні від Старостинської юридики (королівського Краківського передмістя), на західній межі лану стояв млин Штехера, а далі на захід знаходилися присілки Поріччя і Волиця.

Усі ці моменти схиляють до висновку, що засновником і першим власником пізнішого Замарстинова був хтось із Штехерів (можливо, навіть Бертольд). А це означає, що вже в останній третині XIII ст., ще перед привілеєм Казимира III від 1356 р., склалася цілісна система просторових елементів, локованих відповідно до магдебурзького права, яка охоплювала терен маєтку (фільварку) Бертольда Штехера, прилеглий до нього млин того самого власника і лан костелу Марії Сніжної.

Є підстави вважати, що забудова середмістя теж почалася ще за княжої доби. Північна лінія оборонних мурів і паралельна до неї вул. Вірменська не прилягають до західного і східного прясла мурів під прямими кутами, так що середмістя в плані має форму трапеції. Природні умови (рельєф і відсутність річок) цілком дозволяли розпланувати на цьому терені «місто в мурах» ідеальної квадратної форми. Відхилення від просторових засад, характерних для магдебурзьких міст, можна пояснити тим, що на момент розпланування середмістя в цьому районі вже існувала якась забудова.

Також на конфігурацію середмістя вплинуло й штучне русло Полтви³⁹. Мартін Груневеґ, німецький купець (пізніше – монах), який жив у Львові в 1582–1602 рр., розповідаючи про часи князя Лева, стверджував: «Оскільки в ті часи Полтва блукала по долині й утворювала в лісі під узгір'ям велике болото, князь розпорядився збирати воду в рів і відводити її, осушуючи землю [...]. А тоді

³⁹ Штучне русло Полтви (каналізоване на зламі XVIII–XIX ст.) тягнулося від кінця просп. Шевченка до початку просп. Чорновола.

Просторові елементи магдебурзького права у Львові
кінця XIII – початку XIV ст.
Реконструкція Мар'яни Долинської
(подано за: Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів)

князь Лев почав під своїм замком вимірювати місто»⁴⁰. Останню фразу важко витлумачити однозначно. Посилання на старе русло Полтви⁴¹ трапляються в документах до XVII ст. включно, а на картах його зображали аж до кінця XVIII ст. Якщо князь Лев справді проводив певні меліораційні роботи, то їх метою могло бути не тільки осушення терену, а й використання штучного русла для оборони міста. Безпосередня близькість нового русла до середмістя й Низького замку теж наводить на думку, що ці терени освоювалися (забудовувалися) вже наприкінці XIII ст.

Планувальна структура середмістя Львова відповідає загальним принципам першої в центрально-східній Європі свідомої урбаністичної концепції, згідно з якою середмістя («місто в мурах») переважно має геометрично правильне планування: форму чотирикутника і перпендикулярно-перехресний поділ на квартали. Середмістя Львова повністю відповідає засадам просторової локації маґдебурзьких міст. Метрологічний аналіз планувальної структури середмістя із застосуванням мір довжини галицької будівничої школи (зокрема при обмірі площі Ринок використано грецький лікоть, що дорівнював близько 0,4624 м) дає змогу твердити, що ширина парцелі на пл. Ринок відповідала 20 грецьким ліктям. На кожній зі сторін прямокутника, який утворює ця площа, містилося, відповідно, 14 або 20 таких парцель⁴². Отже, для

⁴⁰ Ісаєвич Я. «Альтана посеред раю»: Львів у 1582–1602 рр. // Львів: Історичні нариси... – С. 38.

⁴¹ З картографічного аналізу Степана Ямелинця випливає, що старе природне русло Полтви, починаючи від місця, де зливалися води Пасіки і Сороки, тобто від стику вул. Фредра, Саксаганського, Грушевського та просп. Шевченка, тягнулося на північний схід між вул. Волошина і Григоровича, вздовж вул. Ковжуна, Ліста, Банкової, пр. Крива Липа, вул. Наливайка, перетинаючи вул. Городоцьку. Далі старе русло утворювало петлю, прямуючи до стику вул. Шолом-Алейхема зі Шпитальною, тоді – на північ між вул. Таманською і Джерельною, потім – на схід паралельно до вул. Балабана і врешті – на південь паралельно до вул. Микола Куліша, зливаючись із новим меліорованим руслом десь на стику вул. Вагової і просп. Чорновола.

⁴² Могитич Р. Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // Записки НТШ. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 279–288.

розпланування львівського Ринку будівничі використовували давньоукраїнські міри довжини, тоді як інші, периферійні квартали розпарцельовано вже з використанням інакшої міри – польського прута.

Одиниці вимірювання, що їх використовували наші предки, вивчає спеціальна історична дисципліна – історична метрологія. Утім, її дані не завжди такі точні, як хотілося б. Про це можна судити з такого випадку. В магдабурзьких містах базовою одиницею вимірювання довжини був лікоть, хоча кожне місто мало свій еталон цієї міри; у деяких містах еталони ліктя збереглися донині, і їх можна точно виміряти в сучасних метричних одиницях. Свого часу ми спробували встановити точну довжину львівського ліктя станом на другу половину XVIII ст. Здавалося, даних для цього було більш ніж досить: збережена кам'яниця XVI ст., шосова книга 1768 р., що містила виміри фасаду цієї кам'яниці в ліктях, креслення надбудови цієї ж кам'яниці з 1798 р. з мірною лінійкою і, нарешті, висококласний фахівець, архітектор-реставратор Кость

Присяжний, краще від якого провести архітектурні обміри не здатен у Львові ніхто. Отже, завдання начебто й нескладне: виміряти фасад у метричній системі і за допомогою простих арифметичних дій перевести метри в лікті. Перша трудність виникла при пошуку шва між кам'яницями, який ховався під водостічною ринвою, і це дало певну похибку у виміряній довжині фасаду. Міркуючи за аналогією, ми зрозуміли, що й у вимірах урядника з XVIII ст. мусила бути значна похибка, адже лікоть (переважно його довжина коливалася від 40 до 70 см) ділився лише на 4 чверті; відповідно, одна чверть могла становити від 10 до 17,5 см. Отже, при округленні результату вимірювання до цілого числа чвертей похибка могла сягати 8–9 см. Як бачимо, беззастережно вірити в точність метрологічного аналізу містобудівних елементів не варто.

Непряме підтвердження того, що Львів був просторово локований ще за часів князя Лева, можна віднайти в найдавнішому описі міста – щоденниках Мартіна Груневега⁴³. На підставі розповідей сучасників – львівських міщан – та письмових документів

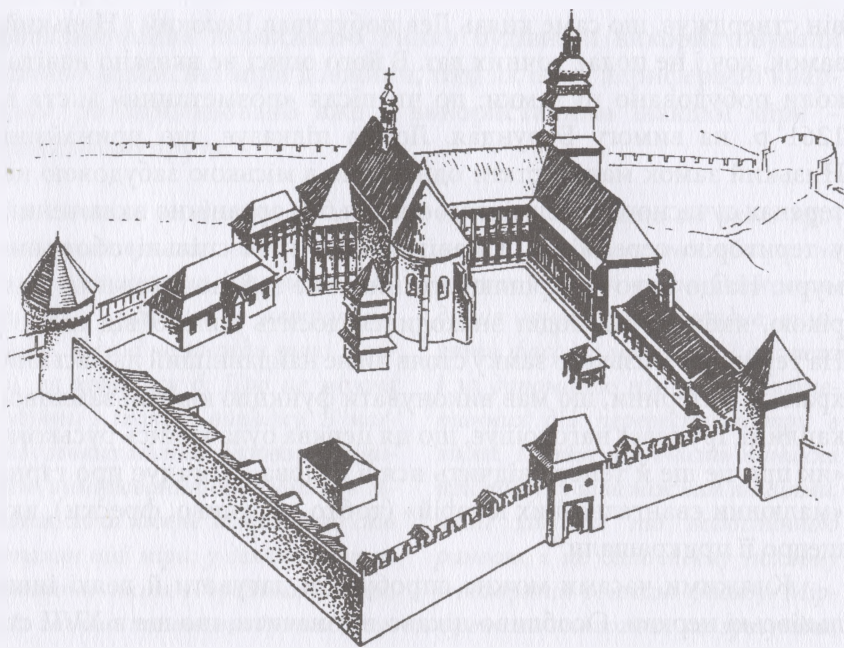
⁴³ Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – 1980. – № 10. – С. 105–114.

він стверджує, що саме князь Лев побудував Високий і Низький замок, хоч і не подає точних дат. В його описі не вказано навіть, коли побудовано ці замки: до чи після «розметання» міста в 1261 р. на вимогу Бурундая. Логіка підказує, що принаймні Низький замок мав постати одночасно з міською забудовою на теренах сучасного середмістя, бо ж він був органічно включений у територію середмістя й навіть мав з ним спільні оборонні мури. Нащо було б укріплювати низинне заболочене місце над рікою, якби посад-поділ знаходився досить далеко від нього? На території Низького замку стояв чи не найдавніший львівський храм св. Катерини, що мав виконувати функцію княжої замкової каплиці. Грунєвеґ наголошує, що ця церква була колись руською, «як про це ще й тепер свідчить вся її будова», і згадує про гарні «малюнки євангельських історій» (тобто, можливо, фрески), які щедро її прикрашали⁴⁴.

Княжими часами можна спробувати датувати й деякі інші львівські церкви. Особливо цікаво відзначити, що ще в XVII ст. зберігалася пам'ять про те, що й на місці сучасного римо-католицького катедрального собору та домініканського монастиря за часів князя Лева стояли руські церкви. Щодо домініканського монастиря, то Грунєвеґ переконливо стверджує, що тамтешній образ Діви Марії «пам'ятає початки храму; раніше він, без сумніву, був у пошані в русинів та греків». Парафіяльні або монастирські церкви будувалися неподалік від будинків міщан, а це означає, що міська забудова на теренах т. зв. «міста в мурах» існувала ще за князя Лева.

Щодо археологічних даних, то з небагатьох невеличких досліджень, здійснених упродовж останніх років, випливає, що в XIII ст. не були заселені найпівденніші території середмістя. На місці жодної з розібраних кам'яниць, що стояли на пл. Міцкевича, 10, на вул. Валовій, 15, ані там, де збудований пам'ятник

⁴⁴ Львівський вчений Володимир Александрович стверджує, що внутрішнє оздоблення каплиці св. Катерини здійснили українські майстри перемиської школи малярства, які в XIV ст. були на службі в польського короля (Александрович В. Монументальне малярство // Історія українського мистецтва. У 5 тт. – Т. 2: Мистецтво середніх віків. – Київ, 2010. – С. 904).

Низький замок.

Реконструкція Олександра Канюка (дипломний проект Інститут архітектури Національного університету «Львівська політехніка», 1995, керівники К. Присяжний, М. Долинська)

королю Данилу, археологи не виявили культурного шару і знахідок, котрі можна було б датувати XIII ст. (треба зауважити, що всі три ділянки розташовані на місцях оборонних міських фортифікацій). Проте на вул. Вірменській, в підземеллях Преображенської церкви, на пл. Івана Підкови, на вул. Арсенальній (поруч із міським арсеналом) такі знахідки були: уламки кераміки XI–XIII ст., уламки конструкцій дерев'яної зрубної споруди (теж з XIII ст.).

Усі наведені факти переконують, що за часів князя Лева сучасне місто вже було локоване, хоч, можливо, займало не всю площу сучасного середмістя, а десь трохи більше як половину з пл. Ринок включно. Бартоломей Зіморевич, один з перших львівських істориків-хроністів, стверджував, що в 1270 р. «твер-

диня львівська зводиться»⁴⁵. Якщо пригадати літописну згадку про німецького вїйта, то можна припустити, що принаймні частина львівського середмістя («міста в мурах») була локована на початку останньої третини XIII ст. Також певним аргументом на користь локації середмістя в княжі часи є його межування на півдні з архаїчним «особливим» трактом, а на півночі з підгороддям, до якого прилягали лан костелу Марії Сніжної, млина та фільварок Бертольда Штехера, утворюючи цілісний вузол просторових елементів, локованих відповідно до маґдебурзького права.

Поряд із середмістям (на північ від нього) далі існував княжий город (підгороддя) – терени вздовж західних схилів Високого замку. Це засвідчують писемні та археологічні джерела, урбаністичний аналіз. До сьогодні (правда, у зміненому вигляді) збереглася мурована з білого тесаного каменю церква св. Миколая, перша письмова згадка про яку датується 1292 р. В кінці XIII ст. на місці сьогodнішньої церкви св. Онуфрія стояв однойменний дерев'яний храм, а далі на північ – церква св. Параскеви. Були вже побудовані костели Марії Сніжної та Івана Хрестителя, архітектура яких має характерні риси тогочасного західного будівництва – готичного стилю⁴⁶. Традиція пов'язує будівництво костелу Марії Сніжної з дружиною князя Лева, донькою угорського короля Бели IV, яка була католичкою. Окремо треба згадати церкву св. Юра, що була збудована досить далеко від пізньосередньовічного міста – на пагорбі, що на лівому березі Полтви. Легенди розповідають, що її будівництво почалося згідно з наказом князя Лева будувати на тому місці, де княжі слуги вбили дракона⁴⁷, або що її збудовано для княжого стрія, який на старості пішов у ченці⁴⁸. Ще декілька сакральних споруд княжого часу не збереглися до наших днів.

⁴⁵ Зіморович Б. Потрійний Львів. *Leopolis triplex*. – Львів, 2002. – С. 50.

⁴⁶ Вуйчик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом. Путівник. – Львів, 1987. – С. 10.

⁴⁷ Ісаєвич Я. «Альтана посеред раю»... – С. 37.

⁴⁸ Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 58.

Сьогодні нерідко можна почути або прочитати, що покровителем Львова є святий Юрій. Це гарне і достойне твердження, але виникло воно зовсім недавно. На початку нашої незалежності у Львові постало питання, коли святкувати День міста, свято, яке появилось в останні роки існування СРСР і набуло рис національного, самобутнього і самостверджуючого характеру. Ми, апарат і депутати міської ради, хотіли перенести його з початку осені, щоб остаточно порвати зв'язок з днем 17 вересня – датою, коли в 1939 р. до Львова ввійшла Червона армія і котра в радянські часи нав'язувалася в якості великого свята. Тодішній начальник відділу культури міської ради Всеволод Іськів, відкинувши літо (бо

нема студентів і багато людей виїжджають), зиму, ранню весну і пізню осінь (бо холодно), запропонував початок травня і обґрунтування щодо патронату над Львовом св. Юрія. Вперше почувши про таке опікунство, я розпитала знайомих львовознавців, зокрема енциклопедично освіченого в історії та культурі Львова Володимира Вуйчика. Фактично нічого щодо визнання в минулому св. Юрія патроном міста не було відомо. Але День міста прив'язали до травня, міф (здається, переважно в усній формі) розповсюдився, і сьогодні громада Львова, здається, щиро вірить, що св. Юрій є її та міста покровителем. Це навіть приємно, що гарний міф виник і утвердився на наших очах.

Також ще в часи Галицько-Волинської держави Львів став вірменським сакральним центром, про що свідчать і писемні документи⁴⁹, й існуючі тоді вірменські церкви св. Анни і св. Якова.

Вчені припускають, що наприкінці XIII – на початку XIV ст. Львів був столицею цілого Галицько-Волинського князівства, проте незаперечних доказів цього поки що немає. Про історію Львова цього періоду документи мовчать; є лише скупі дані іноземних джерел про Галичину та Волинь. Відомо тільки, що місто витримало облогу військ хана Телебуги у 1288 р. Якщо Львів був столицею Галицько-Волинської держави, то в ньому мешкали спадкоємці князя Лева: його син Юрій, що, як і дід, мав титул короля та перебував на престолі до 1308 р. (а можливо, до 1315 р.),

⁴⁹ Дашкевич Я. Початки вірменської церковної адміністрації у Львові (друга половина XIII–XIV ст.) // Семінарії «Княжі часи». Давній Львів... – С. 44.

його онуки (сини Юрія Львовича) Андрій і Лев, які певний час були співправителями «всієї Русі, Галичини і Володимирії», а в першій половині XIV ст. – князь Болеслав Тройденевич, що правив під іменем Юрія II. Його, сина мазовецького князя, отруїли у Володимирі в 1340 р. Ця дата вважається кінцем незалежності Галицько-Волинської держави, після чого розпочалася довготривала боротьба між Литвою, Польщею і Угорщиною за приєднання українських земель.

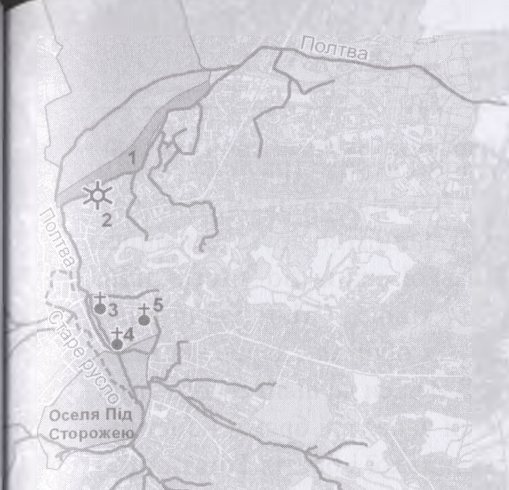
Вірменська церква Успення Пресвятої Богородиці
у Львові, XIV–XX ст.

Вид на південну (найдавнішу) частину будівлі

Галичину, а отже й Львів, вперто намагалася завоювати Польща. Одразу після звістки про смерть князя Юрія II в 1340 р. польський король Казимир III напав на Львів і пограбував княжу скарбницю. Та змушений був швидко відступити, тому що бояри на чолі з Дмитром Дедьком організувалися для опору проти агресії. Аж у 1349 р. Казимиру III вдалося захопити головні міста Галичини (серед них і Львів) і частини Волині та приєднати їх

до Польського королівства⁵⁰. В 1370 р., після смерті Казимира III, Галичину зайняли війська угорського короля Людовика, який призначив для неї віце-короля Володислава Опольського і надіслав угорських урядників. Донька Людовика Ядвіга в 1384 р. стала польською королевою і в 1387 р., після військового походу на Галичину, остаточно приєднала її до Польщі.

⁵⁰ Крип'якевич І. Історія Галицько-Волинського князівства. – С. 112–115.

Розділ 4

НІМЕЦЬКИЙ, АБО ЗОЛОТИЙ, ПЕРІОД ГОТИЧНОГО ЛЬВОВА

Історія Львова продовжилася в умовах Польської держави аж до 1772 р. Але самі польські історики характеризують перші століття львівської історії як німецький період, бо за звичаєм, що існував у Центральній Європі в пізньому середньовіччі, перевагу як міщани мали переважно німці. Ще на початку XV ст. 70% львівських міщан складали німці-колоністи, котрі й займали чільні місця у виборних органах міського самоврядування¹.

Вдруге заволодівши містом, Казимир III у 1356 р. повторно надав йому магдебурзьке право. Оскільки цей документ зберігся до сьогодні (як і деякі інші писемні документи XIV ст. – на відміну від княжої доби), то дослідники мають можливість аналізувати утвердження та функціонування міського самоврядування у Львові від цього часу.

Магдебурзьке право, як і звичаєве, регулювало життя міщан, передбачало локаційні засади урбаністичного вирішення. Вище вже йшлося про геометрично правильне, перпендикулярно-перехресне планування «міста в мурах» – львівського середмістя. Мури, які оточували місто, символізували його незалежність, хоча основним було їх оборонне призначення.

¹ Капраль М. Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 12–13.

У XIV ст. Львів був оточений уздовж периметра лише одним кільцем мурів (довжиною близько 1700 м), глибоким ровом та валом. На початку XV ст. почалося будівництво другого зовнішнього муру, що отримав назву Низької стіни, бо внутрішній, старший, мур іменувався Високою стіною. Стіни увінчували зубці, а вздовж внутрішньої сторони їх оббігали дерев'яні галереї для лучників – оборонців міста. В ті часи до львівського «міста в мурах» можна було ввійти тільки через дві брами – Галицьку (на перетині нинішніх вулиць Галицької і братів Рогатинців) та Краківську (збіг вулиць Краківської і Лесі Українки). Обидві брами мали складну будівельну структуру, ззовні підійти до них можна було тільки через мости понад ровом, а мости підіймалися ланцюгами. Найдавніші писемні згадки про ці брами датуються, відповідно, 1382 р. та 1386 р.²

У привілеї Володислава Опольського від 1368 р. про маґдебурзьке право, окрім іншого, йшлося про надання місту прилеглих земельних територій. Розвиток терену локованого на маґдебурзькому праві Львова розтягнувся в часі: упродовж XIII–XV ст. місто приростало новими землями, подарованими його володарями.

Відповідно до привілею від 1356 р.³, місто отримувало 70 франконських ланів. Ці лани вимірювалися, починаючи від периметра «міста в мурах» (в пізніших документах стверджувалося, що лани починаються «від чола мурів», тобто від зовнішньої сторони міських оборонних фортифікацій). Лани, оточуючи середмістя вузькими сторонами, радіально тяглися до периферії загальної міської території.

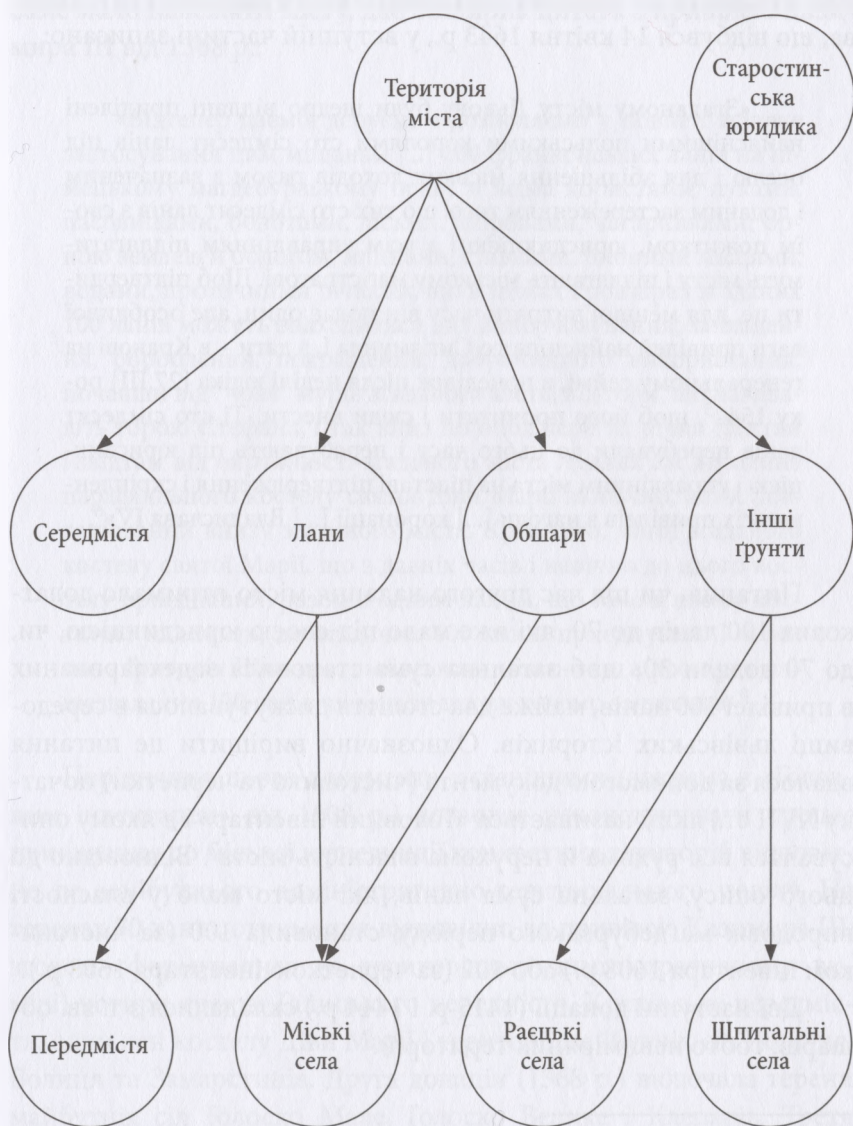
Володислав Опольський у 1368 р.⁴ своїм привілеєм дарував Львову вже 100 франконських ланів, чітко окресливши міську територію під юрисдикцією львівського вйта. Нечітке тлумачення обома згаданими привілеями кількості ланів вже принаймні в ранньомодерний період, а може й раніше, спричинило

² Вуйцик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом... – С. 20.

³ Привілеї міста Львова... – Т. 1. – Док. № 1. – С. 27–30.

⁴ Там само. – Док № 4. – С. 37–39.

Формування загальної території Львова

плутанину щодо конкретної площі Львова. Міські владці були твердо переконані, що з ласки королів отримали в сумі 170 ланів. Для прикладу, в судовому акті спеціального карного суду Львова, що відбувся 14 квітня 1643 р., у вступній частині записано:

«Згаданому місту Львову були щедро віддані приділені найяснішими польськими королями сто сімдесят ланів під оселю і для збільшення міських доходів разом з зазначеним і доданим застереженням того, що тих сто сімдесят ланів з своїм пожитком, юрисдикцією і з усім управлінням підлягати-муть місту і підлягають міському магістратові. Щоб підтвердити це, для меншої витрати часу він подає один, але особливої ваги привілей найяснішого Сигізмунда I, з дати – в Кракові на генеральному сеймі, в понеділок після неділі юдіка [27.III] року 1542⁵, щоб його прочитати і сюди внести. Ті сто сімдесят ланів перебували до цього часу і перебувають під юрисдикцією і управлінням міста на підставі підтвердження і скріплення всіх привілеїв з нагоди [...] коронації [...] Владислава IV»⁶.

Питання, чи під час другого надання місто отримало додаткових 100 ланів до 70, які вже мало під своєю юрисдикцією, чи, до 70 додали 30, щоб загальна сума становила задекларованих в привілеї 100 ланів, майже два століття дискутувалося в середовищі львівських істориків. Однозначно вирішити це питання вдалося за допомогою документа (чистовика та чернетки) початку XVII ст., який називається «Головний інвентар» і в якому описувалася вся рухома й нерухома власність міста⁷. Відповідно до цього опису, загальна сума ланів, які місто мало у власності впродовж маґдебурзького періоду, становила 100 (за чистовиком інвентаря 1608 р.) або 102 (за чернеткою інвентаря 1608 р.).

Дві наступні донації (1415 р. і 1444 р.) склалися з т. зв. обшарів, тобто невимірних територій.

⁵ Цей привілей не опублікований і, очевидно, не зберігся.

⁶ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI-XVIII ст. / ред. Я. Кісь. – Львів, 1961. – Док. № 88. – С. 267, 273; ЦДІАЛ – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 1104. – Арк. 72 зв.

⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 10-18 зв.

Уявлення про форму й зміст локаційного привілею щодо призначення подарованих територій, а також про те, що й де саме мало належати місту, дає обширна цитата з привілею Казимира III від 1368 р.:

«Відтепер даємо, даруємо і дозволяємо у повне і всіляке застосування цим міщанам [...] 100 франконських ланів на німецькому магдебурзькому праві зі всіма користями, луками, пасовищами, болотами, лісами, дібровами, чагарниками, орною землею й облогом, млинами, ставками, рібними місцями, водами, проточними річками, що в межах і розмірах згаданих 100 ланів можуть знаходитися для викорчовування, закладення, оброблення, покращення, добродчинного використання, почавши від “чола” мурів згаданого міста, від гори, що називають горою Стефана, і так вниз по обох берегах річки Полтви і звідтам від окружності згаданого міста Львова аж до млина парафіяльного костелу святої Діви Марії включно, який розташований внизу згаданого міста. Крім того, млин згаданого костелу святої Марії, що з давніх часів і навечно до цього костелу приєднаний, разом з одним ланом, що також цьому костелові належить, до згаданих 100 ланів приєднуємо. І млин пана Григорія Штехера, львівського міщанина, в розмірах вищезгаданих 100 ланів чи мансів також хочемо залишити»⁸.

Порівняння цього документа з пізнішими (зокрема з «Головним інвентарем» від 1608 р.) дозволяє реконструювати процес приєднання до міської юрисдикції конкретних територій відповідно до майбутнього адміністративно-територіального поділу. На теренах 70 ланів, отриманих відповідно до привілею Казимира III, згодом сформувалися (в територіально-адміністративному вимірі) чотири тракти Галицького передмістя, Краківське передмістя, один лан костелу Діви Марії і території майбутніх сіл Поріччя, Волиця та Замарстинів. Друга донатія (1368 р.) включала терени майбутніх сіл Голоско Мале, Голоско Велике і Клепарів. Третя

⁸ Привілеї міста Львова... – Док. № 3. – С. 35. Акцент на включенні млина Штехера і лану костелу Діви Марії до ареалу ста ланів підтверджує гіпотезу про їх давніше існування та першу локацію міста наприкінці XIII ст.

(1415 р.) додала до міської юрисдикції терени майбутніх сіл Кульпарків і Білогоща (Білогорща), а четверта (1444 р.) – Брюховичі.

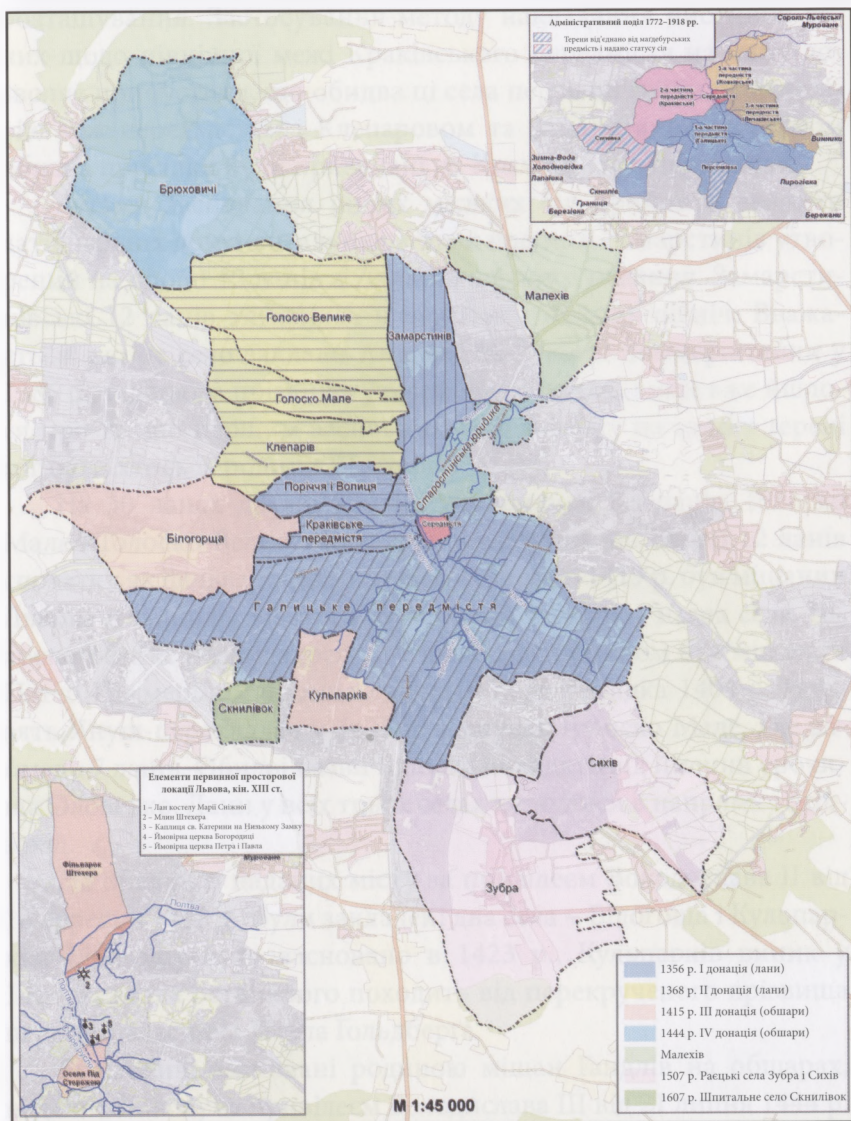
Середмістя Львова не входило до складу 100 ланів (хоча його площа, що складає близько 50 га, приблизно відповідає площі 2 ланів). Розпланування львівського середмістя (за винятком того, що в плані воно є прямокутною трапецією) майже повністю втілює ідею ідеального магдебурзького «міста в мурах».

Процес адміністративно-територіального формування львівських передмість та міських сіл тривав до початку XVI ст.

Передмістя отримали назви від двох головних брам міста: Галицької та Краківської (первісно, у кінці XIV – на початку XV ст., остання мала назву Татарської). Галицьке передмістя утворилося на 45 ланах, одержаних за першим наданням, Краківське займало 14 ланів того ж походження. Межа між ними розпочиналася навпроти західного прясла міських мурів і прямувала в північно-західному напрямку, залишаючи південний схил пагорба собору св. Юра на Галицькому передмісті, а костел св. Анни – на Краківському, пролягала паралельно до хребта Святоюрського пагорба попри гостинець, що тягнувся від цього пагорба в західному напрямку. Межею між Краківським передмістям і Старостинською юридикою вважалося русло Полтви. Межа між Галицьким передмістям і Старостинською юридикою пролягала трохи на північ від лінії сучасної вул. Лисенка й тягнулася вздовж пагорбів нинішнього Шевченківського Гаю.

Наприкінці XIV – на початку XV ст. переважно німецькі поселенці Львова активно освоюють надану місту територію, засновуючи міські села. Чому частина наданих місту земель набула статусу передмість, а на решті були засновані села, на сьогодні залишається нез'ясованим. Можна тільки припускати, що найбагатші міщани-патриції набували значні земельні наділи й закладали там фільварки; ці міцні господарства, дещо віддалені від середмістя, з часом набували такої самостійності, що трансформувалися в села, власником-феодалом яких виступало місто в особі міської ради.

Одними з перших виділилися села (присілки) Поріччя і Волиця (Воля Замарстинівська), котрі фігурують в документах до

Формування території Львова у XIV – початку XVII ст.
 Реконструкція Мар'яни Долинської
 (подано за: Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів)

початку XVII ст., але практично без вказівок щодо їхнього місця розташування. Застосування методу накладання писемних даних щодо північної межі Краківського передмістя на мапу дозволяє припустити, що обидва ці села первісно займали територію між передмістям і Клепаровом та Замарстиновом. Згодом обидва присілки були приєднані до Краківського передмістя.

Датами заснування інших міських сіл прийнято вважати дати перших документальних згадок про них. Замарстинів утворений на площі 12 ланів з 70 ланів першого надання. Замарстинівські 12 ланів тягнулися в напрямку південь-північ. Вважається, що це село заклали Андреас та Йоганн Зоммерштайни у 1386 р.; від цього прізвища утворилася й назва (вище вже йшлося про те, що першим засновником фільварку на цьому терені міг бути хтось із родини Штехерів).

На 30 ланах другої донації утворилися Клепарів, Голоско Мале і Голоско Велике. Клепарів закладений на площі 12 ланів спочатку як фільварок, засновником якого в 1419 р. був міщанин Львова Кльоппер; від його прізвища й походить назва села. Голоско Велике розкидалося на 9 ланах; фундатором був міщанин Петер Ціммерман, про що свідчить перша згадка 1404 р. Його зять Януш-перекладач у 1425 р. заснував Голоско Мале, яке займало 7 ланів. Обидві назви Голоска походять від ймення урочища Оловсько. Лани у всіх трьох селах тягнулися в напрямку схід-захід.

На обшарах, наданих місту за привілеєм Володислава II від 18 вересня 1415 р., були закладені два села – Білогоща і Кульпарків. Білогощу було засновано в 1423 р., Кульпарків виник у 1425 р.; назва останнього походить від перекрученого прізвища першого власника Павла Гольдберга.

Брюховичі засновані родиною міщан Гандлів на обшарах, наданих Львову за привілеєм Володислава III від 21 липня 1444 р. Назва походить від річки Брюховиці, що протікає в цій місцевості. Формування міської території Львова завершилося в другій половині XV – на початку XVI ст., коли до міста як його опосередкована (непряма) власність увійшли села Малехів (1489 р.), Зубра та Сихів (1508 р.).

Першою писемною згадкою про Малехів можна вважати інформацію від 1377 р., коли вірменин Мандрус продав свій фільварок Мальоху русинові Янові Махевичові. Пізніше він став власністю львівського громадянина пана Бльортца (*Dominus Blorots Civis Lemburgensis*), а цей у 1392 р. продав його Михайлові Ламбацькому⁹. Згодом село належало Янові Юрі з Острова, а від 1480 р. ним володів Павло Юрковський з Чорторії. Від 1469 р. назва Мальоха трансформується в Малехів. Король Казимир IV декретом від 16 квітня 1489 р. дозволив шпиталю св. Лазаря обміняти три належні йому села, розташовані далі від міста, на село Малехів¹⁰. Цю трансакцію пояснив львівський хроніст XVII ст. Бартоломій Зіморович, пишучи, що Малехів як село, близько розташоване до Львова, виміняли за три інші села (Большів, Могилище та Лучани), котрі в 1456 р. «Ян Ходоровський з Бжоздовіц, щоб щось земного в землю живих з собою взяти, шляхетну частку своєї дідиччини [...] наказав віддати старим і німечним старцям»¹¹. Наступна згадка про Малехів є в праці Дениса Зубрицького під 1491 р.: «В оренду віддали шпитальне село Малехів, за винятком корчми й чиншу готівкою»¹². Це село безпосередньо не було міською власністю і ще в першій половині XX ст. вважалося маєтком фундації калік імені св. Лазаря¹³. Далі про Малехів згадано в переліку міських сіл у податковому реєстрі (*sczozsz*) від 1579 р.¹⁴, де це село фігурує як *Malieschow*. Відсутність Малехова в інвентарі 1608 р. підтверджує припущення, що його територія не входила до обсягу ста ланів. До «Головного інвентаря» Малехів не внесли на тій самій підставі, що й інші території, котрі безпосередньо чи посередньо належали місту, але перебували поза ареалом ста ланів.

⁹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів, 2002. – С. 57.

¹⁰ Dziubiński L. Okolice i dobra miasta Lwowa. Szkic historyczno-etnograficzny // Miasto Lwów w okresie samorządu. – Lwów, 1896.

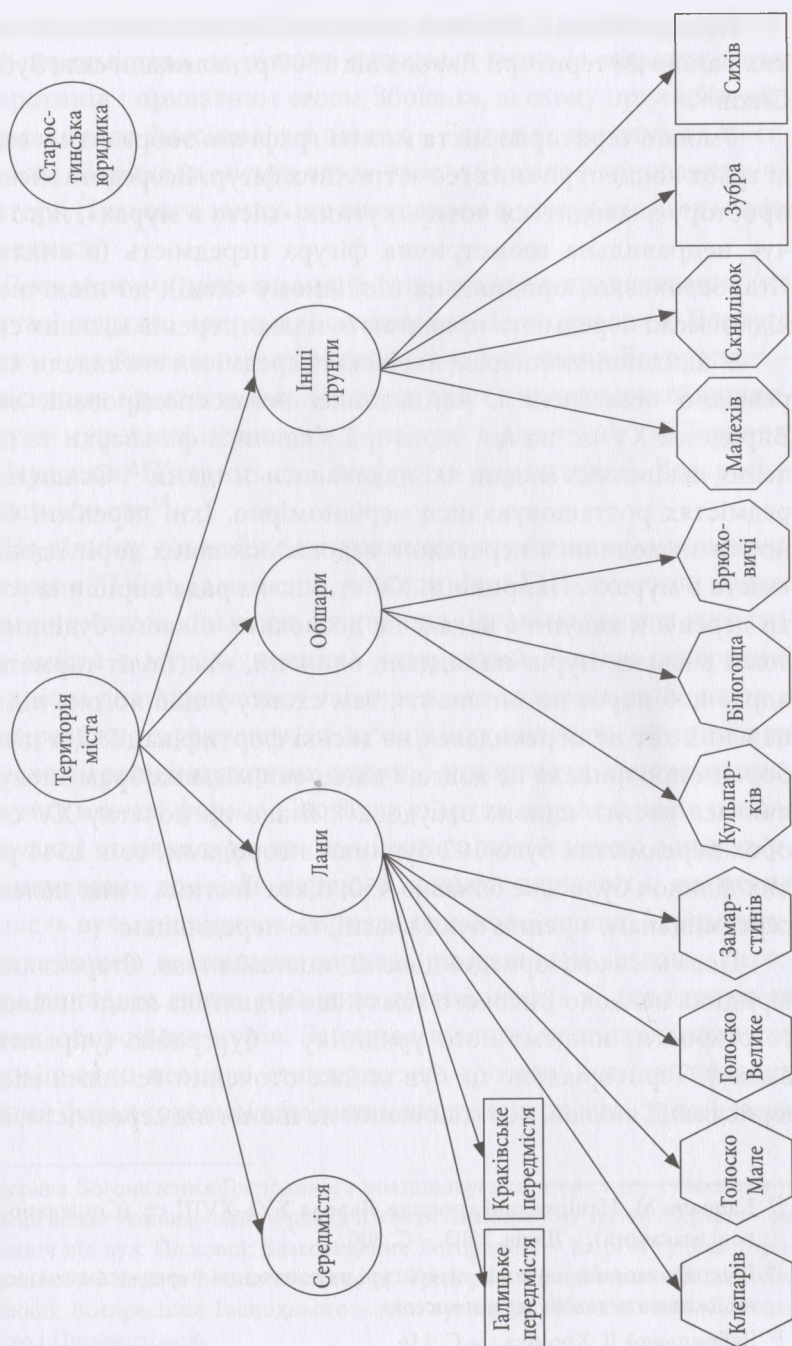
¹¹ Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 84.

¹² Зубрицький Д. Хроніка... – С. 114.

¹³ Drexler I. Wielki Lwów. Le grand Leopold. – Lwów, 1920. – S. 24.

¹⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum skarbu Koronnego. – Oddz. 1. – Sygn. 21. – S. 888.

Загальна територія Львова

Крім цього на особливих засадах як приватна власність міських райців до території Львова від 1507 р. належали села Зубра й Сихів¹⁵.

Умовно територію міста можна графічно зобразити у вигляді трьох концентричних геометричних фігур. В середині міського простору знаходиться чотирикутник «міста в мурах», його оточує неправильна геометрична фігура передмість (з анклавом Старостинської юридики на північному сході), до північно-західної межі передмість прилягають плями теренів міських сіл.

У найдавніший період львівські передмістя виглядали як переважно незаселені і, найпевніше, незагосподаровані, землі. Впродовж XV ст. на цій території з'явилися фільварки та поселення львівських міщан, які називалися осадами¹⁶. Осади на передмістях розташовувалися нерівномірно. Їхні дерев'яні будиночки знаходилися переважно вздовж основних доріг і довкола «міста в мурах». Наприкінці XV ст. міська рада вирішила усунути дерев'яні халупи і надалі не дозволяти ніякого будівництва зовні міських мурів на віддалі, ближчій, ніж політ гарматного ядра, щоб ворог не міг знайти там сховку і щоб вогонь від підпалених хат не перекидався на міські фортифікації. Дія цієї заборони протривала не довго, і навпроти міських брам знову появилась досить щільна забудова¹⁷. Якщо на початку XV ст. на обох передмістях було 102 будинки з городами, то в 1544 р. таких ділянок було вже близько 450; п'ята частина з них належала середміщанам, а решта були власністю передміщан.

Поза міською юрисдикцією залишилася т. зв. Старостинська юристика навколо Високого замку, що підлягала владі львівського старости, зокрема його уряднику – бурґрабію (управителю замку). Територіально це був майже оточений землями міської юрисдикції анклав, розташований на північ від середмістя, який

¹⁵ Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (Соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – С. 300.

¹⁶ В україномовній науковій літературі на означення передміського поселення вживають також термін «оселя».

¹⁷ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 116.

із заходу вздовж русла Полтви межував із Краківським (міським) передмістям, на півночі тягнулася межа із міським селом Замарстинів і приватним селом Збоїська, зі сходу прилягало королівське село Знесіння, а з півдня – Галицьке передмістя та середмістя. Львівська міська влада також не мала повноважень на території Низького замку, що знаходився в межах міських мурів, у середмісті.

Поза межами міських мурів було декілька православних (на той час) церков, зокрема Богоявлення Господнього і Чесного Хреста – на Галицькому передмісті, Благовіщення Богородиці – на міському Краківському. На території Старостинської юридики була мурована церква св. Миколая і дерев'яні: св. Теодора, св. Параскеви-П'ятниці, св. Онуфрія (з монастирем), Воскресіння Господнього¹⁸.

На відміну від майже незаселеного передмістя, «місто в мурах» вже в XIV ст. (а напевно, й наприкінці XIII ст.) могло похвалитися чималою кількістю мешканців. Ідеальна модель тогочасного «міста в мурах» повинна мати такий вигляд: посередині середмістя розташовується наближена до квадрата ринкова площа, переважно з ратушею; на кути ринку виходять чотири пари взаємно перпендикулярних вулиць, утворюючи квартали прямокутної в плані форми. Спочатку квартал паралельно до основної вулиці поділявся на дві половини, а потім кожна з них, перпендикулярно до лінії першого поділу, нарізалася на певну кількість вузьких ділянок-парцель однакової площі. Найреспектабельнішими вважалися парцелі, розташовані вздовж периметра ринкових площ, найменш достойними – ті, що тягнулися вздовж оборонних мурів. Забудова ділянок проводилася також відповідно до певного стандарту: на головну вулицю виходив чільний фасад головної кам'яниці; від сусідів справа, зліва і ззаду

¹⁸ Церква Богоявлення Господнього розташовувалася на стику сучасних вулиць князя Романа, Івана Франка й Костя Левицького; Чесного Хреста – на північ від вул. Піскової; Благовіщення Богородиці – на розі вулиць Городоцької і Модеста Менцинського; св. Теодора – на однойменній сьогодні площі; Воскресіння Господнього – між вулицями Жовківською, Донецькою і Промисловою.

парцеля відділялася межевими мурами (вони мали і протипожежне призначення), до тильної межі прилягали господарські приміщення (тильна офіцина). Пізніше поширилася практика добудовувати господарські приміщення біля однієї з бічних межових стін (бічна офіцина), залишаючи незабудованим невелике внутрішнє подвір'я.

У Львові від кожного рогу Ринкової площі виходило по дві взаємно перпендикулярні вулиці (сьогодні це Шевська і Краківська, Друкарська і Ставропігійська, Руська і Сербська, Галицька і Памва Беринди), утворюючи таким чином вісім кварталів. За ними, паралельно до сторін Ринку, – ще чотири вулиці (Вірменська, Івана Федорова, Староєврейська, Театральна). Між ними і оборонною Низькою стіною мало бути ще 16 кварталів, в котрих густо стояли будинки львів'ян. Міщанин міг купити одну з ділянок (парцель) у будь-якому кварталі.

З моменту виникнення парцеля зі своєю забудовою мала поліфункціональне призначення. Тут, переважно на другому поверсі чільної кам'яниці, мешкала родина міщанина-власника, жила й челядь; на нижньому поверсі розташовувалася крамниця або ремісничка майстерня; бічна й тильна офіцини частіше використовувалися як господарські приміщення, склади, стайні.

Як виглядали міські будинки в XIV–XV ст., невідомо; певніш за все більшість із них була побудована з дерева. Можливо, фундаменти деяких будівель мурувалися з каменю та цегли (фрагменти готичного мурування ще й нині можна віднайти в пивницях середміських кам'яниць). Чільні фасади були переважно рівними між собою і дуже вузькими (кам'яниці, котрі нині можна побачити на пл. Ринок і прилеглих вулицях, були збудовані пізніше на місці двох, а деколи й трьох старших парцель). Це пояснюється тим, що нерухомість (парцеля і забудова) була найбільшою цінністю для пізньосередньовічного львівського міщанина і виступала як податкова одиниця для збирання різноманітних чиншів. А уніфікованість ділянок полегшувала фіскальні підрахунки.

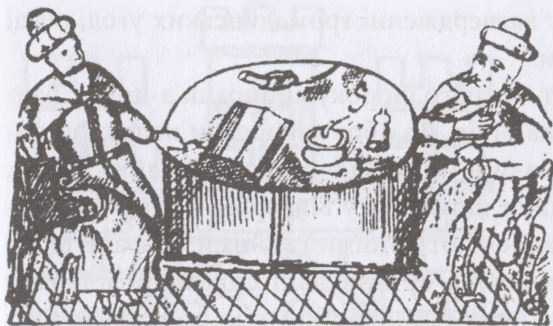
Збирання податків належало до функцій магістрату, який регулював усі сторони життя у місті. Напевно, першою формою

Церква Богоявлення Господнього.
Реконструкція Ігора Бокала (дипломний проект, Інститут архітектури
НУ «Львівська політехніка», 2005, керівник Ю. Діба)

¹⁰ Зінковський Б. Богоявленська церква. – С. 71.

¹¹ Czernowska A. Postrzeżenie na organizację i działalność władz miejskich do 1918 r. // Miasto Lwów. – 2. X/2011.

Рада магістрату
(подано за виданням:
Тетяна Гошко. Нариси
з історії магдебурзького
права в Україні XIV –
поч. XVII ст.)

міського самоврядування у Львові ще в останній третині XIII ст. була посада війта. Відтоді це самоврядування розвивалося й, зрештою, набуло такого вигляду, як і в інших містах Центральної Європи. Відомо, що в 1378 р. Володислав Опольський «судове право над громадянами передав магістратові і першим суддею із їхнього зібрання вибрав Андрея Зоммерштайна»¹⁹, тобто спадкова посада війта перетворилася на виборну. Організацію і працю магістрату добре описав на підставі документів Д. Зубрицький. Магістрат міста Львова складався з ради (Officium Consulare) і лави (Collegio Scabinali), тобто з дванадцяти райців (радників) та семи-дванадцяти лавників. Посади і перших, і других були виборними, але, починаючи з 1501 р., перетворилися у пожиттєві²⁰. Церемонія виборів членів магістрату була дуже урочистою, після неї новообрані присягали на вірність громаді міста.

В раді райці (радники), котрих назагал називали панамі, щорічно вибирали з-поміж себе трьох бурмістрів, кожний з яких головував по черзі по чотири тижні. Рада займалася урядуванням міста, а також цивільними справами, котрі не вимагали притягнення свідків. Управлінська діяльність міської Ради втілювалася в посередництві між державними (королівськими) установами та міщанами, в забезпеченні порядку в місті, в розподілі міських ґрунтів, у наданні в оренду міської нерухомості,

¹⁹ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 71.

²⁰ Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność władz miejskich do 1848 r. // Miasto Lwów... – S. XXXII.

визначенні мит і цін, у затвердженні громадянських угод, опіці над вдовами і сиротами.

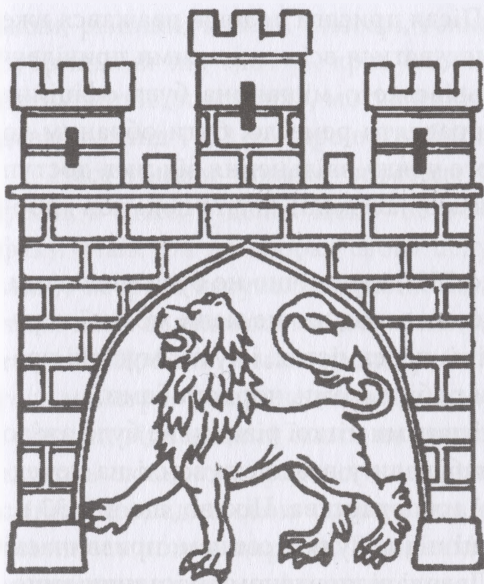
Лавою керував вїйт, котрого щороку вибирали з-поміж радників, а пізніше – і з лавників. До обов'язків лави належало вирішувати всі судові справи в місті. Злочини щодо майна й осіб, провини та шкоди судили щотижня у вівторок, четвер та п'ятницю. Такі суди називалися потрібними гайними. Справи щодо власності й спадкоємності та кримінальні справи розглядали двічі на місяць на звичайних гайних судах, про початок котрих попереджував дзвін із ратуші. Суди принагідні гайні відбувалися у випадках розгляду справ осіб, що не мешкали у Львові. В середині XIV ст. посада вїйта була найважливішою і найповажнішою в місті, але згодом його роль трохи зменшилася. Вїйт був зобов'язаний приходити на всі офіційні міські урочистості, несучи в руках срібний скіпетр, що символізував його владу.

Невід'ємною частиною будь-якого управлінського органу є особи, які на письмі фіксують те, що ухвалюється. В пізньосередньовічному Львові цю функцію виконували у міській канцелярії. Ще наприкінці XIII ст. німецька громада мала свого писаря, який нотував судові рішення вїйта; з 20-30-х років XIV ст. почав діяти постійний уряд писаря ради, перша згадка про який належить до 1353 р. Після повторної локації міста цей уряд перетворився в міську канцелярію магістрату²¹.

Ухвали лави й ради були обов'язкові для всієї міської громади. На початку XV ст. у Львові («місті в мурах», передмістях та міських селах) за підрахунками істориків проживало близько 5,5 тис. мешканців, а до другої чверті XVI ст. їх кількість сягнула 6,7–7 тис. осіб²². Як і в інших містах, локованих за магдебурзьким правом, переважну частину складали ремісники та купці. Далеко не всі мешканці міста мали міське право.

²¹ Петришак Б. Міська канцелярія Львова другої половини XIV– початку XV століть: дискусійні питання // Львів: місто – суспільство – культура: Влада і культура / ред. О. Аркуша і М. Мудрий. – Львів, 2012. – Т. 8. – Ч. 1. – С. 11–33.

²² Капраль М. Національні громади... – С. 250–251.

Герб міста Львова XIV ст.
Реконструкція
Андрія Гречила

Міське право (*jus civile*) у Львові не було спадковим. Навіть міщани, що народилися в місті, повинні були з досягненням повноліття формально отримати таке право. Для цього зацікавлена особа мусила відповідати кільком критеріям: бути чоловіком, повнолітнім, одруженим, законнонародженим, християнином, пристойно поводитися, володіти нерухомістю в межах міста. Від 1411 р. повнолітні неодружені чоловіки, котрі не мали нерухомої власності у місті, сплачували спеціальний податок – «арбітріум» («бикове»). Набути міське право вони могли тільки у випадку, якщо двоє гідних міщан поручаться, що протягом року ці чоловіки одружаться і набудуть нерухомості²³. Особи з-поза Львова, щоб отримати міське право (у разі відповідності всім вимогам), повинні були подати рекомендаційні листи про своє походження, а шляхтичі – підтвердження родоводу; нові громадяни міста мусили відректися від колишніх привілеїв і, вступаючи в міське право, скласти присягу на вірність громаді та послух магістратові. Деколи до міського права приймали й жінок, здебільшого

²³ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 70–71.

призначаючи їм опікунів²⁴. Після присяги чоловік вважався вже міщанином, мав право користуватися всіма міськими привілеями. Важливими правами львівського міщанина була офіційна можливість торгувати чи вправляти ремесло, бути обраним до магістрату чи іншого міського уряду, звільнення від мит, доступ до міських млинів. До обов'язків належали сплата податків і оборона міста від ворогів.

Більшість мешканців (до 75%) юридично не була міщанами. Їх називали плебсом, бо це були люди, що не мали жодної нерухомої власності ні в місті, ні на передмістях, і були змушені працювати слугами, найманими робітниками, чорноробами.

Між міщанами і передміщанами чіткої різниці не було аж до середини XVI ст. Міщани набували у власність землі на передмістях, засновували там свої господарства. Цікаво, що в 1433 р., як пише Б. Зіморевич, «німці під пекучим сонцем, при звичаєні до виноградників, навіть у Львові відновленому насадили виноградну лозу, замовлену з Молдавії. Пагорби, які розляглися під Високим Замком і постійно обернуті до сонця, видавалися вигідними [...]. На них він більше як 200 років панував із щедрим врожаєм»²⁵.

Значна частина нерухомості на території Старостинської юридики належала шляхті²⁶.

Основними заняттями львів'ян були торгівля та ремесла. Ремісничих спеціальностей в XV ст. налічувалося кілька десятків. Деякі з них можна з певністю відтворити, виходячи з назв веж Високої стіни, що були закріплені за ремісниками одного цеху: кушніри, мішковики, бляхарі, миловари, мечники, ткачі, шапкарі, сідлярі, пивовари, медовари, римарі, муляри, поворозники, токарі, шевці, гончарі, котлярі, кравці, бондарі, столяри, стель-

²⁴ Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні. XIV – початок XVII ст. – Львів, 2002. – С. 148–151.

²⁵ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 80.

²⁶ Зазуляк Ю. Шляхта на львівському передмісті в XV ст. (З історії міжстанових відносин у Галицькій Русі пізнього середньовіччя) // Вісник львівського університету. Сер. історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 86–94.

махи, різники, ковалі, слюсарі, голкарі, пекарі, золотарі. Денис Зубрицький під 1404 р., крім «звичайних ремісників», називає ще лучників, каменярів, мосяжників, під 1412 р. згадує про медодарів, а під 1422 р. – про воскобійників²⁷.

Наступними роками зростала кількість ремісничих професій, а отже, й цехів. Цех – це об'єднання ремісників одного фаху. Майстри на зборах свого цеху обирали старшину (старших), котрі й керували діяльністю цеху. Повноправними членами цеху вважалися майстри, неповноправними – підмайстри та учні. Щоб стати майстром, треба було перебути учнем у якогось майстра, а пізніше певний час відпрацювати як підмайстер і скласти відповідний іспит, що переважно полягав у виконанні якогось складного фахового завдання. Кожний майстер самостійно провадив свою справу, мав приміщення, знаряддя, сировину та готові вироби. Ремісників, що не належали до цеху, називали партачами, і цехи всякими способами старалися перешкодити їм займатися ремісничою справою, а тим паче збувати свої вироби.

Розташування Львова на перехресті шляхів дуже сприяло торгівлі. Львівські купці в XIV–XV ст. були найбагатшими міщанами. Кожний з них провадив свою справу самостійно, не об'єднуючись у фахові спілки. З часів Галицько-Волинської держави Львів мав право складу, на що вказує привілей короля Людовика з 1379 р. про підтвердження прав на те, що кожний купець з Угорщини чи будь-звідки, котрий хоче провадити торгівлю з північними країнами, повинен їхати через Львів, так само і купці, що прямують до Татарії з товарами, повинні скеровувати свій шлях на Львів і там протягом 14 днів виставляти свої товари на продаж чи обмін львівським міщанам; якщо ж за ці два тижні товари не були розкуплені, купець, сплативши відповідне мито, міг везти їх далі²⁸.

З львівським правом складу – зобов'язанням купців не обминати Львів і відпродавати там усі товари – не мирилися купці

²⁷ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 62, 71, 77.

²⁸ Там само. – С. 42–45; Привілеї міста Львова... – Док. № 7. – С. 42–43.

з Кракова (тодішньої столиці Польського королівства), котрі бажали самостійно торгувати зі східними країнами, а для цього домагалися відповідних королівських привілеїв. Але в 1444 р. Львову вдалося отримати від Владислава III привілей на генеральне право складу на товари, котрі везли зі Сходу, на якому особливо залежало львівським купцям-патриціям. Це зобов'язання для всіх купців продавати товари лише у Львові дуже посприяло збагаченню львівських купців упродовж XV ст.²⁹

Про роль торгівлі в пізньосередньовічному Львові свідчать і ярмарки. Перший привілей на проведення двох щорічних двотижневих ярмарків місто отримало в 1472 р. від Казимира IV. Наступні королі деколи змінювали конкретні терміни, коли мали відбуватися ці торги, але аж до кінця XVIII ст. в місті щоліта й щозими проводилися два великі ярмарки. Які саме товари, звідки і якими шляхами можна привозити, що можна чужим купцям продавати на лікті, а що сувоями – все це було чітко описане в привілеї. Наприклад, щодо худоби вимагалось, «щоб жоден з прибулих купців не купував по одному волів чи корів під час ярмарку, а якнайменше десять»³⁰. Під час ярмарку не дозволялося порушувати генеральне право складу, що, зрозуміло, було на руку львівським купцям.

У 1408 р. місто отримало привілей молдавського господаря на торгівлю в його країні, зі змісту котрого можна довідатися, що звідти до Львова ввозили куплені в татар шовк, адамашк, бавовну, перець, цитрини, імбир та інші екзотичні товари, а в самій Молдавії закупували велику й дрібну худобу (коней, овець), ягнячі та овечі шкіри, вовну, хутра білок та лисиць. Зі Львова везли на продаж сукно, оксамит, шапки, пояси, полотна, ножі, коси, серпи, лемеші, цинковий посуд і т. п.³¹ Торгівля процвітала, а купці збагачувалися.

Якраз із найбагатших купців складалася здебільшого верхня соціальна верства міщан, що звалася патриціатом. До ниж-

²⁹ Капраль М. Національні громади... – С. 53.

³⁰ Привілеї міста Львова... – Док № 40. – С. 115.

³¹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 68.

чої верстви міщан належали середні та дрібні купці, цехові ремісники.

Всі мешканці міста в XIV і наступних століттях жили в чистоті звичаїв, скромності, цнотливості й побожності, – старався переконати читачів своєї «Хроніки» Денис Зубрицький, виходячи, зокрема, з постанов магістрату. Наприклад, у 1386 р. «пани радні разом із цілою громадою ухвалили, що якщо б хтось [захотів. – М. Д.] влаштувати чи святкувати весілля, то повинен мати шістнадцять осіб (гостей) і чотири страви, а не більше, і може мати двох жартівників, а не більше під загрозою штрафу чотирьох гривен. Жінки-породіллі або після родів взагалі не повинні влаштовувати жодних бенкетів під загрозою чотирьох гривен». І далі у 1387 р.: «Також пани радні ухвалили, що ніхто не повинен грати в кості в місті за жоден зиск, ані малий, ані великий. А ті, що грають: і хто виграє, і хто втрачає – повинні дати одну гривну з тим зиском, що виграється, а хто програє, повинен дати одну гривну за штраф, а хто тричі буде оштрафований, у того необхідно відібрати право пропінанції, щоб не міг більше шинкувати». Мабуть, цих ухвал було замало, бо до них в 1406 р. додали ще одну: «Ані господар, ані громадянин не має права запрошувати гостей обох статей більше як шістнадцять на чотири страви під загрозою штрафу чотирьох гривен. Жодній пані-породіллі не вільно буде мати покривала ані шовкові, ані камчатні³² під карою одної гривни». Навряд чи міська рада приймала б такі ухвали, якби місто мешкало скромно. Радше, можна погодитися із Бартоломеєм Зіморовичем, котрий, цитуючи їх, пояснював, що «після того, як розкіш, підстригач міст, почала зачіпати наших предків... закони про витрати на розкіш проголосили»³³.

За даними Б. Зіморовича, в 1473 р. міська влада мусила розігнати дім розпусти, заснований купцем зі Сходу, котрий після певного часу проживання у Львові спровадив сюди блудниць.

³² Д. Зубрицький пояснює, що тканина камка по-українськи називається «адамашк» (див.: Зубрицький Д. Хроніка... – С. 64).

³³ Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 734; Зубрицький Д. Хроніка... – С. 65.

Купця зі спільниками вигнали з міста, його майно привселюдно спалили, а будинок після цього пустував аж до 1580 р.³⁴

Випадок, який стався в 1508 р. і який описав Д. Зубрицький, теж засвідчує, що міське життя було далеко від ідеалу. Шляхтич на ім'я Єронім Добростанський, будучи добре напідпитку, порушив спокій цвинтаря при кафедральному соборі непристойними піснями. Школярі міської школи звернули йому на це увагу, можливо, не дуже чемно, за що шляхтич убив одного з них. Міщани страшенно обурились, і Добростанський сховався від них у Домініканському монастирі, покладаючи надію на тодішні звичаї, які гарантували безпеку за стінами монастирів. Але натовп виламав двері, і від смерті шляхтича врятувала тільки поява бурмістра та двох райців. Щоб уникнути помсти львівського поспільства, Добростанський погодився на ув'язнення. Війт і лавники засудили його на смерть. Можливо, кат, який повинен був відрубати шляхтичеві голову, був підкуплений ним, бо не зумів виконати вирок. Львів'яни сприйняли це як знак неба і випустили злочинця на волю. Та він на цьому не заспокоївся і подав позов до короля на бурмістра і райців за порушення обіцяної і гарантованої безпеки. Місто справу в королівських судах програто, витратило на неї багато грошей, ще й змушене було заплатити Добростанському чималу суму відшкодування³⁵. Очевидно, цей випадок, котрий вважали за потрібне зафіксувати львівські хроністи, не був типовим у повсякденному житті. Для загальної картини тогочасного Львова цікавішими є згадки про цвинтар та школярів.

Школа в привілеях вперше згадується під 1444 р.³⁶: тоді львів'яни отримали згоду на будівництво нової шкільної будівлі біля шпиталю при костелі Святого Духа (сучасна пл. Івана Підкови). Отже, на той час вже існувала стара школа, але з'ясувати точну дату початків шкільництва у Львові не вдалося з огляду на обмежену кількість документів, котрі дійшли з XIV–XV ст.

³⁴ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 86.

³⁵ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 122–123.

³⁶ Привілеї міста Львова... – Док. № 32. – С. 96.

Це саме стосується і шкіл тогочасних львівських міщан-українців та львів'ян інших національностей. «*Ruthenorum schola*» згадана в міських актових книгах аж у 1546 р.³⁷ Львівський історик Іван Крип'якевич вважав, що вона була розташована в окремо-му будинку десь на Галицькому передмісті. Вчений переконливо аргументує, що школи мусили бути і на Краківському передмісті, де мешкало більше українців, і в «місті в мурах», бо про загальну освіченість тогочасних львів'ян-українців свідчать власноручно писані листи, заповіді і т. п. Про письменність львівських українців можна говорити й на підставі їхніх приватних книгозбірень (бібліотек), про які є фрагментарні дані, зафіксовані у протоколах судових книг³⁸.

Як виглядав щоденний побут мешканців Львова XIV–XV ст., з'ясувати з доступних джерел важко. Варто зауважити, що поділ на окремі періоди в історії міста є умовним і теоретичним; тогочасні мешканці, мабуть, взагалі не помічали змін, а життя, особливо побут, були консервативними, і те, що відомо для наступного періоду, можна застосувати й до описаного тут. Відомо, що із середини XV ст. у Львові був лікар і перша аптека, появу котрої Д. Зубрицький датує 1446 р.³⁹ Перша згадка про водогін походить із 1407 р., коли міський наглядач Петро Штехер через глиняні рури (труби) допровадив до міста воду. Джерело цієї води було на ґрунтах, що належали шпиталю Святого Духа⁴⁰, в районі теперішнього ставка біля головного корпусу зооветеринарної академії. З того часу місто щорічно винаймало рурмістрів (водогінників) для утримання водогонів і підземних каналів, якими з міста відводилися нечистоти⁴¹. Забезпечення міста водою дозволяло утримувати кілька лазень, котрі постійно

³⁷ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали [= Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2]. – Львів, 1994. – С. 39.

³⁸ Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. – Львів, 2003. – С. 94–95.

³⁹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 113.

⁴⁰ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 74–75.

⁴¹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 97.

приносили досить великий прибуток⁴², що засвідчує їхню популярність серед львівських міщан.

Родинні стосунки в пізньосередньовічному Львові теж були усталеними. Подружжя взаємно успадковувало маєтки. Діти отримували по батькові дві третини майна (і боргів), а вдова залишалася власницею однієї третини. Було майже добрим тоном не зберігати вірність померлому, а одружуватися чи виходити заміж і вдруге, і втретє⁴³.

Отже, міське право регулювало життя всіх міщан. Традиційно вважається, що у Львові впродовж усього його існування міщани та інші мешканці були представниками багатьох народів і віросповідань (не можна забувати, що етно-конфесійно-правова спільнота в пізньому середньовіччі аж ніяк не тотожна модерній нації XIX–XX ст.). Після завоювання Львова Казимиром III у середині XIV ст. громада міста все ще складалася переважно з німців – нащадків колоністів. Але впродовж XV ст. міське право отримували щораз менше вихідців з німецьких земель, натомість зростав польський колонізаційний елемент. У той час німці сповідували католицизм (часи Реформації ще не настали і протестантизму ще не існувало). Поляки теж у свій час прийняли християнство з Риму, а отже, всі переваги магдебурзького права, які після його повторного надання в 1356 р. стосувалися католиків, поширювалися і на них. З огляду на спільність релігії і на те, що тоді Львів уже належав до Польського королівства, німці поступово асимілювалися. В 1414 р. митрополіча римо-католицька катедра була перенесена до Львова з тоді вже провінційного Галича, і всього через два роки проповідник з амвона катедрального костелу розпочав проповідувати не по-німецьки, а по-польськи⁴⁴. На початку XVI ст. панівне становище в місті займала польсько-німецька громада, або «львівські міщани римського чи католицького обряду», і всі привілеї міста мали першочергове значення саме для неї⁴⁵.

⁴² Зубрицький Д. Хроніка... – С. 47, 77.

⁴³ Крип'якевич І. Львівська Русь... – С. 34.

⁴⁴ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 77, 78.

⁴⁵ Капраль М. Національні громади... – С. 12–13, 46–47.

Українська громада, котра, зрозуміло, за князювання Лева була найчисленнішою в городі, чи місті Львові, впродовж XIV–XV ст. переживала чи не найважчі для себе часи. Лише деколи її представники входили до міської ради, а станом на 1405 р. з 552 мешканців середмістя, названих у податковому реєстрі, тільки 28 були українцями⁴⁶. Впродовж XV ст. в «місті в мурах» жило небагато українців, а їхні будинки були переважно в найближчому оточенні Успенської церкви. Під кінець XV ст. ця дільниця змінила свою назву з «вулиці Соляників» на «вулицю Руську»⁴⁷. Це теж посередньо підтверджує втрату українцями своєї позиції в місті, бо давніше, коли місто заселяли переважно українці, називати «Руською» окрему вулицю чи дільницю не було б сенсу. На початку 20-х років XVI ст. представники української громади зверталися до короля зі скаргами на кривди й несправедливе ставлення з боку міської влади, але в підсумку домоглися тільки певного послаблення утисків у справах релігії. Дозволу вступати в цехи і згоди на купівлю будинків поза межами своєї дільниці вони не отримали⁴⁸. Все це стало поштовхом до відродження самосвідомості львів'ян-українців.

Вірмени, певніш за все, поселилися у Львові ще за княжих часів. У 60–80-х роках XIV ст. на теренах міста була чимала й багата вірменська громада, котра мала добре розбудовану церковну й соціальну структуру, в тому числі власні автономні судові органи, власного війта і старійшин. Вірмени переважно були купцями і здебільшого провадили торгівлю в південному та східному напрямках.

Так само ще за княжих часів бере початок історія львівських євреїв. У Львові, як і в інших містах з маґдебурзьким правом, євреїв узагалі не приймали до міського права, їх вважали підданими й слугами короля, а тому підпорядковуватися вони

⁴⁶ Там само. – С. 261.

⁴⁷ Кос Г. Українська дільниця середньовічного Львова (до питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66.

⁴⁸ Капраль М. Національні громади... – С. 62–65.

повинні були воеводи або старості. Львівські євреї здобули від Казимира III грамоту-статут, яка підтверджувала правову автономію єврейської громади, надавала їм можливість торгувати і лихварювати, а також гарантувала їм державний захист від переслідувань⁴⁹.

Представники всіх чотирьох громад мешкали і на передмістях, і в «місті в мурах». Це «місто в мурах» (середмістя) в історії культури прийнято називати готичним Львовом. Крім уже згаданих, переважно дерев'яних, будинків, тут у пізньосередньовічні часи появилися муровані споруди в готичному стилі та храми. На ратуші вже в 1414 р. був годинник, і місто утримувало годинникаря⁵⁰. Також щорічно місто наймало брукарів для ремонту бруківки, котрою вже в середині XV ст. була викладена ринкова площа (посередині котрої стояла ратуша) і прилеглі до неї вулиці⁵¹.

Саме в найближчому сусідстві з пл. Ринокдесь у другій половині XIV ст. (можливо, на місці давнішої православної української церкви) розпочалося спорудження катедрального, або фарного, римо-католицького костелу. Будівництво тривало понад століття, а далі продовжувалися різноманітні прибудови та перебудови, внаслідок котрих костел втратив більшість первісних рис, хоча готична строгість і величавість донині панує в його зовнішньому вигляді, а в інтер'єрі збереглося склепіння з нерв'юрами, котре опирається на чотири струнки колони.

Ровесником цієї катедри є вірменський собор. Вірменські хроніки стверджують, що будівля була зведена в 1363–1370 рр. на кошти вірмен з Кафи та Вайсури. Останнім часом деякі дослідники не без підстав доводять, що автором вірменського собору у Львові (1363 р.) був вірменин з Кафи Дорко і тільки через неправильне прочитання його прізвища як «Дорінг» традиційно вважалося, що храм побудував німецький майстер. Монументальні стіни собору зведені традиційно для Вірменії та вірмен-

⁴⁹ Капраль М. Національні громади... – С. 72–76, 82–86.

⁵⁰ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 72.

⁵¹ Там само. – С. 97.

ських колоній з чисто тесаних кам'яних блоків на вапняному розчині з внутрішньостінною забутовкою⁵². В кладці купола собору використані обпалені глечики, а в покритті даху – кам'яні плити. Стіни прикрашені складним орнаментальним візерунком, а різноманітні архітектурні деталі: портали, віконні обрамування, замкові камені з горельєфами, колони, профільовані карнизи – витесані з каменю.

Велика популярність в українському мистецтві мотивів сюжетного плоскорізьблення пов'язана, безперечно, саме з використанням характерних особливостей вірменського мистецтва. Згодом навколо собору з'явилися будинки священнослужителів, дзвіниця, будинок архієпископа, монастир ордену вірменських бенедиктинок, школа, друкарня, шпиталь, ломбард⁵³.

Львівські юдеї мали дві дерев'яні синагоги, одна з яких розташовувалася в «місті в мурах», а інша – на котромусь з передмість⁵⁴.

На львівських передмістях в ті часи теж було збудовано чимало святинь, проте вони або не збереглися до наших днів (зокрема церкви св. Теодора, Благовіщення Пресвятої Богородиці, Богоявлення Господнього), або збереглися в зміненому вигляді, як, наприклад, костел Марії Сніжної. Міські та передміські храми були оточені цвинтарями, де парафіяни ховали своїх небіжчиків. Зрозуміло, що кожна громада користувалася святинами і, відповідно, кладовищами свого віросповідання.

Такий поділ населення за віросповіданням полегшувався досить компактним проживанням кожної з релігійно-етнічних груп, принаймні на території «міста в мурах». Українці, як уже згадувалося, мешкали в найближчих до Успенської церкви кварталах. Вірменам була виділена північно-східна частина Львова, між північною Високою стіною і ринковою площею. Із заходу вірменський квартал доходив майже до Низького замку, зі сходу –

⁵² Забутовка – спосіб мурування, при котрому внутрішній простір між зовнішнім та внутрішнім личкуванням стіни засипають битою цеглою і камінням.

⁵³ Зенкова Ю. Розвиток ансамблю Вірменського собору у Львові / Магістерська робота каф. реконструкції і реставрації архітектурних комплексів Інституту архітектури НУ «Львівська Політехніка» (на правах рукопису). – Львів, 2002.

⁵⁴ Бойко О. Синагоги Львова. – Львів, 2008. – С. 31.

замикався комплексом будівель монастиря домініканців. Євреї займали південно-східну частину середмістя: від півдня та сходу їхні будівлі прилягали до Високого муру, північна межа тяглася вздовж сучасної вул. Руської, а західна – по вулиці Сербській. Німці та поляки, що були представниками домінуючого в маґдебурзькому місті римо-католицького віросповідання, володіли нерухомістю на решті міської території. Від назв народів, представники котрих мешкали в пізньосередньовічному Львові, утворилися одні з найстарших назв вулиць і дільниць: Руська, Вірменська, Жидівська.

Деколи люди запитують, чому, відновлюючи чимало найдавніших назв вулиць, Львівська міська рада першого (демократичного) скликання автентичну назву «вулиця Жидівська» замінила модифікованою «вулиця Староєврейська», звучання якої не є характерними для Львова дорадянських періодів. Пригадую тривалі запеклі суперечки в стінах міської ради протягом першої хвили перейменувань львівських вулиць у 1990 р. Остаточне рішення про перейменування вул. Фрунзе (названої в 1944 р. на честь радянського військового діяча Михайла Фрунзе) на вул. Староєврейську було проголосовано після виступу тодішнього голови товариства єврейської культури ім. Шолом-Алейхема Олександра Лізена. На трибуну сесійного залу міської ради вийшов старший інтелегентний сивий чоловік і спокійним голосом пояснив таке. Дійсно, протягом століть у Львові будь-яки-

ми мовами євреїв називали жидами і це нікого аж ніяк не обурювало; навпаки, якби хтось колись вжив слово «євреї», то першими б здивувалися і, може, навіть обурилися представники власне цієї нації. Але події середини ХХ ст. зруйнували минулий світ, внесли значні зміни в демографічну картину Центрально-Східної Європи в цілому і Львова зокрема. Тих людей, які самі йменували себе жидами, не стало, – їх або фізично знищили, або вони, рятуючи життя, покинули місто назавжди. Натомість після закінчення Другої світової війни Львів наповнили приїжджі, прислані радянською владою, серед яких було чимало євреїв. Так, саме євреїв, бо на теренах колишньої Російської імперії, а згодом Радянського Союзу, слово «жид» споконвіків було образливим. Такий аргумент вплинув на голосування депутатів і вирішив питання на користь компромісної назви вулиці «Староєврейська».

Межі між етнічно-релігійними дільницями, мабуть, були розмитими. Майер Балабан (перший дослідник історії львівських євреїв) писав про забудову території єврейської дільниці: «Хоча дільниця називалася Жидівською, однак ще в другій половині XVI ст. були в ній руські доми, зокрема, міщанські під міським муром на вул. Боїмів [Староєврейській], 30, 32, 34»⁵⁵. Є документальні свідчення з дещо пізнішого часу, що власність українців і вірмен на умовній межі їхніх дільниць була перемішана: у кварталі біля домініканського монастиря із семи парцель чотири належали українцям і три – вірменам.

Тісна і щільна забудова простору середмістя, цвинтарі на його території, спосіб життя міщан не раз спричиняли спалахи епідемій, що забирали життя багатьох львів'ян. Бартоломей Зіморевич згадує про великі пошесті 1439 р., 1479 р. і 1480 р.⁵⁶ Хвороби поширювалися у «місті в мурах» і під час ворожих облог міста, коли вхід і вихід поза його межі був неможливий.

Найчастіше підходили до Львова загони татар: у 1438 р. і 1444 р. вони тримали місто в оточенні. Міщанство в 1464 р. уклало із львівсько-жидачівською шляхетською конфедерацією союз для взаємної оборони, зокрема від татарсько-турецьких набігів. У 1498 р. на місто напав молдовський господар Стефан, в 1509 р. – його син Богдан, а в 1514 р. Львів знову взяли в облогу татари⁵⁷.

Але, мабуть, у ті часи найбільшого лиха місту й міщанам завдавали повені (1510, 1514 рр.) та великі пожежі (1381, 1480, 1504, 1511 рр.)⁵⁸, котрі часто дотла спалювали будинки і майно власників. Найстрашніша пожежа була в 1527 р. Денис Зубрицький на підставі простудійованих тогочасних документів досить докладно описав цю страшну стихію. Сталося лихо десь наприкінці червня. Того разу вогонь спалахнув не, як звично, в захарашених єврейських кварталах – загорілася броварня навпроти монастиря францисканців (інтерполюючи пояснення історика на сучасне планування міста, можна вважати, що ця

⁵⁵ Чит: за виданням: Бойко О. Синагоги Львова. – С. 18.

⁵⁶ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 77, 81, 87.

⁵⁷ Там само. – С. 80, 82.

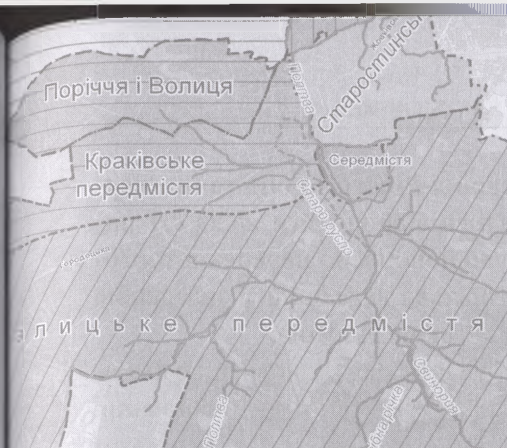
⁵⁸ Там само. – С. 93, 97, 100.

броварня розташовувалася там, де сьогодні є Природничий музей на вул. Театральній). Західний вітер підхопив подум'я, котре по висушених спекою дахах (очевидно, солом'яних) поширилося на ціле середмістя, а потім на Краківське передмістя аж до тогочасного села Знесіння. На попіл і руїни обернулося все, що могло горіти, за винятком костела й монастиря францисканців, що опинилися поза напрямом вітру, та ратуші з вежею, що стояла посередині площі й була недосяжна для вогню. З житлової забудови вцілів єдиний будинок міщанина Брода⁵⁹. Багато людей і свійських тварин загинуло під час пожежі. Вцілілі міщани спочатку мали намір назавжди покинути попелища⁶⁰.

Цього не сталося, але відбудова міста велася вже відповідно до нових смаків і моди, в стилі ренесансу. Готика (в архітектурно-культурному розумінні слова) більше ніколи не повернулася до Львова. Тому 1527 р. можна вважати завершенням його готичного періоду. Польська історіографія, починаючи від Б. Зіморовича, стверджує, що тоді згорів німецький Львів. З цим твердженням можна частково погодитися, хоча причина закінчення німецького періоду Львова була не в пожежі та фізичному знищенні міської забудови. По-перше, вже згадувалося про поступову асиміляцію львівських німців-католиків: на середину XVI ст. чимало з них ополячилося. По-друге, для купців-патрициїв, – а в XIV–XV ст. це були виключно німці, – згубним стало падіння Константинополя, котрий у 1453 р. був завойований турками-османами, що означало кінець існування Візантійської імперії. Ця подія спричинила різке послаблення на тривалий час торгівлі зі Сходом, котра була основною для більшості львівських купців; товари багатьох з них просто пропали. Ці, здавалося б, далекі політичні процеси, зумовили матеріальний крах найзаможніших патриціанських родів, таких, як Зоммерштайни, Гольдберги, Кльоппери (але їхні прізвища залишилися в назвах їхніх фільварків, маєтків чи сіл: Замарстинів, Кульпарків, Клепарів), і стали початком кінця німецького періоду в історії Львова.

⁵⁹ Miasto Lwów... – S. XI.

⁶⁰ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 135–136.

Розділ 5

РАННЬОМОДЕРНИЙ ЛЬВІВ. ЗАНЕПАД МАГДЕБУРЗЬКОГО МІСТА

З ранньомодерного періоду Львова (1527–1772 рр.) збереглося набагато більше документів порівняно з попередніми часами, тому до цієї епохи продовжує звертатися багато дослідників і на сьогодні різні аспекти львівської історії XVI–XVIII ст. вивчені повніше, ніж попередні століття.

У 1569 р. між Королівством Польським і Великим князівством Литовським була укладена Люблінська унія про об'єднання у двоєдину федеративну державу. Після цього акта Львів опинився практично в географічному центрі новоствореної Речі Посполитої.

Внутрішньополітичні події в Польщі не могли не мати впливу на всі аспекти розвитку міського львівського життя. Хоча державу очолював король, але, фактично, надзвичайно сильні позиції і впливи на всі державні справи мала шляхта. Вона збагатилася за рахунок збільшення панщини у своїх маєтках-фільварках та завдяки експорту зерна з цих господарств. Такий спосіб господарювання зумовив певне процвітання всієї держави, проте наприкінці XVI і в XVII ст. привів до поступового безповоротного її занепаду. Шляхетська демократія з середини XVI ст. трансформувалася у свій різновид – магнатську олігархію. Обмежені впливом магнатів, сеймів і сеймиків, польські королі не могли вести послідовної внутрішньої та зовнішньої політики. Постійні війни не створювали сприятливих умов для розвитку міст і торгівлі. Все це, зрештою, привело Річ Посполиту до зникнення з політичної карти Європи.

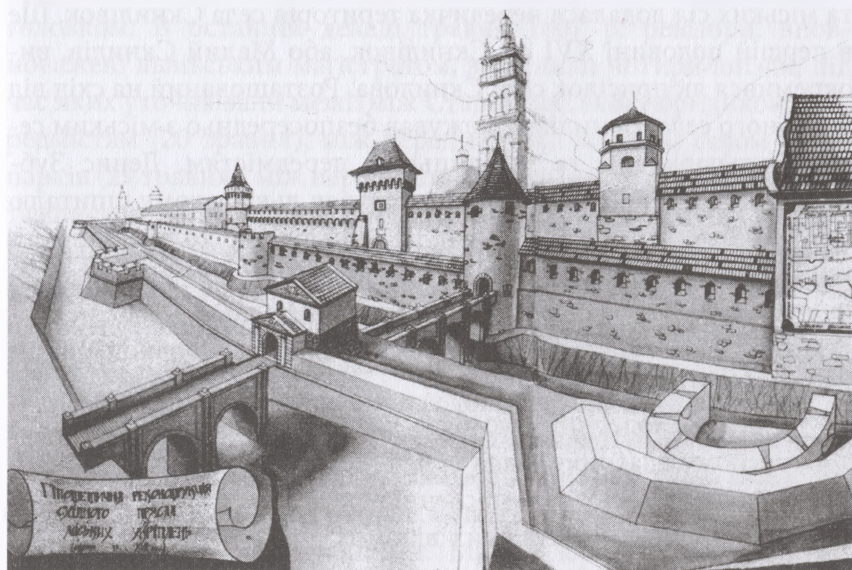
На тлі загальнодержавного економічного процвітання першої половини XVI ст. Львову вдалося відродитися після страшної пожежі 1527 р. Більше того, було поновлено перервані торгові зв'язки зі Сходом, хоча тепер торгівля велася не зі знищеною Візантією, а з турецькою мусульманською Портою.

Місто було відбудоване напрочуд швидко. Відновленню львівського середмістя сприяв королівський рескрипт про звільнення міста й міщан від усіх податків, чиншів і оплат (за винятком «лою») на двадцятирічний термін. Крім того, король підтвердив ухвалу міської ради Львова щодо заборони на використання в будівництві дерева – було «заборонено будувати підсіння й дерев'яні буди крамарів»¹. Необхідність проведення будівельних робіт з великим розмахом зумовила приїзд до Львова багатьох майстрів з північної Італії та Швейцарії, котрі стали носіями стильових засад ренесансу. Із записів Б. Зіморовича випливає, що вже у 1535 р. «повернулося місто до давнього стану»². Крім спорудження міщанських кам'яниць, необхідно було відновлювати й понівечені оборонні мури. Згадками про відбудову, реставрацію або про нове будівництво тієї чи іншої споруди оборонного комплексу насичені історичні документи XVI–XVIII ст. Того ж 1535 р. було вимуровано з цегли пошкоджену найстрашнішою львівською пожежею Струмилову вежу на Низькому мурі біля бернардинського монастиря. Невдовзі було збудовано декілька нових веж і бастею, так що 1540 р. вважається датою закінчення відбудови спалених фортифікацій. Вдосконалення міських оборонних споруд тривало і в подальші роки³. Зокрема в 1554 р. розбирають міський арсенал, до 1556 р. вимуровують на його місці новий, а з каменів старої споруди будують Порохову вежу на валу, що оббігав місто, виконуючи функцію третього оборонного кільця. Для зручності міщан, щоб не обмежувати можливість в'їзду і входу до міста тільки з півночі та півдня (через

¹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 136.

² Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 105.

³ Оконченко І. Хронологія будівництва та реконструкції оборонних споруд міста Львова. – Галицька брама. – Ч. 3 (39). – С. 4–5, 7, 9, 16, 23, 26, 29, 31.

Східне прясло міських укріплень Львова станом на XVI–XVII ст.
Реконструкція Ігора Оконченка

Краківську і Галицьку брами), будують ще два входи: в західному пряслі Високого муру в 1592 р. прорубали хвіртку, згодом названу Єзуїтською (від костелу і колегії єзуїтів, які появились обабіч через чотири десятиліття), а зі сходу в 1646 р. розпочали спорудження входу на осі вул. Руської. Оскільки тут паралельно тягнулися дві оборонні стіни, конструкції мусили бути досить складними, щоб поєднати шиєю-галереєю внутрішні ворота Високого та зовнішні Низького мурів. Цей в'їзд до міста прийнято називати Руською, або Босяцькою, хвірткою, хоча дійсності більше відповідала назва Руська брама⁴. Як видно, всі ці потужні укріплення були призначені тільки для оборони середмістя.

Територіально-адміністративний поділ території, яка юридично належала львівському магістрату, залишався майже незмінним. До обширних теренів Галицького й Краківського передмість

⁴ Вуйчик В. Фортифікатори Львова XV–XVII ст. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1994. – Ч. 2. – С. 22–23.

та міських сіл додалася невеличка територія села Скнилівок. Ще в першій половині XVI ст. Скнилівок, або Малий Скнилів, виокремився як присілок села Скнилова. Розташований на схід від основного села, Скнилівок межував безпосередньо з міським селом Кульпарковом та з Галицьким передмістям. Денис Зубрицький вважав, що присілок подарував львівському шпиталю Святого Духа король Сигізмунд III⁵. Відповідно до іншої інформації, власник Скнилова Станіслав Піруцький, програвши значну суму в карти, заклав цей присілок шпиталю, а з 1607 р. внаслідок несплати боргу шпиталь Святого Духа став повноправним власником Скнилівка⁶.

У ранньомодерний час будь-яка територія, яка належала конкретному власнику, мала більш-менш чітко визначені межі, про що, зокрема, свідчать численні документи, в яких вони описувалися. Один з найстарших відомих документів зазначеного характеру – матеріали (протоколи) люстраційної комісії Львівського староства 1570 р.⁷ Причиною і підставою для складання цього протоколу комісії були постійні територіальні суперечки між райцями самоврядного Львова і представниками королівської влади. Королівська влада Польської держави, володіючи в особі тутешнього старости т. зв. Старостинською юридикою, була зацікавлена у визначенні точних меж між власне міською (в цьому випадку – Львова) і королівською (державною) землею власністю. Зі свого боку, львівська міська влада на початку XVII ст. намагалася здійснити докладний облік своєї земельної власності та чітко зафіксувати межі між міською землею власністю і прилеглими теренами іншої юрисдикції. У 1607 р. внаслідок інвентаризаційної діяльності львівського магістрату pojavився документ, що називається «Книги меж» («Księgi granic»)⁸. Це кодекс малого формату в шкіряній палітурці з тисненням за-

⁵ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 214.

⁶ Dziubiński L. Okolice i dobra... – S. 500.

⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 391. – Арк. 1-32. В архівній справі ці матеріали названо «Актом люстрації львівського староства».

⁸ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 702. – Арк. 1-7.

головком. В останній декаді травня 1607 р. ревізори, вповноважені львівським магістратом, здійснили чотири виїзди, під час яких уточнювали межі: між Старостинською юридикою і передмістям (20 травня), між передмістям і міським селом Кульпарків (29 травня), між передмістям і селами Скнилів, Зимновода та єпископським селом Рясна (30 травня). Заночувавши у міському селі Брюховичі, наступного дня (31 травня) ревізори описали його зовнішні межі та межі з міським селом Клепарів⁹. З якихось причин дальшого огляду не відбулося, і тому опису решти зовнішніх меж міської території в документі немає.

Порівняння зазначених вище документів з пізнішими дозволяє більш-менш чітко описати межі львівської міської юрисдикції. Умовно їх можна поділити на зовнішню межу, що окреслювала загальну міську територію, і внутрішні межі між окремими територіальними утвореннями. Міська юрисдикція поширювалася на передмістя й міські села, так що зовнішня межа відокремлювала ці утворення від сіл іншої власності, а також від Старостинської юрисдики. Внутрішні межі пролягали між Галицьким і Краківським передмістями. Передмістя межували і з міськими селами, утворюючи внутрішні межі¹⁰.

Зовнішні межі загальної міської території частково збігалися із зовнішніми межами передмість, частково пролягали між міськими селами та селами іншої юрисдикції¹¹. Описувати зовнішню межу переважно розпочинали від точки, в якій Галицьке передмістя стикувалося з Кульпарковом та Скнилівком; тут передмістя виступало на південь значним клином у формі прямокутника, який сягав перехрестя вул. Кульпарківської з вул. Володимира Великого та Виговського.

Саме на південно-східному куті цього клину території Галицького передмістя можна локалізувати місце розташування першого

⁹ Там само. – Арк. 2–5 зв.

¹⁰ Долинська М. Історична топографія... – С. 95–127

¹¹ У ранньомодерний час у Польському королівстві села поділялися відповідно до власників, котрі ними володіли: король (держава), шляхта, клір. Четвертим типом були міські села.

межового знаку (кіпця)¹². Межа тягнулася попри вул. Кульпарківську в північно-східному напрямку до підходу вул. Гіпсової до залізничної колії, де фіксується різка зміна напрямку межі на південно-східний. Дещо далі на схід (знову міняючи свій напрям на південно-західний) ця межа вздовж вул. Акад. Рудницького доходила до вул. Цегельських і повертала на південний захід, де перетинала вул. кн. Ольги поблизу її перехрестя з вул. Ярослави Музики. Далі межа міста прямувала в східному напрямку в тилах вул. Балтійської – Сергія Ковалева і між кам'янообробним заводом та видавництвом «Вільна Україна» повертала на південний захід, попри дорогу на Стрий. В районі перехрестя вул. Стрийської та вулиць Наукової і Хуторівки напрямок на невеличкому проміжку дуже близький до східного; цей відрізок закінчувався неподалік, на схід від вул. Стрийської, і далі межа прямувала на південь паралельно до останньої, а тоді більш-менш вздовж вулиць Франциска Скорини, Деснянської та Хортицької, де міняла напрямок на північно-східний. Наступна різка зміна вектора межі припадала приблизно на перетин вулиць Червоної калини та Володимира Навроцького, звідки вона звивисто прямує на схід до сучасної межі міста. Співпадаючи з нею (як і сьогодні), межа йде в північному напрямку й повертає на північний захід вздовж вул. Медової печери. Магдебурзька межа розходитьсь із сучасною в точці стику вулиць Медової печери та Пасічної. Вздовж останньої вона йшла на північ до перетину з вул. Личаківською, зберігаючи цей напрямок практично до схилів навпроти входу в Музей народної архітектури. Вздовж цього схилу межа прямувала на захід до вул. Лісної, разом з нею йшла на північ, де знову різко змінювала напрямок на південно-західний, тягнучись попри вулиці Довбуша і Кривоноса до наріжника фортифікацій на розі вулиць Підвальної та Лесі України. Вздовж двох останніх названих вулиць передмістя межувало зі Старостинською юридикою. Так само з нею ж граничило й середмістя вздовж північних мурів – сучасних площ Данила Галицького, Ярослава Осьмомисла і Торгової.

¹² Межа львівських передмість тут описана за допомогою назв вулиць станом на 2014 р. Про межові знаки див. далі.

Межа іншої частини передмістя, званої міським Краківським, брала початок коло сучасного Оперного театру і вздовж теперішнього просп. Чорновола (колись по руслі Полтви) прямувала на північ до перехрестя з вул. Хімічною¹³. Дальше межу цього передмістя з селом Клепарів можна гіпотетично прокласти в двох варіантах, залежно від того, як трактували в магдебурзький період територію села Поріччя: як присілок села Замарстинів чи як частину Краківського передмістя. В останньому випадку межа від перехрестя вул. Хімічної з проспектом Чорновола ступінчасто рухалася в північно-західному напрямку до перехрестя вулиць Липинського, Єрошенка і Клепарівської (біля початку вул. Варшавської, що є продовженням вул. Клепарівської у північному напрямку). Далі плавною дугою вона спочатку йшла по вул. Ярошенка, трохи на захід обходила сучасний Янівський цвинтар, перетинала вул. Шевченка на рівні її стику з вул. Винниця, прямувала в південно-західному напрямку паралельно до вул. Левандівської й трохи на схід від неї різко повертала на південь по вул. Естонській¹⁴, разом із цією вулицею змінювала напрямок на західний, ще раз – на північний і виходила

¹³ З карти Львова 1766 р. випливає, що на північ від середмістя (саме на стику просп. В. Чорновола та вул. Хімічної) ріка Полтва утворювала два русла, південніше з котрих співпадає на певному відрізку за своїм обрисом з лінією передміської межі, що зображена на мапі 1841 р. В місці, де передміська межа розходила з руслом ріки, стояв 129-й кіпець – останній кіпець на межі із селом Збоїська. Далі русло ріки проходило по лінії сучасних вул. Романа Дашкевича й Жовківської та північної частини вул. Промислової.

¹⁴ Саме в цій точці сходяться дві гіпотетичні лінії межування Краківського передмістя із селом Клепарів. Більш імовірна з них описана в тексті. Менш імовірно, що Поріччя в якийсь період мало окремий адміністративно-територіальний статус або вважалось присілком Клепарова. В такому разі межа пролягала б на південь від описаного варіанта і прямувала б від перехрестя просп. Чорновола і вул. Хімічної майже прямо на південь, з легким західним ухилом, до стику вулиць Клепарівської і Золотої. Далі лінія межі більш-менш збігалася б з трасою сьогоденішньої вул. Золотої, доходила б до вул. Шевченка неподалік від її стику з вул. Бортнянського, вздовж вул. Шевченка доходила до вул. Луцького, а звідти паралельно до вул. Левандівської йшла б до вул. Повітряної, міняла б вектор руху на північно-західний і доходила б до вул. Естонської.

на вул. Широку. По вул. Широкий межа прямувала до її стику з вул. Левандівською та Сяйво і майже вздовж останньої доходила до вул. Городоцької. Вздовж вул. Городоцької межа простувала в південно-західному напрямку й, трохи не доходячи до початку вул. Виговського, змінювала напрям на північно-західний і ступінчасто йшла до середини вул. Північної, звідки дуже різко змінювала вектор на південно-східний, перетинала вул. Городоцьку неподалік від мосту над залізничною колією тягнулася до наступної точки зміни напрямку біля північно-західного рогу львівського летовища. Звідси межа в північно-східному напрямку досягала точки недалеко від перехрестя вул. Кульпарківської з вулицями Виговського та Володимира Великого, тобто до місця, від якого розпочався опис зовнішньої міської межі.

Ту частину описаної вище межі львівських передмість, до якої прилягали міські села, можна вважати внутрішньою межею земель міської юрисдикції. Від моменту третьої земельної донації (1415 р.) безпосередньо до передмістя прилягали (починаючи від заходу, в північно-східному напрямку): Білогоща, Клепарів, Замарстинів, Збоїська і Малехів. Від 1507 р. (після того як райці придбали села Зубра та Сихів) частина південної та південно-східної межі перетворилася на межу з раецькими селами. І, нарешті, в 1607 р., коли Львів отримав село Скнилів, ще невеликий відрізок західної межі набув статусу внутрішньої. Як було показано вище, частина межі між передмістям та міськими селами не була настільки консервативною, як границі між ґрунтами Львова та землями іншої юрисдикції.

Західна межа між Галицьким та Краківським передмістями розпочиналася навпроти західного прясла міських мурів, дещо на північ від Єзуїтської хвіртки¹⁵, проходила поблизу північно-східного рогу сучасного парку ім. Івана Франка і прямувала в пів-

¹⁵ Станом на 1608 р. «стара» Єзуїтська хвіртка була приблизно на осі вул. Шевської. Її слід помітний у збереженому пряслі муру поруч з відреставрованою Крамарською вежею (Вуйчик В. Львівські хвіртки. Штрих до історії міських фортифікацій // Галицька брама. – 1996. – № 57–58. – С. 14–15.). Початок межі варто встановити на парній стороні сучасного просп. Свободи між вул. В. Гнатюка та І. Тиктора.

нічно-західному напрямі, залишаючи південний схил пагорба собору св. Юра на Галицькому передмісті, а костел св. Анни – на Краківському, тобто пролягала по хребту або паралельно до хребта Святоюрського пагорба.

Північна межа між Краківським передмістям і Старостинською юридикою пролягала по руслу Полтви, тобто більш-менш вздовж сучасного просп. Чорновола. Оскільки на розі сьогоднішніх вулиць Городоцької і Фурманської русло Полтви було скореговане в східному напрямку, територія Старостинської юридики зменшилася. Це в другій половині XVI ст. дало підставу королівському люстраторові Миколаєві Гербуртові наполягати на тому, що межа між Краківським передмістям різних юрисдикцій повинна пролягати саме по старому руслу.

Північно-східна межа Галицького передмістя зі Старостинською юридикою пролягала трохи на північ від лінії сучасної вул. Миколи Лисенка і тягнулася вздовж пагорбів нинішнього Шевченківського Гаю. Суперечки щодо точної лінії межі велися між старостою (представником короля) і львівським магістратом і в цьому випадку. Старостинська канцелярія ще в 1413 р. зафіксувала самовільне перенесення межового каменя та захоплення ділянок території Старостинської юридики львівськими міщанами вздовж усієї лінії меж. Проте в 1608 р. місто захищало свої права на законність описаних меж з посиланням на документ магістрату від 24 квітня цього ж 1413 р.¹⁶

Документи досить широкого часового діапазону дозволяють уявити, в який спосіб власники фізично позначали межі своїх теренів. Найпоширенішими були насипані з землі невеликі курганчики, які називали кіпцями (копцями). В місцях, де сходилися границі трьох юридичних володінь, висипали три такі курганчики, кожний з яких символізував межу одного з володінь; називали їх наріжними кіпцями, або наріжниками. Вже на початку XVII ст. в документах згадуються «старі» кіпці, що подекуди фіксувалися поміж «нових». Особливо важливі точки, через які пролягала межа, позначалися кам'яними плитами. Таким,

¹⁶ Долинська М. Історична топографія... – С. 95–127.

до прикладу, був «перший» межовий камінь між двором польного гетьмана на Старостинській юридиці і фільварком Серепковича на Галицькому передмісті¹⁷. Іншу форму делімітації передмістя зафіксовано наприкінці XVIII ст.: в Йосифінській метриці згадуються граничні рови і граничні окопи. Напевно, на невеликих проміжках межі на терені не були точно встановлені. Там, де були надто вологі ґрунти, болота, непрохідні лісові хащі, поставити кіпці чи викопати рів було неможливо. Прикладом цього є межа між міським селом Кульпарків та селом Скнилів, котру комісія в 1607 р. не змогла оглянути через дуже багнисте болото¹⁸.

Головні шляхи пролягали по тих самих напрямках південь–північ і схід–захід, що й на момент заснування міста. Писемні документи дозволяють дещо сказати про конкретне пробігання цих доріг на передмістях ранньомодерного Львова. Ймовірно, що в цей час існувала певна класифікація шляхів сполучення: найкращі і найінтенсивніше використовувані називалися гостинцями, трохи менші, які тягнулися через поля й ліси, – дорогами, а на забудованих теренах пролягали вулиці й вулички. Королівським називався гостинець, що провадив до міста Городка і далі – на Краків (котрий до 1609 р. був столицею Польського королівства і Речі Посполитої). Напевно, цей гостинець тягнувся паралельно до Святоюрського пагорба і розмежовував обидві частини Львівського передмістя магістратської юрисдикції. Галицьке ж передмістя від Старостинської юридики відділялося Глинянським гостинцем. У XVI–XVII ст. траса Глинянського гостинця пролягала від сьогоднішньої пл. Вічевої по вулицях Лисенка та Заньковецької і щойно звідси – по вул. Личаківській¹⁹. Стрийський та Янівський гостинці більш-менш збігалися з сучасними вулицями Стрийською та Шевченка.

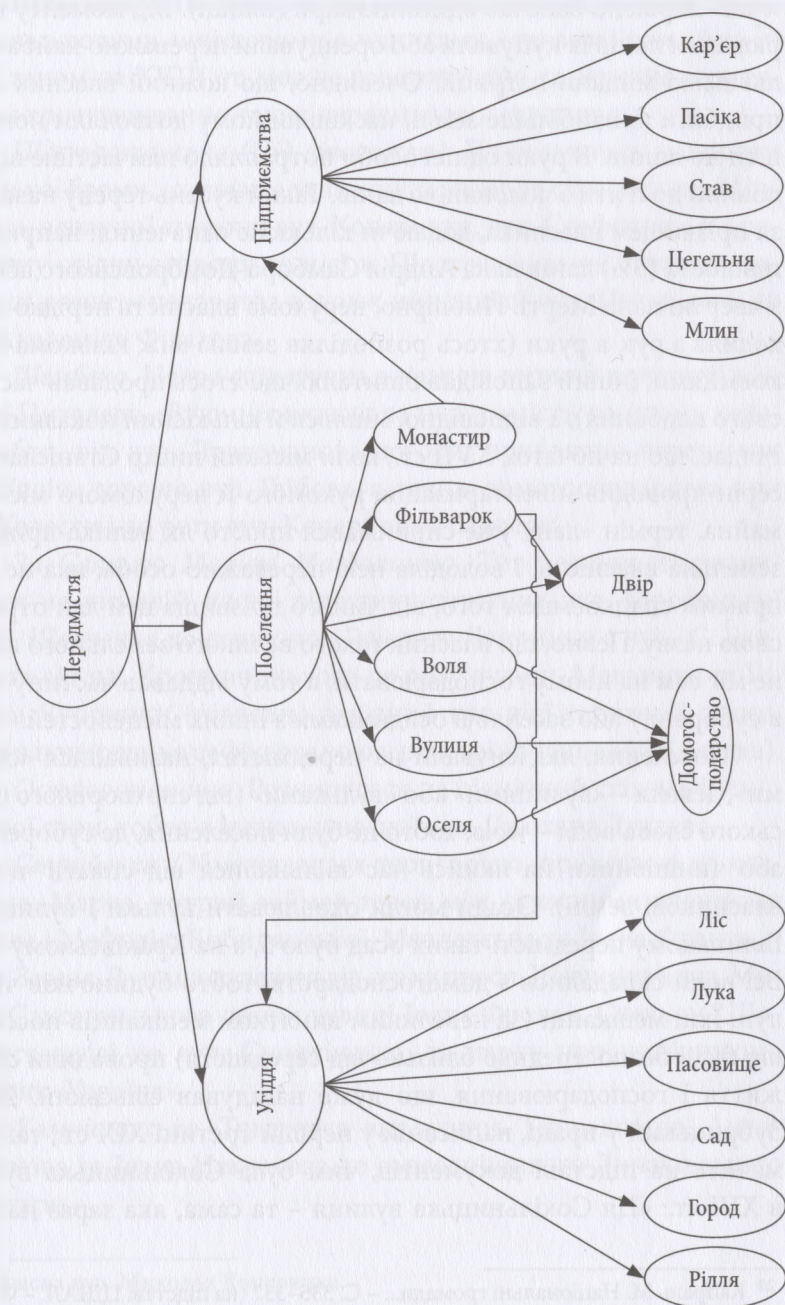
Вигляд передмість поступово змінювався, на них виникало щораз більше різноманітних господарств. За період, який сплив від часу надання місту ланів, міщани поступово забували, що термін

¹⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 702. – Арк. 2.

¹⁸ Там само. – Арк. 5.

¹⁹ Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова... – С. 38.

Ієрархія об'єктів нерухомої власності на львівських передмістях

«лан» первісно означав одиницю міри (площі). Від моменту вимірювання ланів їх купували або орендували переважно найбагатші львівські міщани-патриції. Очевидно, що кожний власник хотів придбати якнайбільше землі, наскільки йому дозволяли його кошти чи вплив. В руки однієї особи потрапляло найчастіше від половини до п'яти з половиною ланів. Такий кусень терену називали за прізвиськом власника, додаючи кількісне означення: наприклад, півшоста (5½) ланів пана Андрія Самбора-Домбровського або лан з чвертю пана Мерті. Ймовірно, нерухома власність нерідко переходила з рук в руки (хтось розподіляв землю між кількома спадкоємцями, інший заповідав шпиталю, ще хтось продавав частину свого надбання), а відповідно, мінявся й кількісний показник. Виглядає, що на початок XVII ст., коли міський писар Станіслав Ансерін проводив інвентаризацію рухомого й нерухомого міського майна, термін «лан» уже сприймався просто як велика приватна земельна власність, і володіла нею переважно особа, яка не була прямим спадкоємцем того, від чийого прізвища цей лан отримав свою назву. Певно, що власник такого великого земельного наділу не міг сам на ньому господарювати, а тому віддавав частину землі в суборенду або заселяв її осадниками з інших місцевостей.

Поселення, які існували на передмістях, називалися «осадами», деколи – «вулицями» або «вульками» (від спотвореного польського слова воля – wola, тобто це були поселення, де суборендарі або чиншівники на якийсь час звільнялися від сплати чиншів власникові землі). Осади могли охоплювати вульки і вулиці. На Галицькому передмісті таких осад було 5, а на Краківському – 8²⁰. Всі вони склалися з домогосподарств, тобто будиночків чи халуп. Їхні мешканці (за невеликим винятком мешканців поселень, що були безпосередньо близько від середмістя) провадили спосіб життя і господарювання, що дуже нагадував сільський. Денис Зубрицький у праці, написаній у першій третині XIX ст., так тлумачить на підставі документів, чим була Сокільницька вулиця в XVI ст.: «Ця Сокільницька вулиця – та сама, яка зараз назива-

²⁰ Капраль М. Національні громади... – С. 335–337 (на підставі ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 702. – Арк. 573–622).

ється Широкою²¹. Це був простір від мурів міста до границі Кульпаркова з полями, чиншовими осадниками, ставами і млинами»²².

Станом на XVIII ст. можна говорити про конкретне територіальне розташування таких передміських «вулиць»:

- *Підстражанська (Під сторожею)*. Починаючись навпроти Галицької брами, охоплювала значну територію сучасних пл. Міцкевича, непарної сторони вул. Коперника, вул. Стефаника; в протилежну східну сторону до цієї ж Підстражанської «вулиці» належали домогосподарства вздовж нинішньої вул. Пекарської до вул. Академіка Філатова.

- *Шембека*. Назва співзвучна з назвою гори на території пізнішої Цитаделі. «Вулиця» включала нерухомість на цьому терені, тобто, від вул. Драгоманова догори, приблизно через стик вул. Каліча гора та вул. Глібова, а також домогосподарства при вул. Колесси і до рогу вул. Коперника і Бандери.

- *За Святою Марією Магдалиною*. Тут реальності розкинулися на чималій площі від стику сучасних вул. Городоцької з вул. Шевченка до стику вул. Генерала Чупринки з вул. С. Бандери та від пл. Кропивницького до рогу вулиць Мельника та Генерала Чупринки (південно-західний кут цієї території стикувався з попередньо зафіксованою у реєстрі «вулицею» Шембека).

- *Остророгівщина*. Розкинулася на північний схід від Шембекової гори, тобто в межах сучасної вул. Джохара Дудаєва.

- *Стрийська*. Обмежувалася територією, прилеглою до костелу св. Марка, котрий займав терен між сучасними вулицями Кирила і Мефодія, Кобилянської, Менделєєва та Івана Франка.

- *Зелена*. Розташовувалася від стику просп. Шевченка з вул. Миколи Саксаганського попри вулиці Івана Франка, Скельну і Шота Руставеллі до вул. Снопківської та парку при нинішньому стадіоні «Україна».

- *Кампіанівська*. Тягнулася від вулиць Тершаковців, Антона Чехова та Івана Некрасова до сьогоднішнього Личаківського цвинтаря.

²¹ Сучасна вул. Миколая Коперника.

²² Зубрицький Д. Хроніка... – С. 119.

- *Тембрицька*. Простягалася між парною стороною нинішньої вул. Личаківської та вул. Миколи Лисенка.

- *За босяцькою хвірткою*. Дійсно розташовувалася навпроти цієї хвіртки (виліт вул. Руської) вздовж парної сторони сьогоденної вул. Винниченка і тягнулася дещо далі на схід углиб передмістя²³.

Що ближче до периферій передмість мешкав передміщанин (власник або чиншівник), то частіше йому, крім дому й городу, належали поле, лука, став, ліс, що вузькою смугою тягнулися до передміських меж. Найбільше місця на передмістях займали угіддя (рілля, городи, сади, пасовища, луки, кущі, діброви, ліси, хаші). Немало було пасік, рибних ставів і млинів, де-не-де – цегельні й кар'єри, в яких копали пісок або глину чи лупали камінь. Найбагатші землевласники закладали фільварки, де працювали бідніші передміщани. Невід'ємною частиною фільварку був двір, де знаходилися різноманітні господарські споруди; часто там був і палацик власника. З другої половини XVII ст. на передмістях різні монаші згромадження почали засновувати свої оборонні монастирі, які також провадили чимале господарство.

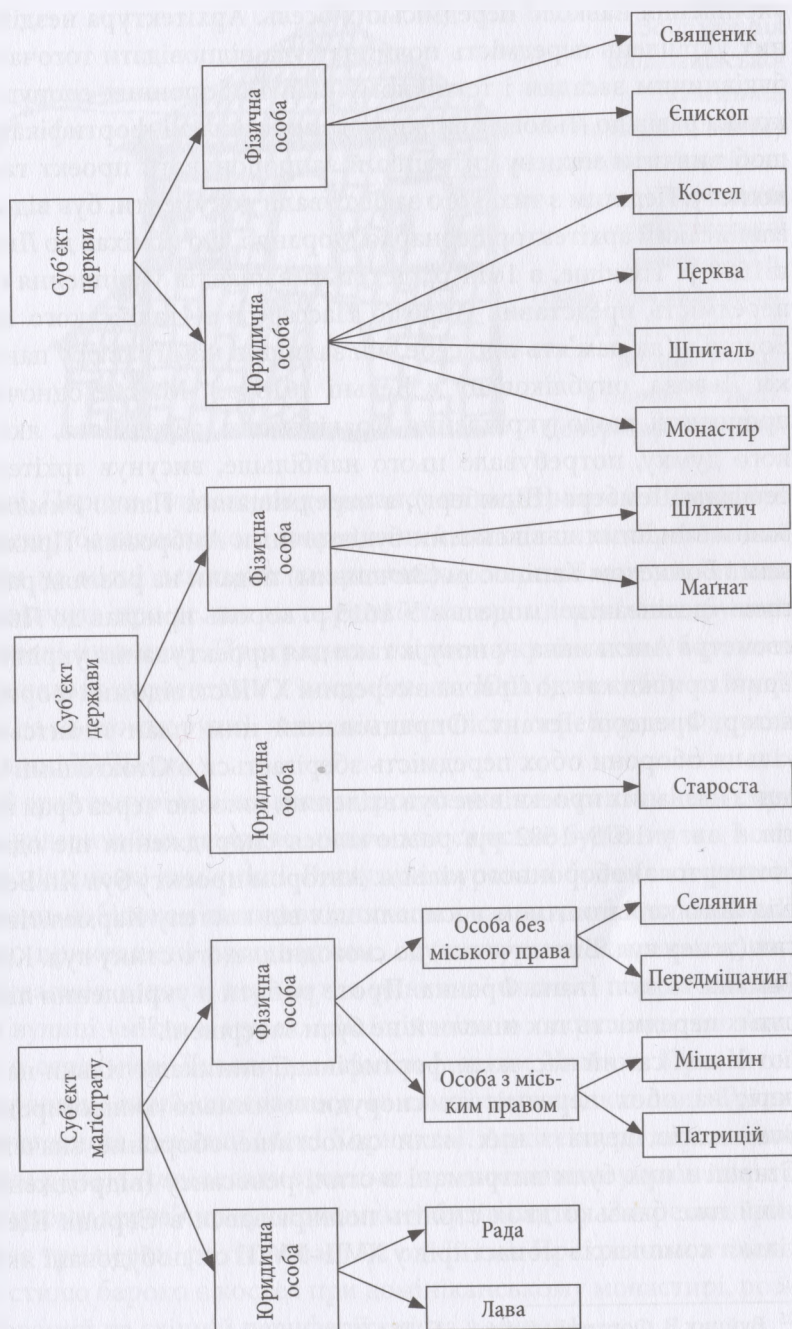
На обох передмістях на початку XVI ст. мешкало приблизно 7000 осіб. За наступне століття, до 20-х років XVII ст., кількість мешканців передмість помітно зросла: тільки власників нерухомості там було майже 2000 (а вони ще мали сім'ї та челядь). Катастрофічний спад населення спостерігався після воєнних подій у середині того ж таки століття. В 1662 р. до реєстрів передміщан було занесено менш як 3000 осіб, що мешкали приблизно в 400 будинках²⁴.

Передміщани не хотіли миритися з тим, що під час частих воєнних, переважно татарських, набігів найбільше потерпали саме їхня рухома й нерухома власність. Не один раз більша частина передміських осель була спалена дотла. Мешканці передмість відмовлялися виконувати свої повинності щодо укріплення середміських фортифікацій, а натомість вимагали побудувати

²³ Долинська М. Історична топографія... – С. 182–205.

²⁴ Капраль М. Національні громади... – С. 251.

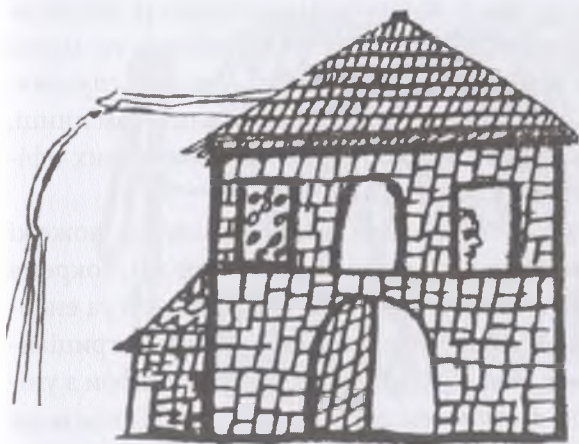
Ієрархія суб'єктів нерухомої власності на львівських передмістях

укріплення навколо передміських осель. Архітектура нездійснених укріплень передмість повинна була відповідати тогочасним будівничим засадам і технічному рівню оборонних споруд. Декілька разів до Львова приїжджали архітектори-фортифікатори, щоб вивчити місцеву ситуацію й запропонувати проект такого захисту. Першим з тих, кого зафіксували документи, був відомий італійський архітектор Бернардо Морандо, що приїхав до Львова в 1589 р. Пізніше, в 1614 р., декілька варіантів укріплення обох передмість представив Авреліо Пассароті з італійського міста Болонья (як пам'ять про себе, він залишив нам гравюру панорами Львова, опубліковану в Кельні 1618 р.). Майже одночасно пропозиції щодо укріплення Краківського передмістя, яке, на його думку, потребувало цього найбільше, висунув архітектор Теофіль Шемберг (Шомберг), а передміщанин Павло Римлянин разом з іншими львівськими будівничими Амброзієм Прихильним і Войцехом Капіносом (Зичливим) подали на розгляд райців свою «делінеацію і модель». У 1615 р. король прислав до Львова геометра Апельмана – знову ж таки для проектування укріплень. Тричі приїжджав до Львова в середині XVII ст. відомий фортифікатор Фредерік Гекант. Опрацьований ним план гігантського кільця оборони обох передмість зберігається в Стокгольмі. Жоден з названих проектів не був втілений, головню через брак коштів. І аж у 1678–1682 рр. розпочалося спорудження ще одного (четвертого) оборонного кільця. Автором проекту був Ян Бернс. Під його керівництвом насипали вал від костелу Кармелітів босих (тепер вул. Винниченка) до сьогодишнього стику вул. Князя Романа та вул. Івана Франка. Проте роботи з укріплення львівських передмість так ніколи й не були завершені.²⁵

У той самий час, коли фортифікації виникали тільки на папері, на обох передмістях спорудили чимало монастирських комплексів, деякі з них мали самостійне оборонне значення. Старші з них були витримані в стилі ренесансу (відродження), який вже близько двох століть поширювався в Європі. Ще декілька комплексів монастирів у XVII–XVIII ст. побудовані як ба-

²⁵ Вуйчик В. Фортифікатори... – С. 18–21.

Зображення
Балабанівської
кам'яниці
на маргінальному
рисунок, ймовірно,
львівської
магістратської
книги 1717 р.
(подано за виданням:
Кос Г., Федина Р.
Вулиця Руська
у Львові. – Львів:
Центр Європи, 1996)

рокові. Першим втіленням ренесансу на передмістях Львова був монастир бенедиктинок, споруджений неподалік від Краківської брами на місці декількох викуплених у передміщан кам'яниць (це свідчить про те, що на передмістях, крім дерев'яних, були й муровані будинки). Прекрасним взірцем українського бароко з рококовими елементами є ансамбль св. Юра (сам собор та прилеглі до нього споруди), яким він став після перебудови в другій половині XVIII ст.

В архітектурі львівського відродження на терені «міста в мурах» надзвичайно важливе місце мало світське будівництво, зокрема міщанські кам'яниці. Вишукані муровані будинки з розмальованими білокам'яними вхідними порталами і обрамуваннями вікон, прикрашені рустуванням, скульптурами й атиками, вишикувалися вздовж периметра ринкової площі і попри важливіші вулиці «міста в мурах». Найцікавішою сакральною пам'яткою в середмісті Львова є ансамбль церкви Успення Пресвятої Богородиці, який складається із самої церкви, каплиці Трьох Святителів та дзвіниці (вежі Корнякта). Архітектура церкви поєднала ренесансові засади з рисами, притаманними українському народному дерев'яному церковному будівництву. Зокрема церква має три верхи, розташовані на одній осі. Прекрасним втіленням стилю бароко є костел при домініканському монастирі, розташований на східній периферії «міста в мурах».

Ренесансова кам'яниця у львівському середмісті зберегла свою багатофункціональність як місце замешкання та праці купця чи ремісника з родиною, підмайстрами, учнями, слугами. Можливо, збільшення кількості осіб, котрі мешкали в кам'яниці, зумовило щільнішу забудову кожної парцелі, появу бічних офіцин, поступове зростання кількості поверхів.

Відбудова ренесансового Львова після страшної пожежі 1527 р. стала можливою завдяки відродженню торгівлі, зокрема з мусульманським Сходом. Формується підприємливий та енергійний міщанин Львова. Замість старих німецьких патриціанських родин з'являється нова еліта. У Львові селяться особи з університетською освітою, зі ступенем доктора філософії. Польський дослідник історії Львова Владислав Лозинський вважав, що XVI ст. стало часом найвищого розквіту міста, найповнішого розвитку ремесел та цехів. Подаючи перелік найбагатших львівських міщан, він називає чимало прізвищ міщан вірменської (Аведик, Доноваківич) та православної – українсько-грецької (Корнякт, Лангіш) громад²⁶. Купці, хоча й нові, залишалися найзаможнішими людьми в місті, але до рівня їх заможності наближалось щораз більше ремісників, чимало з яких, окрім власного ремесла, займалося й торгівлею. Сама структура цехів та внутрішні стосунки в них залишалися майже незмінними від часу їх виникнення. Винятком став шевський цех Львова, ремісники якого в 1641 р. запровадили зміни, зафіксовані юридично і схвалені міськими райцями. Реформа полягала в рівноправній участі в діяльності та керівництві цехом шевців-поляків та українців. Цехом повинні були керувати одночасно два цехмістри, один з яких мусив бути поляком, а другий – українцем. По одному з двох необхідних ключів до скриньки, де зберігалася цехова каса, також мали українець і поляк; шевські ятки, які розташовувалися виключно на Ринку, на рівних правах могли купувати члени цеху латинського чи грецького віросповідання. Обмеження щодо вступу до цеху теж однаково стосувалися позацехових шевців обох національностей, хоча ці обмеження були м'якшими

²⁶ Łoziński W. *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku.* – Lwów, 1902.

Львівські ціпаки (подано за виданням: Андрій Козицький. *Leopolis militans*. Нариси військової історії Львова XIII–XVIII ст.)

порівняно з іншими традиційними цехами. Щоправда, внаслідок реформи шевці-поляки не здобули права входити до магістратських структур, а шевці-українці не посилили своїх позицій в українському громадському житті. Реформа була корисною на рівні цеху і кожного його братчика, які завдяки їй дещо збагатилися. Львівські шевці продавали взуття різним категоріям населення, бо вміли виготовляти різні його типи. Найбагатші міщани могли собі дозволити дуже дороге й вишукане сап'янове взуття з м'якої, тоненької, переважно козячої шкіри, часто фарбованої. «Чорне» взуття шили з волової, коров'ячої, кінської або свинячої шкіри; воно було дешевше і його могло придбати ширше коло мешканців міста. Незначні, але важливі зміни в діяльності львівського шевського цеху були винятковими серед консервативного укладу цехової організації і дозволили шевцям утримувати свої позиції і в подальші часи²⁷.

Загальний позитивний торговий баланс міста та високий рівень прибутків не означали, що тут панувало загальне благоденство. Так, підмайстрам нелегко було досягнути посади майстра.

²⁷ Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. [= Львівські історичні праці. Дослідження. – Вип. 5]. – Львів, 2012. – С. 41, 43, 312, 313, 316.

Наприклад, у березні 1622 р. підмайстри (товариші) ковалів після невдалого заколоту на засіданні цеху «зобов'язалися перед майстрами [...] бути своїм майстрам слухняними і без будь-якого протесту, опору і відмови виконувати ковальські роботи під загрозою позбавлення свого ремесла і ув'язнення»²⁸. Становище учнів ремісників було ще гірше; нерідко молоді хлопці фізично не могли знести важкої праці, неситого харчування, знуцання майстрів. Очевидно, що життя найманих робітників, чорноробів, слуг було значно важчим. Багато хто з них працював у закладах, що належали місту в особі міської ради. В дійсності ці підприємства часто для свого зиску орендували члени міського управління. До таких міських підприємств належали 26 водяних млинів на Полтві та її притоках – потоках Сорока і Пасіка, дві цегельні, білярня полотен (блїх), фолїй, де стригли, вигладжували, вимірювали і фарбували сукно. Млини переважно були власністю міста, і їх орендували міщани або передміщани. Розташування деяких млинів можна описати станом на кінець XVI–XVII ст., використовуючи сучасні адреси. На Галицькому передмісті були Раєцький млин (в районі т. зв. пл. Івана Франка²⁹ навпроти вул. Кобилянської), млин Мартина Тлустого (приблизно посередині сучасної вул. Снопківської), млинок для помолу порошу (в подвір'ях сьгоднішніх будинків за № 51–53 при вул. Вітовського), млин Шумило (при тій же вулиці на рівні будинку № 11), Вороблячий млин (на розі вулиць Тершаковців і Туган-Барановського), ще два млини без назв знаходилися поруч на вул. Сахарова, 6 і 8. На Краківському передмісті млини використовували воду вже з головного русла Полтви. Млин вірменського архієпископа (приватний) був приблизно там, де вул. Медова виходить на пл. св. Теодора. На просп. Чорновола неподалік від його перехрестя з вул. Під Дубом знаходилися Пекарський млин і млин Богдана Донаковича (напевно, приватний). Млин на лані костелу Марії Сніжної відповідає сучасній адресі – вул. Жовківська, 65. І, нарешті, на місці вже згаданого млина Штехера

²⁸ Соціальна боротьба в місті Львові... – Док. № 60. – С. 178.

²⁹ У сучасному адміністративному поділі Львова такої площі не існує.

Печатка цеху пекарів та її відбиток.
(подано за: Білик Леся. Діяльність львівського пекарського цеху
у XIV–XVII століттях. Курсова робота, Львів, 2013)

(ріг вулиць Замарстинівської та Лемківської) в ранньомодерний період функціонував млин, що називався Каноніків³⁰. З 1599 р. в міському селі Брюховиця діяла папірня – перше підприємство мануфактурного типу, оскільки папір виготовляли в кілька виробничих етапів³¹.

У тогочасному Львові було чимало жебраків (дідів), котрі навіть об'єдналися в окремих цех зі своїм статутом та правилами жебракування. Можливо, це був єдиний цех без релігійно-національних обмежень, бо відомо, що в 1520–1530 рр. його старшим був українець (русин) дід Макар. Жебраки мешкали переважно на Галицькому передмісті, про що свідчать назви схилів сьогоденішньої Цитаделі – Каліча гора або Жебрацька гора; втім, деякі з них володіли «домиком з городцем» в різних місцях передмість³².

У XVI–XVIII ст. щораз чіткіше можна простежити різницю між мешканцями середмістя і передмість. На передмістях ближче до «міста в мурах» поселялися люди, основним заняттям котрих було ремісництво³³, а ближче до меж передмість основним заняттям населення було сільське господарство.

Адміністративно-правовий устрій передмість також набував організованого вигляду. З огляду на те, що передміські терени чимраз щільніше заселялися, забудовувалися й загосподаровувалися, магістрат був змушений організувати належне управління ними. В першу чергу це стосувалося збирання податків і дотримання порядку як у санітарному, так і в громадському значенні слова. Для виконання таких завдань був створений уряд ландвійта, окремо для Галицького і Краківського передмість (інколи цих урядників називали підвійтами). Відомо, що ця посада існувала вже на початку 20-х років XVI ст. Підвійтом міг стати лише громадянин міста. Підвійт був представником львівського

³⁰ Долинська М. Історична топографія... – С. 206–221.

³¹ Там само. – С. 4–5.

³² Крип'якевич І. Львівська Русь... – С. 30.

³³ Вуйчик В. Територіальний розвиток міста Львова (До 1939 р.) // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Ч. 8. – Львів, 1997. – С. 41–44.

магістрату на передмістях і в конфліктних ситуаціях між міською владою та передміською громадою відігравав роль посередника. Виконувати безпосередні адміністративно-поліційні обов'язки йому допомагали старші передмість, старші вулиць, сотники, наглядачі за чистотою, слуги. Значущість посади ландвійта відображали символічні атрибути влади: пірнач і короґва. При вступі на посаду ландвійт складав присягу на вірність королю, міським райцям і місту³⁴.

Вся повнота фіскальної, адміністративної та судової влади у Старостинській юридиці, яка адміністративно не підпорядковувалася магістратові, належала бургграфу – представникові короля. Суди він вершив одноосібно, в інших обов'язках опирався на бургграфський уряд, що складався з возного, писаря і, можливо, підписків. Адміністративні суди для християн проводилися війтом (підвоеводою) з допомогою лавників, які входили до війтівсько-лавничого уряду, де, крім них, були ще писар та возний. До обов'язків цього уряду входив і розгляд справ, що стосувалися нерухомості, заповітів і т. п.

У Речі Посполитій, яка відрізнялася від інших держав Центральної Європи винятково міцною позицією шляхти, на теренах міст виникали т. зв. юридики, тобто земельні володіння шляхти або духовенства. Такі території були органічно вплетені в господарський організм міста, але не підпорядковувалися йому ні юридично, ні економічно. Початково термін «юридика» означав, що ділянка землі належала якійсь фізичній або юридичній особі. В деяких містах костельні юридики відомі ще від Середніх віків, а світські появилися дещо пізніше. Деякі дослідники вважають, що юридики були і в межах «міста в мурах», інші – що це виключно форма існування передмість. У господарському розумінні юридики поділялися на два типи. Перший – це група домогосподарств чиншівників, котрі провадили своє господарство і сплачували чинш власникам. Другий – це фільварки, що функ-

³⁴ Фелонюк А. Уряд ландвійта (підвійта) на передмістях Львова XVI–XVIII ст. // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura* / ред. К. Karolczak і Ł. T. Sroka. – Kraków, 2010. – S. 91–110.

ціювали, мабуть, подібно до інших фільваркових шляхетських господарств Речі Посполитої, згідно з феодалними засадами. За правовим критерієм юридики можна поділити на власне юридики і лібертації. Різниця полягає в тому, що власник, який засновував лібертацію, просто не сплачував податків із свого господарства до міської каси. Всі передміські двори та палаци шляхти й духовенства були лібертованими; якщо до такого комплексу належало декілька домогосподарств простих передміщан, їх також включали в лібертовану нерухомість. Якщо ж нерухома власність шляхтича чи монастиря розросталася, охоплювала чи мало домогосподарств чиншівників, то виникала потреба в організації судового й адміністративного урядування нею, яке було незалежне від міста і підпорядковувалося господарю даного терену; в такий спосіб лібертація переростала в юридику³⁵.

Вже в XV ст. король розпорядився, щоб зобов'язати львівських шляхтичів – власників будинків у середмісті – сплачувати податки за них до міської каси. Подібні розпорядження (привілеї) виходили з-під королівського пера ще декілька разів, але, правдоподібно, ніколи не виконувалися³⁶. Точно визначити, коли виникли перші лібертації та юридики на території Львова, сьогодні важко через малу кількість опрацьованих джерел, але на підставі згаданих королівських розпоряджень щодо врегулювання податків можна припустити, що юридики появилися перед XV ст. Умовно найстаршою юридикою можна вважати велику частину Краківського передмістя, територію, котра ще в княжі часи мала правовий статус княжих земель, а після захоплення Львова Польщею вважалася королівщиною і, перебуваючи під старостинською юрисдикцією, не підлягала міській раді Львова. В свою чергу, на теренах цієї Старостинської юридики також появлялася нерухомість, власниками якої були шляхта й духовенство.

³⁵ Долинська М., Капраль М., Фелонюк А. Розвиток міста у пізньому середньовіччі та ранньомодерний час (простір і мешканці) // Атлас українських історичних міст / наук. ред. М. Капраль. – Київ, 2014. – Т. 1: Львів. – С. 40.

³⁶ Там само. – С. 37.

На передміських ґрунтах за мурами, отриманих у спадщину або викуплених від міста, монастирі та шляхта закладали двори й юридики, звільнені від податків та повинностей, деколи навіть з правом судочинства стосовно своїх чиншівників³⁷.

Кількість юридик стрімко зростала впродовж XVI–XVIII ст. Ярослав Кісь стверджував, що на початку XVII ст. на Галицькому передмісті було 83 шляхетські й 71 духовна юридики³⁸, а станом на 1711 р. – відповідно, 89 і 21³⁹. На останню третину XVIII ст. львівські передмістя переважно складалися з лібертацій та юридик різноманітних власників і певної кількості незалежних господарств, що належали міщанам чи передміщанам. На той час лібертаціями і юридиками володіли світські й духовні, юридичні та фізичні особи. До світських власників належали магнати, шляхтичі, міщани та зрідка передміщани. Духовні юридики були власністю релігійних інституцій: монастирів, церков (греко-католицьких і вірменських), римо-католицьких костелів, монастирських шпиталів; як фізичні особи мали свої юридики греко-католицький і вірменський єпископи.

Юридики не сприяли розвитку міста, адже міська каса не отримувала податків з величезної частини території передмість. Міська рада домагалася привілеїв, котрі дозволяли б викупувати з рук шляхти і духовенства їхні маєтки, але зупинити зростання кількості юридик місту не вдалося⁴⁰.

У міських селах, котрі оточували передмістя, фактично, панували феодальні стосунки, характерні для Речі Посполитої, де власником мешканців села виступало місто в особі його керівництва. У 1636 р. Владислав IV своїм декретом затвердив повинності селян щодо міста і, зокрема, зобов'язав «підданих усіх вищеназваних міських сіл, як людей прив'язаних до робіт на ріллі, виконувати всілякі роботи, які їм накаже хто-небудь з міських господарів [...], точно по 4 дні в кожному тижні від одного

³⁷ Степанів О. Сучасний Львів... – С. 12–13, 19.

³⁸ Кісь Я. Передмова // Соціальна боротьба в місті Львові... – С. 6.

³⁹ Долинська М., Капраль М., Фелонюк А. Розвиток міста... – С. 37.

⁴⁰ Капраль М. Національні громади... – С. 57.

лану»⁴¹. У декреті йшлося про тогочасні міські села Замарстинів, Поріччя, Волицю, Головсько Велике і Мале, Брюховицю, Білогощу, Клепарів і Кульпарків.

Так само, як селяни, певні повинності для міста мусили виконувати й передміщани. Зокрема всі, хто мав нерухому власність на передмістях (і передміщани, і міщани), були зобов'язані вивозити з «міста в мурах» сміття. Тим часом у 1578 р. все опсьвітство Галицького передмістя склало скаргу, що «міщани із стану радних, що живуть на ланах і держать їх [...], примушують до таких робіт передміщан, а самі, хоч живуть на ланах і їх використовують, не хочуть нести тих тягарів»⁴². Найважчими для мешканців передмість були роботи, пов'язані з безперервними ремонтами й покращеннями міських фортифікацій, брукуванням вулиць і т. п. У 1614 р. Львівський гродський суд розглядав позов львівських передміщан на магістрат щодо «робіт, званих шарварками», внаслідок чого було вирішено замінити повинності – шарварки – грошовими сплатами⁴³.

Самі міщани (особи, котрі мали міське право) теж повинні були сплачувати податки до міської каси. З другої половини XVI ст., внаслідок росту інфляції в Речі Посполитій, величина податків постійно збільшувалася. Крім міських чиншів і повинностей, державна (королівська) казна обкладала міщан податком на нерухомість, котрий збирався від реальностей (парцель із забудовою в «місті в мурах» та ділянок з інфраструктурою на передмістях) і називався «шос». Для зберігання грошей, отриманих з податків, існували дві каси – міська і королівська. Суми на воєнні потреби міста походили з королівської каси, решту витрат задовольняла міська каса. Щоб громада міста могла здійснювати фінансовий контроль міської ради, були створені лонгерії – спеціальні комісії, до складу котрих повинні були належати декілька райців і лавників та представники громади.

⁴¹ Соціальна боротьба в місті Львові... – Док. № 81. – С. 251–252.

⁴² Там само. – Док. № 10. – С. 47.

⁴³ Там само. – Док. № 58. – С. 172–174.

Львів – місто в широкому розумінні слова – продовжував жити відповідно до засад магдебурзького права; всіма справами і далі керувала міська рада.

Деяких змін зазнали умови набуття міського громадянства. Зокрема з протокольного запису 1656 р. випливає, що повноліття чоловіки досягали вже у 21 рік від свого народження. Сам інститут громадянства від початку XVI ст. розширюється: спочатку виділилося громадянство купецьке й ремісниче, а пізніше виникло й окреме громадянство дрібних торговців; представники цих категорій складали присягу відповідно до різних текстів. Свій текст присяги мали й передміщани; згідно з ним вони, зокрема, зобов'язувалися не перешкоджати міщанам у торгівлі. З початку XVII ст. внесок за вступ у громадянство став диференційованим і складав від 5 грошів до 56 злотих, залежно від майнового стану претендента. Також склалася традиція, щоб новий громадянин дарував зброю чи порох для оборони міста⁴⁴.

У 1519 р. члени міської ради без згоди поспільства докооптували до її складу ще шістьох радників, внаслідок чого кількість райців сягнула дванадцяти осіб. Одночасно радники визнали свій уряд довічним, тобто вибори нового радника стали можливі тільки після смерті одного з урядуючих. Львівська рада поділилася на дві частини: шість осіб правили містом і називалися *consules residentes*, а ті шестеро, котрі в той час не займалися міськими справами, – *consules antiqui*. Декілька патриціанських родин поступово повністю перебирають на себе всі керівні функції в місті. Для прикладу, для XVI ст. можна назвати родину Вольфа Шульца, котрий був радником і бурмістром, його син – війтом, а два зяті – райцями, так само, як і ще троє близьких їхніх родичів⁴⁵. Документація, яку вів магістрат, поступово розросталася й ускладнювалася, реєстри ради і лави, а згодом і лонгерії провадилися окремо. З огляду на це в 1576 р. поряд з писарем ради запроваджено також уряд писаря лави, а з 1608 р. – писаря

⁴⁴ Заяць О. Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – Київ – Львів, 2012. – С. 93, 209, 212.

⁴⁵ Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права... – С. 160.

лонгерії. Присягаючи на уряд, кожен писар обіцяв бути вірним міській владі, зберігати таємниці та ретельно працювати⁴⁶.

Олігархічна форма керівництва містом не могла не викликати обурення в поспільства – міщан. У 1576 р. між ними і патріціями дійшло до компромісу: довічність урядування райців була затверджена королем Стефаном Баторієм, але міщани отримали право створити свій представницький орган – Раду 40 мужів (*Quadragesimavirrat*), що складалася із двадцятих представників купецтва і стількох же ремісників. Рада 40 мужів не мала жодної реальної влади й могла тільки здійснювати контроль за райцями і лавниками⁴⁷. Цей новостворений уряд міста не злагодив гострі стосунки поміж правлячими олігархами і міщанами. Конфлікти тривали й особливо загострилися в 1602–1604 рр. Очолив рух проти міської ради міщанин-аптекарь Йоан Алембек (він залишив для наступних поколінь щоденники цього протистояння, а пізніше став автором першого друкованого опису Львова, ілюстрованого, до речі, відомою панорамою Авреліо Пассароті). У грудні 1605 р. міська рада протягом шести днів прийняла дві ухвали про покарання Алембека: спочатку його ув'язнили, а потім позбавили міського права «аж до часу, поки він опам'ятається»⁴⁸. Наслідком протистояння між міською радою і поспільством було впровадження представника Ради 40 мужів до лонгерії⁴⁹, а сам Йоан Алембек згодом довгий час обіймав посади лавника, радника і навіть бурмістра⁵⁰.

Вдосконалюються норми спадкування. Нерухоме майно, як і в попередній період, переходило в спадок найближчій родині виключно відповідно до норм закону. Заповіти щодо нерухомого майна складали згідно із звичаями, які фіксувалися у вількерах –

⁴⁶ Петришак Б. Буденні та святкові події у житті міського писаря у Львові в XIV–XVII ст. // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Życie codzienne miasta* / red. K. Karolczak i Ł. T. Sroka. – Kraków, 2014. – S. 23–33.

⁴⁷ Там само. – S. 162.

⁴⁸ Соціальна боротьба в місті Львові... – Док. № 40, 41. – С. 125–127.

⁴⁹ Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права... – С. 163.

⁵⁰ Charewiczowa Ł. *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*. – Warszawa, 1990. – S. 10.

розпорядженнях міської ради. Разом з правами спадкоємці отримували і обов'язки, зокрема щодо сплати боргу спадкодавця. Окремі норми спадкування також застосовувалися до герадця (особистого майна дружини) та гергвету (особистого майна чоловіка)⁵¹.

Далі зростає кількість документації магістрату, окремо провадяться реєстри ради і лави, а згодом і для лонгерії. На зламі XVI–XVII ст. міський уряд немалу увагу присвячував реєстрації всього нерухомого та рухомого майна. Особливо ревним реєстратором міських дібр був писар Станіслав Ансерін. Його кар'єра розпочалася в 1577 р., коли він був призначений на цю посаду разом з іще одним молодим писарем, оскільки попереднику призначили пенсію. В 1586–1588 рр. він одночасно займав посади райці та синдика⁵². Під керівництвом Ансеріна в 1607–1608 рр. було проведено інвентаризацію міської території, результатом якої стали декілька списків (чернеток і чистовика) «Інвентаря ста ланів» та «Книги меж».

Зловживання в практичній діяльності урядників, кількість яких зростала, не впливаючи на якість роботи та її чесне виконання, ілюструє виписка з комплексу лонгерських книг міського села Кульпаркова⁵³. У 1607 р. міські ревізори отримали завдання описати границю між Кульпарковом та Галицьким передмістям для т. зв. «Книг меж». У тексті перелік прізвищ і вимірів в ліктях несподівано переривається таким фрагментом:

«Ревізори зупинилися на прохання корчмаря, який скаржився на війта, а саме, що війт безправно зорав і засіяв собі кусень [...], з чого сплачує громаді по шість грошів річно. [Корчмар] вимагав, щоб у війта відібрали цей обшар і віддали йому, як такому, що не має ніякого поля, окрім луки. На що війт відповів, що цей обшар завжди лежав даремно, крім того сокільничани прокладали собі гостинець через рілля селян,

⁵¹ Стахнів Л. Теорія та практика спадкування за заповітом у Львові у першій третині XVII ст. / Магістерська робота (на правах рукопису). – Львів, 2014.

⁵² Заяць О. Громадяни Львова XIV–XVIII ст. ... – С. 72, 74.

⁵³ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 497. – Арк. 51–52.

запобігаючи цьому [війт] зважився на виорання та посів обшару, за що давав громаді по 6 грошів на складку для жовнів-рів. Ревізори, визнавши, що війт не має прав на цей обшар, ані не міг зважитися до [його] орання без дозволу міських господарів, до того ж корчмар не має ніякої ріллі, а сплачує чималий чинш, наказали, щоб цього року війт віддав корчмареві [кожну] третю копу, а пізніше той обшар вже буде належати корчмі, що [рішення] визнали обидві [сторони]».

Видається, що несподівану вставку до тексту, в якому тільки фіксувалася нерухомість, навіть не варто коментувати. Мотивація рішення про передачу земельного наділу корчмареві тим фактом, що він зовсім не володіє ріллею, не витримує жодної критики. До того ж сумнівне й юридичне право землемірної комісії вирішувати питання про зміну землевласника. Вирішальним чинником такого рішення, можливо, став саме фах корчмаря, який мав можливість добре погостити «панів ревизорів»; не виключено, що вони й переночували при корчмі, оскільки згаданий епізод відбувся 29 травня, а наступного дня ревізори вирушили в напрямі на Скнулів, тобто вони не мали часу повертатися в середмістя і назад. Щедрий частунок з боку корчмаря міг вплинути на комісію, яка після цього й вирішила проблему на його користь.

Львів так само, як і більшість міст, що мали маґдебурзьке право, у XVI-XVIII ст. був містом поліетнічним. Польський дослідник історії Львова Тадеуш Маньковський стверджує, що в тогочасному Львові поняття «нація» було рівнозначним до поняття віровизнання, тобто православні (пізніше греко-католики) – це українці (чи русини, як вони тоді називалися), вірні вірменської церкви – вірмени, послідовники юдаїзму – євреї. Відповідно, осіб римо-католицького обряду Т. Маньковський називає польською нацією, котра «поглинула давніше німецьке міщанство». Автор враховує факт, що до кожної з названих конфесій належали люди різних національностей, але трактує цю належність уже як етнічну: «нація» польська – це поляки, німці, італійці, шотландці; «нація» руська – українці, греки і волохи, «нація» вірменська – власне вірмени і кипчакомовні кримські

вірмени⁵⁴. Таке трактування дає змогу автоматично взаємозамінювати поняття етносу та поняття віровизнання і вживати словосполучення «польська нація» на означення всієї католицької громади Львова. Поняттєві підміни назагал характерні для польської історіографії, окремі представники якої далі твердять про «споконвічну польськість» нашого міста. Насправді, як свідчать найновіші студії з історії національних громад Львова, у ранньомодерному періоді термін «католицька нація», котрий виник на зламі XVI–XVII ст., застосовувався, щоб розрізнити римо-католиків від українців та вірмен⁵⁵.

З нових досліджень випливає, що справді кількість і значення етнічних поляків у місті зростали, владні позиції в управлінні поступово переходили до їхніх рук, збільшувалася кількість поляків-мешканців і в «місті в мурах», і в обох передмістях, особливо Галицькому⁵⁶.

Незважаючи на зміцнення польських позицій у місті та упереджене ставлення поляків до «схизматиків» (православних), у XVI ст. для львівських українців розпочалася «епоха відродження, того ж таки відродження, котре [відбувалося. – М. Д.] в цілій Галичині»⁵⁷. Іван Крип'якевич пояснює, що національний український рух почався зі стихійного незадоволення селян, яких гнобили чужі польські пани, – селяни повставали, почалося їхнє переселення у вільні ще степи Наддніпрянщини, а чимало селян втікало від панщини в міста, підкріплюючи там свіжими силами підупалу українську людність. Духовенство приєдналося до борців проти польського засилля, і, врешті, національний рух підтримала українська шляхта під могутнім протекторатом Костянтина Острозького⁵⁸.

Економічне становище львівських українців у XVI ст. було міцне. Міщани-українці володіли кам'яницями в найближчих

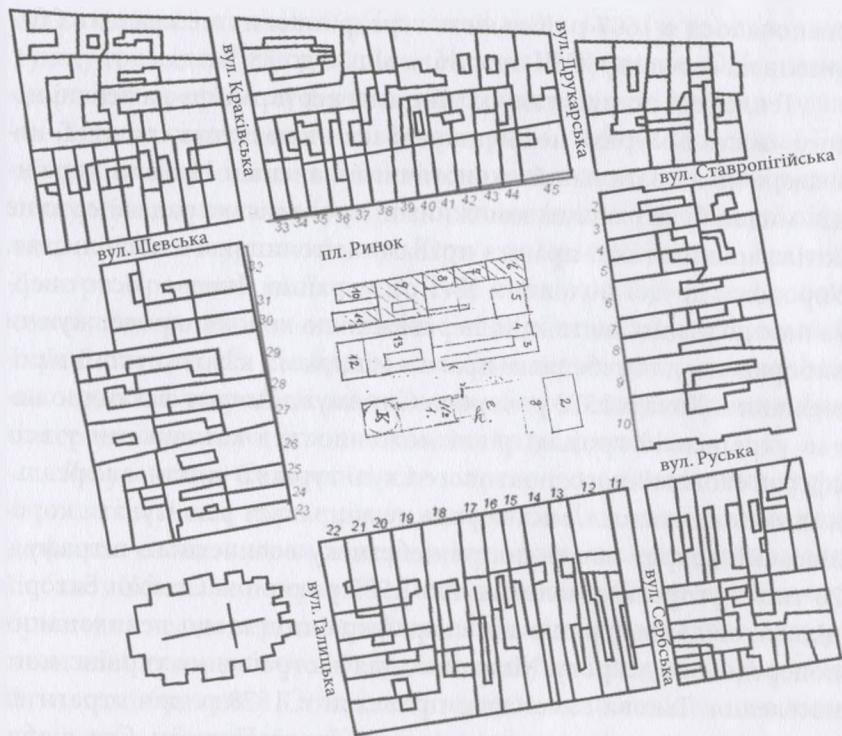
⁵⁴ Mańkowski T. Lwowski cech malarzy w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1936. – S. 7–8.

⁵⁵ Капраль М. Національні громади... – С. 47.

⁵⁶ Там само. – С. 260–274.

⁵⁷ Крип'якевич І. Львівська Русь... – С. 19.

⁵⁸ Там само. – С. 3–5.

Ратуша і середринкові кам'яниці на львівському Ринку (ситуаційна схема з кінця XVIII ст. нанесена на кадастрову карту Львова 1849 р.)

до Успенської церкви кварталів. Незважаючи на офіційну заборону набувати нерухому власність поза межами своєї ділянки, багатшим православним купцям і ремісникам деколи вдавалося придбати «парцелі» в різних частинах «міста в мурах», зокрема вони були власниками (повністю або частково) 4–6 кам'яниць з-поміж тих, що стояли на Ринковій площі трьома рядами позаду ратуші й паралельно до неї. В міських податкових реєстрах ці будівлі описують поруч з т. зв. «Багатими крамами», і вже сама назва свідчить про рівень заможності їхніх власників чи співвласників. Середринкові будинки (дерев'яні, а від другої чверті XVII ст. – муровані) існували ще до пожежі 1527 р. Ближче до ратуші і в крайньому північному ряді розташовувалися споруди міської власності, де мешкали урядники; їхнє будівництво

розпочалося в 1607 р. Кількість середринкових мешкальних будинків на середину XVII ст. сягала від 20 до 28⁵⁹.

Тенденція до набуття українцями нерухомості на терені цього «міста в мурах» не зменшувалася і в наступні століття, незважаючи на загальний економічний занепад. Немало українців-міщан було людьми заможними, проте міська рада вперто не хотіла зрівняти їхні права з правами католицького поспільства. Упродовж другої половини XVI ст. українці Львова часто зверталися до різних інстанцій, переважно до короля, продовжуючи виборювати для себе рівні права з міщанами католицького визнання. Хоча в 1572 р. король Сигізмунд Август фактично надав українській громаді рівні можливості з католиками у всіх сферах економічного, правового і культурного життя, але реальних змін не сталося, міська рада не збиралася реалізувати королівський декрет навіть попри небезпеку величезного штрафу – 20 тисяч угорських золотих. А в 1585 р. король Стефан Баторій цілком звільнив райців від скарг українців щодо невиконання попереднього декрету. Можливо, для застрашення українського населення Львова саме сюди привезли в 1578 р. для страти на вимогу турецького султана гетьмана Івана Підкову. Суд відбувався в кам'яниці «Матвея-аптекаря, що тепер зветься Дибовичівською»⁶⁰ (пл. Ринок, 29). Відразу ж після суду на Ринку провели привселюдну страту, а тіло лицаря українці поховали у своїй міській церкві.

Після того як Православна Церква не прийняла нового григоріанського календаря, запроваджене папою Григорієм XIII у жовтні 1582 р., святкування за старим стилем стали серйозним приводом для переслідування українців⁶¹. Українська громада не залишала поза увагою утисків міської ради: подавала скарги в суд, апелювала до короля. Можливо, тенденційність влади міста

⁵⁹ Яремкевич Т. Середринкові кам'яниці міста Львова у XVII ст. / Магістерська робота каф. нової і новітньої історії України УКУ (на правах рукопису). – Львів, 2010.

⁶⁰ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 119.

⁶¹ Капраль М. Національні громади... – С. 102–131.

стала одним з чинників об'єднання львівських українців у потужну громадську інституцію – Успенське братство. Об'єднання старшин парафій при церквах міста та передмість існували здавна. Таке згромадження парафіян церкви Успіння Пресвятої Богородиці оформилося в братство, ухваливши в січні 1586 р. свій статут. Засновниками братства були мешканці української дільниці «міста в мурах»: сидлярі Юрко та Іван Рогатинці, кравець Дмитро Красовський, кушнір Лука Губа, крамарі Іван Красовський, Лесько Малецький, Хома Бабич, Стецько Мороховський, Іван Богатирець⁶². Це братство відоме під назвою Ставропігійського, або Ставропігії, що означало його підпорядкування безпосередньо константинопольському патріархові.

Як усе нове, Ставропігія не відразу була одностайно прийнята і багатьма українцями: єпископом Гедеоном Балабаном, деякими священиками з передмість, власниками нерухомості поблизу Успенської церкви⁶³. Лише діяльність Ставропігійського братства з часом переконала їх, що його створення стало потужним чинником у боротьбі львівських українців за свої права. Втім, самі братчики Ставропігії не зрозуміли геніального чину єпископів – Берестейської унії – і понад століття опиралися переходові церкви під владу Папи Римського.

Ставропігійське братство спрямувало боротьбу за рівні права української громади в міському житті. Крім зусиль домогтися економічної та релігійної рівності в місті, Ставропігія провадила потужну освітню й культурну діяльність. З послання київського митрополита до всіх християн від 20 січня 1592 р. випливає, що на той час «купно братство цркв знову zaloжили мурувати и всѣ дома црквныя, шпиталь, школу и друкарню и дом поповскыи»⁶⁴.

У 1584 р. братство за 1500 польських золотих викупило друкарню Івана Федоровича (Федорова), заставлену 1579 р. в лихваря

⁶² Ісаєвич Я. Львівське Успенське братство, його школа і друкарня // Львів: Історичні нариси... – С. 82–89.

⁶³ Капраль М. Національні громади... – С. 106–107.

⁶⁴ Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) / упор. Я. Ісаєвич та ін. – Київ, 1975. – Док. № 68. – С. 106.

Ізраїля Якубовича. Діяльність перших друкарень⁶⁵ зробила доступнішими книги для українців і не тільки для львівських міщан: кількість друкованих видань порівняно з рукописними книгами стрімко зросла, крім того, їх видавали менш-більш зрозумілою мовою. Уже в 1574 р. Іван Федорович надрукував «Буквар», пізніше з верстатів братської друкарні зійшли найдавніший друкований східнослов'янський збірник віршів «Просфонема» (1591 р.), п'єси шкільного театру, «Октоїх» з передмовою про заснування Братства (1630 р.) і низка, очевидно, релігійних творів («Книга про священство» Івана Золотоустого, «Бесіди на діяння апостолів» Гедеона Балабана та інші). З контексту давніх документів випливає, що в перші роки свого існування братська друкарня була неподалік церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Проте будівництво нової церкви тривало до 1629 р., церковне подвір'я було захищене будівельними матеріалами, що утруднювало роботу друкарні, і тому від 1608 до 1616 року вона працювала в Онуфрієвському монастирі, а відтоді аж до 1865 р. – в північно-східному куті кварталу, кам'яниці якого оточують Успенську церкву; найдавніший будинок друкарні називався Мисцівським.

У своїй дільниці на терені «міста в мурах» братство відкрило школу вищого рівня, «щоб не був їх рід безсловесним через своє неуцтво»⁶⁶. Оскільки початкові школи при парафіяльних передміських церквах існували й до того, братську школу іноді називали «гімнасіоном». Для молодших школярів у ній викладали грамоту і спів, а старші учні вивчали граматику, риторику, поетику, початки філософії. Про високий рівень братської школи свідчать прізвища видатних діячів української культури, котрі вважали за потрібне працювати й викладати у львівському братському «гімнасіоні»: Лаврентій і Стефан Зизанії, Іван Борецький, Памво

⁶⁵ Традиційно вважається, що початком друкування з використанням кириличної абетки був 1574 р., коли у Львові почав працювати Іван Федорович. Однак деякі дослідники на підставі документальних даних стверджують, що ще в 1460 р. міщанин Степан Дропан подарував свою друкарню Василянському монастиреві при церкві св. Онуфрія на Краківському передмісті. Див.: Фрис В. Історія кириличної рукописної книги... – С. 98.

⁶⁶ Цит. за: Ісаєвич Я. Львівське Успенське братство... – С. 85.

Беринда, Оникій Волкович, Сильвестр Косов. У часи Хмельниччини братство мало намір перетворити свою школу в академію, але в 1661 р. король Ян-Казимир своїм привілеєм надав права академії Єзуїтській колегії у Львові, а мати дві академії в одному місті в той час не дозволяли.

Питання про долю міст і міщан, зокрема Львова та львів'ян, втягнених у вир Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр., є складним. Наталя Яковенко у книзі досліджень з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. пише про це так: «Смерч війни, утілений у грабіжниках із шаблею при боці, не розрізняв мирного населення за конфесійною, становою чи етнічною ознаками; [...] життя міщан-одновірців не становить ніякої вартості»⁶⁷. За таких умов важко повірити, що усі львівські міщани не боялися облоги козацького війська, а особливо союзників Богдана Хмельницького – татарських загонів, тогочасним звичаєм яких був грабунок мирного населення.

Денис Зубрицький не дає власної оцінки подіям, що відбувалися у Львові під час облоги 1651 р., обмежившись обширним цитуванням сучасників подій, причому поляків: купця Андрія Чеховича і раєцького писаря Самуїла Кушевича⁶⁸. Короткий переказ їх свідчень подано нижче.

Після наступної з багатьох перемог першого етапу Визвольної війни козацького війська під Пилявцями (23–24 червня 1648 р.) польські шляхтичі з неймовірною швидкістю утікали з поля бою, і більшість з них сховалася за мурами Львова. Католицьке населення міста охопила паніка, керівництво міста домовилося з гетьманом Яремою Вишневецьким (україноненависником, що зламав дану батькам клятву не зраджувати православної релігії) про організацію оборони Львова; однак, зібравши чималу суму, гетьман таємно втік з міста, прихопивши зі собою зібрані «прикраси, церковні депозити, золото, коштовні камені і все найкоштовніше»⁶⁹. 6 жовтня до Львова підійшли передові заго-ни,

⁶⁷ Яковенко Н. Паралельний світ... – С. 204–205.

⁶⁸ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 264–287, 472.

⁶⁹ Там само. – С. 267.

а 9 жовтня – головні сили козацько-селянського війська. Міська рада вирішила знищити вогнем усі передмістя, щоб утруднити війську доступ до «міста в мурах». Загони козаків і татар здобули основні позиції передмість – церкву св. Юра і Високий замок, було вбито немало цивільних людей, причому міщани гинули від зброї вояків обох сторін. У таких умовах почалися переговори між тими представниками міської влади, котрі ще не втекли з міста, і Богданом Хмельницьким про сплату контрибуції. Міщани знову зібрали гроші й цінні речі на суму близько півмільйона золотих, котрі Хмельницький витратив переважно на платню татарським загонам.

Ще раз військо Богдана Хмельницького підійшло до Львова 25 вересня 1655 р. Оскільки це діялося вже після Переяславської ради, то союзником гетьмана була російська армія. Трохи раніше польське військо коронного гетьмана Стефана Потоцького отаборилося на захід від Львова. Випереджуючи супротивника, Богдан Хмельницький 29–30 вересня здобув містечко Городок і розгромив шляхетські загони⁷⁰. Обложений Львів і цього разу порятувався викупом, причому набагато меншим від попереднього.

Зрозуміло, що під час Національно-визвольної війни ставлення міської влади до львівських українців не поліпшилося, хоча українці-міщани сплачували непропорційно велику частку згаданого викупу.

Напружені міжнаціональні стосунки у другій половині XVII ст. несподівано змінилися на спокійні взаємини між українською і польською громадами. В 1708 р. Ставропігійське братство нарешті перейшло на унію, а в 1713 р. українська громада домоглася декрету короля Августа II про зрівняння в економічних та політичних правах з римо-католицькою громадою Львова, після чого знову почалися судові процеси з магістратом, котрий не бажав визнавати такий декрет⁷¹.

⁷⁰ Ісаєвич Я. Військо Богдана Хмельницького під мурами Львова // Львів: Історичні нариси... – С. 145–149.

⁷¹ Капраль М. Національні громади... – С. 141–155.

Вірменська громада Львова мала кращі стосунки з римо-католиками, а отже, й з міським керівництвом. Вірмени й далі заселяли північно-східну частину «міста в мурах». Основним заняттям їхніх купців була торгівля з країнами Півдня та Сходу (Туреччина, Персія, Індія, Росія), звідки вони привозили прянощі, тканини, одяг, а також з Молдавією, звідки постачали вино, рибні та м'ясні вироби, ювелірні прикраси, овочі й плоди, тююн, мед, сіль, віск. А позаяк у XVI ст. домінував південно-східний напрямок торгівлі львівських купців, то вірменська громада досить зміцнила свої позиції і на початку XVII ст. володіла 83 посіlostями (будинками) в середмісті, серед яких 10 парцель було безпосередньо на Ринковій площі⁷².

Торговельна діяльність вірмен поєднувалася з ремісництвом: у Львові працювали вірменські ювеліри, хутровики, шевці, кравці, ливарники, а деякі галузі ремісництва (зокрема виготовлення поясів і «східних» шапок) були майже цілковито у вірменських руках. Вірменська громада мала свій суд, її представники були присутні при розгляді справ про нерухомість, але всі кримінальні справи передавалися у міський суд. Існування власної вірменської юрисдикції було причиною того, що протягом усього магдебурзького періоду Львова вірменам були недоступні будь-які керівні посади в магістраті Львова. Громада керувалася вірменським правом, яке було опубліковане в латинському перекладі в 1519 р. Крім іншого, регулювалася й така, здавалося б, приватна сфера життя, як укладання заповітів. Член вірменської громади був зобов'язаний заповісти щось з нерухомого і спадкового майна на користь церкви та духовенства, передбачити похоронні витрати, а решту статку міг легувати на свій розсуд; заповіт мав укладатися в присутності 2–3 осіб благородного походження, а потім – бути записаним у спеціальні книги, які зберігалися при церкві⁷³. В 1578 р. вірмени домоглися від короля

⁷² Там само. – С. 308.

⁷³ Вінниченко О. «Побожна смерть»: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.) // Вісник львівського університету. Сер. історична. – Спец. вип. – Львів, 2012. – С. 44–55.

Стефана Баторія привілею про зрівняння своїх прав з правами поляків у Львові, після чого почалася багаторічна судова тяганина між міською радою та вірменами. 1630 р. вірменська громада Львова прийняла унію з Римо-Католицькою Церквою, але частина львівських вірмен її не визнала, внаслідок чого вірменська громада поділилася на два табори. Львівський магістрат підтримував уніатів і допоміг їхньому провідникові єпископу Торосовичу повернути собі вірменську катедральну церкву. Злам на користь унії стався у вірменській громаді вже в 40-х роках XVII ст. Проте магістрат не вважав за потрібне виконувати неодноразові королівські привілеї про зрівняння у правах вірмен і поляків, оскільки не міг змиритися з постійним економічним зростанням вірменських купців і ремісників⁷⁴.

Євреям історія визначила майже ідентичну з вірменами соціальну роль: заняття торгівлею, ремеслом, кредитними операціями. Однак на відміну від усіх інших жителів Львова євреї були нехристиянами, і їх стосунки як з міською владою, так і з поспільством загалом були досить складні. Громада майже у всіх пожежах, що й надалі, незважаючи на муровану забудову середмістя, часто в ньому виникали, звинувачувала мешканців південно-східних єврейських кварталів. Судові процеси між львівським магістратом і єврейською громадою тривали впродовж усього періоду XVI–XVIII ст. Переважно причиною було постійне суперництво за торговельні впливи. Міський і передміський кагали були поставлені в жорсткі рамки торгових і економічних обмежень, але євреї як піддані короля дедалі частіше здобували різномантні привілеї, зокрема дозволи не брати участі в деяких контрибуціях, що їх місто мусило сплачувати неприятелям. Міська рада прагнула обмежити проживання євреїв тільки тереном їхнього кварталу, але вже на початку XVIII ст. вони винаймали чимало помешкань в інших ділянках. Наприклад, за «Ревізією християн і жидів» з 1708 р., у кам'яниці Теодозія (вул. Федорова, 11) – «ціла кам'яниця жидів, що торгують різними товарами», у Грегоровичівській кам'яниці – «винаймачів жидів чотирьох

⁷⁴ Там само. – С. 166–198.

нагорі, котрі на заставу дають»⁷⁵. Зростала єврейська нерухома власність і на передмістях⁷⁶.

Про побут міста та міщан другої третини XVI – передостанньої чверті XVIII ст. є чимало свідчень. Досить часто відбувалися загальноміські урочистості з нагоди релігійних свят (за римокатолицьким календарем), освячення латинських храмів, приїзду до міста короля. Бартоломей Зіморевич барвисто й алегорично описує одне з таких святкувань – беатифікацію святих Ігнатія, Ксаверія і Терези:

«Львів [...] цілий тиждень вдень при вітварях, уночі по Ринковій площі проводив святкові забави [...] щоденно [...] організатор розваг Мартин Кампіан [...] музичні змагання і громадські ігри влаштовував перед ратушею [...]. На останнє рожна з м'ясивами, а саме кабанячими рулетами, шинки, луканські сосиски, свинячі ковбаси, покрані попередньо, кидали між людьми. Між тим кожного вечора зображення єретиків Арія, Магомета, Несторія, Лютера, Кальвіна, Цвінгля на догах, ослах, свинях, шкапах, ледве живих чи навіть на жидівських спинах – розвішували вздовж ринку, залізними ланцюгами до кошика, що звисав з ратушної вежі, тягали і спалювали під оркестрову мелодію та оплески народу або ж розвіювали димним порохом»⁷⁷.

Так само урочисто відзначали й сумні події – смерть заслужених осіб, зокрема королів, чиї похорони відбувалися, певна річ, у столиці. Можливо, що у Львові був отруєний своїми ворогами король Міхал Вишневецький (син Яреми Вишневецького), котрий помер тут 10 листопада 1673 р.⁷⁸

На початку XVII ст. у Львові вже працювала пошта, організована Домініком Монтелупо. Її роботу вдосконалив флорентійський купець Роберто Бандіnellі, котрий купив у 1629 р. для

⁷⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 799. – Арк. 22–25.

⁷⁶ Капраль М. Національні громади... – С. 204–229.

⁷⁷ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 156–157.

⁷⁸ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 390.

себе і для розміщення пошти кам'яницю на східній стороні Ринкової площі⁷⁹ (пл. Ринок, 2). Після 1617 р. змінився зовнішній вигляд ратуші. Райця Мартин Кампіан фундував надбудову її вежі: над чотиригранним ярусом вимурували ще один, восьмигранний. «До цієї роботи наказав виловлювати лайдаків, дармоїдів, драбів, що програлися, щоб не вешталися по кухнях і не билися по корчмах, записували їх у ратуші між робітниками. Багато батьків дітей своїх, що вешталися по закутах, непотребних будинках та переходах і даремно гаяли час, віддавало до тої роботи»⁸⁰. Західна грань нововибудованої вежі була прикрашена барельєфом із зображенням корабля, що мало символізувати торговельну міць Львова, і, звичайно, на ній залишився годинник, хоча на той час він був уже не єдиним у місті. Уже в 1549 р. годинник можна було побачити на вежі монастиря бернардинців⁸¹, можливо, хронометр прикрашав і Галицьку браму. Натхненника надбудови ратушної вежі, райцю й бурмістра Мартина Кампіана його сучасник і родич Бартоломей Зіморович розхвалює як енергійну та дуже ініціативну особистість, але документи вимальовують перед нами образ свавільної і навіть непередбачуваної особи. В 1622 р. було здійснено громадський перерахунок Біраковського лану (Абрковського або лану Калічої гори)⁸². У першому пункті відповідного документа стверджується, що від ставу лан має належати панові Кампіанові (який на той час був міським райцею), але той поступається узбіччями над Пелчинським ставом⁸³ на користь міста, залишаючи собі решту лану. Перший пункт документа сформульований так, що склада-

⁷⁹ Вуйчик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1991. – С. 31.

⁸⁰ Зіморович Б. Потрійний Львів... – С. 146.

⁸¹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 227, 155.

⁸² ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 586. – Арк. 1–4.

⁸³ Млин на Пелчинському ставі станом на 1788 р. за методикою ретроспективної локалізації нерухомості локалізується за адресою вул. Вітовського, 15 (ЦДІАЛ. – Ф. 19. – Оп. 12. – Спр. 2. – Арк. 61 зв.), тобто сам став тягнувся на схід попід стрімкі узгір'я сьогоднішньої Цитаделі, яку автор документа 1622 р. називає «Калічою горою».

Мартин Кампіан
(каплиця Кампіанів у Львові)

ється враження, ніби видатний громадянин міста Львова початку XVII ст. безкорисливо віддає іншим громадянам міста частину своїх земельних володінь. Ілюзію розбиває другий пункт, де йдеться про те, що місто, в свою чергу, надає панові Кампіану такі терени: від Пелчинського ставу вверх до верховини діброви навпроти шпиталю св. Лазаря, де висипано кіпець⁸⁴; звідти до великої діброви при поперечному гостинці⁸⁵, далі від місця, де від поперечного гостинця відбігає мала дорога⁸⁶ в напрямку на Кульпарків, до місця при джерелах і нижче від них⁸⁷. Ця велика територія була значно краще розташована, аніж стрімкі південні схили тодішньої Калічої гори, тягнулася в південно-західному

⁸⁴ Певніш за все, це територія сучасного Парку культури разом із сьогодишньою вулицею Героїв Майдану.

⁸⁵ Поперечним гостинцем могла вважатися дорога, що приблизно співпадає з верхньою частиною вулиці Сахарова. Вона відходила від сучасного стику вулиць княгині Ольги та Сахарова і виходила на Стрийський гостинець.

⁸⁶ Можливо, сучасна вулиця княгині Ольги, яка на літографічній карті 1841 р. називається «дорогою на Наварію», або нинішня вул. Бойківська.

⁸⁷ Маються на увазі джерела, що витікають у районі кінотеатру «Сокіл» (колишній – «Орлято»). Їхні потоки формували потік Сороку – складову Полтви. Ще в 1638 р. вважали, що початок Полтви знаходиться саме біля Кульпарківських ставів (ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 497. – Арк. 73: «Krynice y źródła, od których się rzeka Połtew poczyna»).

напрямку щонайменше на 3 км (її ширина, на жаль, в документі не вказана). Її використання принесло міському райці, без сумніву, значні прибутки, а хитре формулювання про дар місту неужиткових схилів сприяло створенню іміджу відданого інтересам міста урядника, яким він насправді не був.

Не так давно по південних схилах пагорба, який сьогодні називають Цитаделлю (від фортифікацій середини XIX ст.) серпантинном спускалася широка, викладена цеглою стежка, поєднуючи вул. Драгоманова з вул. Вітовського. Вона була гарна, широка, мощена цеглою, романтична, вважалася місцевою пам'яткою ландшафтної архітектури і багатом львів'янам значно скорочувала дорогу. Якось, вже на початку ХХІ ст., перехожі виявили високий паркан, який і від вул. Драгоманова, і знизу відгородив значну площу паркового схилу разом зі стежкою. Виявилося, що міська рада віддала цю територію під забудову, здається, братові якогось депутата. Люди обурилися, зверталися до влади усно і письмово, але будівництво завершилося, там зараз здійснюється чимала будівля без стилю і смаку, але з видимими ознаками багатства власника. Ця історія стосується, практично, того ж терену, яким обмінювався з магістратом М. Кампіан, проте наші сучасники не подбали, щоб хоча б на папері задекларувати щось, що зробив для міста власник новобудови.

Мартин Кампіан був першим, але не єдиним міським урядовцем, котрий втратив посаду внаслідок жорсткої і не дуже мудрої політики. У 2002 р. вибори на посаду Львівського міського голови виграв Любомир Буняк. Львів'яни сподівалися, що людина з великим виробничим досвідом зуміє гідно впоратися з міською господаркою. Майже ніхто не звернув увагу, що в передвиборчу програму цього претендента було включено пункт щодо „відбудови” Високого замку короля Данила. Розголосу ця проблема набрала в 2005 р., її абсурдність була очевидною для всіх фахівців (істориків, архітекторів-реставраторів, археологів). Справа в тому, що писемні джерела і невеличкі археологічні дослідження не могли дати відповіді на питання щодо об'ємного просторового вигляду замку станом на княжі часи. Тобто наслідком будівництва мав стати такий собі Діснейленд, який би вдавав із себе замок ХІІІ ст. Крім того, стало відомо, що чи то керувати будівельними роботами, чи то володіти спорудою буде син міського голови. Ці чутки мобілізували громадськість міста. Оскільки Л. Буняк ще перед тим зумів

посваритися з львівськими журналістами і виявити неприхильне ставлення до громадських організацій, то гнів поспільства втілювався в голосування депутатів – і міського Голову було усунено з посади. Він по-

давав в суд і навіть виграв позов, але тим часом на посаду міського голови вже прийшла нова особа, яку обрали на чергових виборах, так що повернутися на місце очільника міста Л. Буняк вже не зміг.

6 вересня 1628 р. перед гайним кримінальним судом Львова виступили 55 свідків із звинуваченнями, що патрицій і райця Кампіан знущується з міщан, передміщан та міських селян і часто використовує міські добра для власного зиску. В 55 пунктах протоколу опитування свідків між іншими були й такі зізнання:

«Христофор Пінчик, старший села Малого Головська, посвідчив: „Щодо шарварків, які ми повинні були відробляти місту, то ми працювали на його користь; ми возили з його поля збіжжя, сіно, овес, горох; на його полях скородили; коли тільки наказував, возили ми з брюховецького міського лісу хворост до Скнилівка [фільварок Кампіана. – М.-Д.], а за те, що я не міг вигнати людей на його роботу, він побив мене” [...]. Софія Матисова-Горчинська, львівська передміщанка, так свідчить: „[...] Кампіан нас знищив [...], казав собі робити ковальську роботу завжди, що лише було йому потрібне, а не платив [...]. Чоловік робив йому всю роботу до його каплиці [...], проте мало що заплатив або нічого. Мій чоловік завжди був у нього майже невільником [...]. Наостанок [чоловік] мусив покинути ремесло і зі Львова поїхати, а мене залишив у великій бідності”. Войтех Макух, гончар, передміщанин: „Ранком, коли продають горщики, прийшов до моєї дружини в будку хлопець від п. Кампіана; хлопець узяв миску, давав за неї гріш⁸⁸, кажучи, що це для п. Кампіана, нібито не має грошевої монети, подав орт⁸⁹ і казав собі дати здачу; дружина, яка ще нічого не торгувала та й при собі нічого не мала, при тому присяглася, що не має здачі; хлопець узяв орт і миску та сказав: „Я тобі за це добро відплачу, що не хочеш”. Тільки цей хлопець відійшов, негайно прийшов бурмистерський слуга

⁸⁸ Гріш (польський) – срібна монета.

⁸⁹ Орт – монета номіналом чверть талара.

і покликав мою дружину до п. Кампіана, який судив її і наказав ув'язнити. Цілий день сиділа і не випускав її, аж я, убогий чоловік, мусив дати копу грошей для визволення дружини»⁹⁰.

Внаслідок суду Мартин Кампіан втратив міське право і був усунений від виконання обов'язків райці. Після суду Кампіан поскаржився королю і отримав від нього дозвіл на відновлення у міському праві (1628 р.) та на посаді райці (1629). Помер він у 1629 р., а його прекрасна каплиця донині прикрашає римо-католицьку катедру. Його родич і перший біограф Бартоломей Зіморевич, автор «Потрійного Львова», теж був райцею від 1648 р. і помер у 1677 р.⁹¹

Утім, можна надіятися, що уявлені на підставі судових протоколів жорстокі міські стосунки не були повсякденними; щодня тягнулися будні, насичені рутинними справами – професійними і родинними. Історія практично не зберегла відомостей про будні тогочасного Львова, оскільки відтворюємо її переважно на підставі міських актів – документів, котрі фіксували здебільшого виняткові справи: злочини, сварки, скарги, податки. Посередньо з цих записів можна довідатися дешицю і про буденне життя, наприклад, про одяг та домашні речі львівських міщан. Іван Крип'якевич описав побут львівських українців XVI ст., котрий, очевидно, лише в окремих деталях відрізнявся від моди решти поспільства:

«Про хатні предмети знаємо небагато. Найчастіше ще згадується кухонна посудина, як цинкові миси, тарілки, ложки, рожен, а побіч також різні прилади до пиття, як чашки, чарки, шклянки, бо, звісна річ, тодішнє міщанство від вина-меду не відпекувалося [...]. Згадуються кафтани (іорра, іорупа), червоні з лунського сукна й „опашні” (tunica) сірі з цвінавського сукна або чорні з махленського, часом і підшиті лисами [...]. Маємо згадані і чоботи [...]. З часом заходять [...] предмети люк்சусу і розкоші. Вже не належать до рідкостей срібні

⁹⁰ Соціальна боротьба... – Док. № 65. – С. 195–201.

⁹¹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 263, 393.

хрести або золоті персні, [...] „клейноти в золоті, сріблі, перлах і дорогім камінню”, [...] волоський кафтан зі срібними гузами, [...] срібна чаша [...]. Зрештою, були між Русею [українцями. – М. Д.] й свої золотники [...]. Вони могли заспокоювати, зокрема, потреби руського міщанства»⁹².

У ранньоновітньому Львові ремісництво ще було тісно пов'язане з мистецтвом. У першій половині XVI ст. І. Крип'якевич нарахував сім-вісім малярів-українців, що творили окрему мистецьку школу. Найпоширенішим видом українського живопису була ікона. Другою половиною 1610-х років датовано один із найвизначніших ансамблів львівського мистецтва – іконостас П'ятницької церкви.

У Львові XVI–XVII ст. малярами були не тільки українці. Офіційно цех малярів появився з моменту затвердження міською радою у 1597 р. його статуту. До цеху належали католики, переважно нельвів'яни, але одним із майстрів був мешканець (incola) Львова Миколай Ружинський, який, правда, на той час ще не мав міського права⁹³. Вірмени теж створили у Львові власне середовище професіональних малярів, причому єдине на українських землях.

У XVI–XVII ст. художники працювали у двох напрямках: творили мистецькі зображення і займалися художнім ремеслом, діяльністю, що не стосувалася мистецтва безпосередньо. Більшість збережених контрактів на виконання малярських робіт першого напрямку стосувалася релігійної тематики. Водночас поширювалися нові світські жанри живопису: монументальний живопис, портрет, зокрема епітафійний і натрунний. Крім малярства, львів'яни залюбки вправлялися у скульптурі, різьбі в камені. Їхні храми, каплиці і кам'яниці були прикрашені плоскорізьбами і скульптурами.

Якщо твори мистців переважно були призначені для заможних міщан, то для хворих і бідних у Львові продовжували

⁹² Крип'якевич І. Львівська Русь... – С. 37–38.

⁹³ Александрович В. Львівські контракти на малярські роботи кінця XVI–XVII ст. // Україна модерна. – Ч. 4–5. – Львів, 2000. – С. 343–364.

функціонувати шпиталі. Крім притулку при костелі Святого Духа, в середмісті такий заклад відкрили й на Галицькому передмісті, а в 1618 р. цей шпиталь для убогих перенесли з Калічої гори на Соkільницький гостинець⁹⁴ (вул. Коперника) поряд із костелом св. Лазаря. Українська громада мала власні притулки для нужденних. Церковні братства в XVI–XVII ст. утримували п'ять шпиталів, зокрема в монастирі при церкві св. Онуфрія, при церквах Богоявлення, Благовіщення та св. Юра⁹⁵.

Окрім громадського у місті, звичайно, вирувало й приватне життя. В середині XVIII ст. гостем шляхтянки Катарини Косаковської, дружини каштеляна, бував Джакомо Казанова. В 1771 р. її палацик, де і затримувався цей гість, стояв приблизно посередині сучасної вул. Банківської, у кварталі, нині обмеженому просп. Свободи та вулицями Коперника й Дорошенка⁹⁶. Вже в 1788 р. на місці палацу залишився «пустий майданчик», хоча власниця парцелі не змінилася⁹⁷. Її спосіб життя, мабуть, добре пасував відомому європейському авантюристові, бо найвизначнішим вчинком дами було довготривале замешкання у палаці львівських єпископів і плетення різноманітних інтриг⁹⁸.

Як і в попередню епоху, спокій і стабільне життя львівського міщанства раз у раз переривалися стихійними лихами: пожежами, пошестями, повеннями. Чи не найстрашнішими були біди, спричинені політичними подіями: воєнні походи й облоги міста. Денис Зубрицький вважає, що облога Львова турецько-татарським військом у 1672 р. була страшніша від попередніх. Тоді знову з ініціативи керівництва міста «на передмістя послали паліїв, які, розклавши вогонь, обернули на попіл заїжджі доми, корчми, садиби та інші дерев'яні будівлі». Знову міщани склалися на викуп, хоча сподівалися, «що викуп дасть Річ Посполита, а не вони самі, що вони чинили опір туркам не за себе, а за Річ

⁹⁴ Зіморевич Б. Потрійний Львів... – С. 148.

⁹⁵ Ісаєвич Я. Львівське Успенське братство... – С. 88.

⁹⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 811. – Арк. 414.

⁹⁷ Там само. – Ф. 19. – Оп. 12. – Спр. 3. – Арк. 8 зв.

⁹⁸ Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – С. 129.

Посполиту [...]. Довелося збирати викуп [...] з використанням збройної сили й турецької допомоги. З бідного люду вдалося витиснути лише 5000 червоних золотих, оскільки ані духовенство, ані шляхта, яка була в місті, не хотіли нічого давати»⁹⁹.

На початку XVIII ст. «місто в мурах» втратило славу неприступної фортеці. 5 вересня 1704 р. в ході шведсько-російської війни, у котру за складної внутрішньополітичної ситуації була втягнена Річ Посполита, військо Карла XII підійшло під мури Львова. Державна влада не забезпечила оборони міста: не було професійної залоги, досвідченого військового командувача. На мужній, але нетривалий опір спромоглася жменька львівських міщан. Уранці 6 вересня, на світанку, два загони шведів оволоділи валами навпроти монастиря кармелітів босих і, йдучи по валах та мурах у протилежних напрямках, з'єдналися біля Єзуїтської хвіртки, а третій шведський загін використав те, що Босацька хвіртка чомусь не була замкнена, і увійшов без опору до «міста в мурах». Менш як за 20 годин від початку облоги Львівське середмістя було вже зайняте шведами. Міщан грабували, крім того, вони були змушені давати складки на викуп, котрий Денис Зубрицький називає тринадцятим у загальному рахунку для міста, «а четвертим для неприятеля»¹⁰⁰. Не менших збитків завдало Львову й російське військо.

Економічний занепад, що почався у Львові з XVII ст. й був поглиблений козацькими та шведською облогами, багаторазовими епідеміями та пожежами, тривав і ціле наступне століття. Місто й міщани зубожіли, торгівля уже не процвітала так, як у XVI ст., з юридик, кількість яких невпинно збільшувалася, міська каса нічого не отримувала, так само, як і з нерухомої власності шляхти і духовенства в середмісті. У Львові зменшилася кількість населення, податкові тягарі зростали. Хоча міська влада жила певних заходів для підтримання порядку в місті, багато кам'яниць у середмісті були або порожніми, або знищеними; власники не мали можливості їх утримувати, а деколи й бажання

⁹⁹ Зубрицький Д. Хроніка... – С. 380–384.

¹⁰⁰ Там само, – С. 404–409.

ремонтувати та мешкати в них. До міських негараздів додалися й політичні та соціально-економічні фактори, що діяли у Речі Посполитій загалом і, врешті, стали причиною припинення її існування. Наприкінці XVIII ст. Львів опинився в іншій державі – Австрійській монархії.

Розділ 6

АВСТРІЙСЬКИЙ ПЕРІОД

Остання третина XVIII – середина XIX ст.

У 1772 р. відбувся перший поділ Польщі, і близько 30 відсотків її території було розділено між Пруссією, Росією та Австрією. У 1795 р., внаслідок третього поділу, Річ Посполита перестала існувати на політичній карті Європи. Руське воєводство (без Холмської землі) разом із частинами Сandomirського, Краківського, Белзького, Подільського і Волинського воєводств приєднано до австрійської монархії. Щоб формально обґрунтувати приєднання українських земель, австрійська влада вирішила спертися на давноминутий історичний факт: на початку XIII ст. угорський король Андрій II прийняв титул короля Галичини й Лодомерії¹, обіцяючи взяти під свій протекторат удову князя Романа Мстиславовича і її ще малих тоді синів Данила та Василька. А в XVI ст., коли частина Угорщини була приєднана до Австрії, всі династичні титули угорських королів перейшли до австрійських Габсбургів.

Цей привід стосувався тільки етнічних українських земель, а оскільки Австрія приєднала й етнічні польські землі, то вони теж були включені в новостворений коронний край – Королівство Галичини й Лодомерії (саме з того часу походить поняття «Західна Галичина», неофіційним центром якої був Краків, хоча до історичної Галичини ця територія не мала ніякого стосунку). Після приєднання Буковини, української етнічної землі, котру

¹ Лодомерія, Ладимирія, Володимирія (лат. Lodomeria) – латинська назва Волинського князівства (від назви міста Володимира–Волинського), що вживалася в латинських документах XIII–XIV ст.

Австрія відібрала в Османської імперії, назва коронного краю була змінена на Королівство обох Галичин та Лодомерії. Провінція поділялася на 24 циркули, 18 з них припадали на східні землі, тобто на українську територію.

До Львова австрійські війська вступили 19 вересня 1772 р. Місто стало столицею коронного краю Галичини й Лодомерії. Практично відразу управління Галичиною було реорганізоване відповідно до норм, прийнятих в австрійській монархії. В самому Відні реорганізацію верховної влади було здійснено лише на десятиліття раніше – у 1762 р. Як вважає сучасний історик Орест Субтельний, українські землі увійшли до складу імперської системи Габсбургів, коли вона перебувала в апогеї свого розквіту й у Відні панували ідеали просвітницько-бюрократичного абсолютизму. Тому частина реформ нової влади мала прогресивний і сприятливий для українців характер: у 1774 р. ухвалено декрет про рівність Греко-Католицької та Римо-Католицької Церков, у 1777 р. запроваджено початкові школи з українською мовою, у 1807 р. відновлено греко-католицьку митрополію.

У Львові в 1772 р. був створений Крайовий губерніум, а з 1803 р. в його підпорядкування перейшли й недавно приєднані землі т. зв. «Західної Галичини». Управління коронного краю (губернії), очолюване президентом (крайовим старостою) або намісником, мало структуру, аналогічну до структури верховної влади. Крім виконавчих органів, у Львові почав діяти сейм, але як дорадчий орган, що не мав законодавчих прав, а міг тільки ухвалювати постулати² до монарха. В ситуації, коли українська шляхетська еліта давно зникла, становий сейм, який існував у Галичині до 1861 р. й члени якого не обиралися, а призначалися монархом, був фортецею й рупором поляків; українців у цьому сеймі представляли тільки два греко-католицькі єпископи³.

На зламі століть нова влада здійснила систему адміністративних, фінансових та аграрних реформ, які мали за мету передусім

² Постулат – вимога (від лат. *postulatum*).

³ Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918). – Скрентон, 1958. – Т. 1. – С. 43.

подолання хаосу, успадкованого від Речі Посполитої. Найзначніші зміни відбулися у сфері податкової політики. На початку в рамках фіскальної реформи було змінено означення нерухомої власності, насамперед будівель. На зміну традиційним назвам кам'яниць і будинків, що побутували від пізнього середньовіччя до ранньомодерного часу, прийшли конскрипційні номери, що присвоювалися всім спорудам міст і сіл. Порядок їх надання був регламентований – найнижчі, початкові номери надавали найголовнішим будинкам, зведеним у центрі міста. У Львові наскрізна нумерація починалася від забудови середини Ринкової площі (ратуші, прилеглих споруд, «багатих крамів»), які отримали №№ 1–13; далі номери йшли вздовж периметрів кварталів. Передміська забудова отримала окрему нумерацію. На початку XIX ст. конскрипційна нумерація середмістя зазнала незначних змін, а на передмістях практично всім будівлям дали нові номери. Впровадження конскрипційної нумерації значно спрощувало збір податку з нерухомості.

Для подальшої уніфікації оподаткування нерухомої власності в 1785–1788 і 1819–1820 рр. було проведене кадастрування (обмір та опис) земель, унаслідок чого для міст, містечок і сіл появилися т. зв. Йосифінська та Францисканська метрики⁴ – рукописні книги («гросбухи») із записами земельної власності, іншої нерухомості, земельних неужитків. Метрики фіксують прізвища власників, виміри ділянок, їхню цінність і таке інше.

Водночас для усієї території монархії здійснювалося картографування земель, результатом якого стали т. зв. «карти фон Міра». Картографування, яке мало на меті стратегічні задуми, проводив Генеральний штаб Австрії переважно в мірилі 1:28800, з дивовижно докладним позначенням топографічних, комунікаційних і навіть господарських характеристик.

Адміністративні заходи австрійської влади поступово зумовили зміни практично у всіх сферах життя Львова. Можливо,

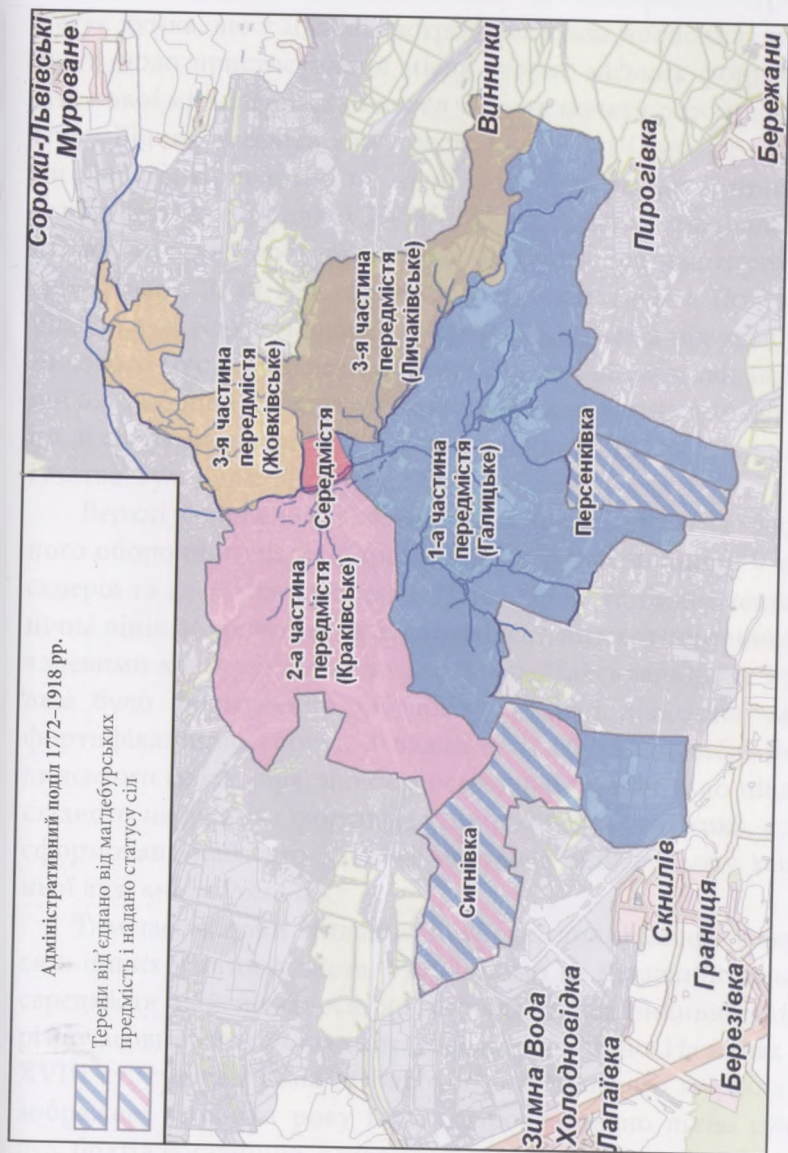
⁴ Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів / [відп. ред. П. Захарчишина; склали: П. Пирожено, В. Сіверська]. – Київ, 1965. – С. 5–7.

найнаочніше вони проглядалися в його адміністративно-територіальному устрої. Внаслідок змін у фінансовій політиці територія передмість спочатку була номінально зарахована до міської юрисдикції, а міські села були виключені з власності міста. Вже за короткий час почалися фактичні зміни у використанні цього міського простору. Документи фіксують, що на початку австрійського панування два давні передмістя міської юрисдикції і Старостинська юридика (передмістя королівської юрисдикції) були переділені на чотири частини: Галицьке, Краківське, Жовківське і Бродівське. Попередні межі між Галицьким та Краківським передмістями були пересунені в південному напрямку, а кордони між передмістями і міськими селами та селами іншої юрисдикції були практично повністю збережені. Винятком стали дві ділянки зовнішньої межі Львова. Як не дивно, в обох випадках йшлося про виключення невеликих ділянок з Галицького і Краківського міських передмість і надання їм статусу сіл. В першій чверті XIX ст. західну периферію Галицького та Краківського передмість заселили німецькі колоністи і з невідомої поки що причини її почали трактувати як село на ймення Сигнівка. Така ж доля спіткала й оселю чи фільварок Персенківку, що розташовувалася на південній околиці Галицького передмістя, – в документах середини XIX ст. вона вже фігурує як самостійне село⁵.

Йосифінські метрики львівських передмість, фіксуючи попередній територіальний устрій передмістя, мали за основну мету внести до списку платників податків усіх власників нерухомостей, тобто ліквідувати юридики як території, звільнені від оподаткування.

Урбаністичному розвитку території передмість сприяло й те, що Львів першим з міст Центральної Європи почав звільнятися від застарілого фортифікаційного кільця. Для цього було кілька причин. По-перше, міські мури втратили своє оборонне

⁵ Долинська М. Історична топографія... – С. 107, 128, 178. Персенківка в 20-х роках XX ст. буде повернена до складу Львова під назвою Кульпарків-2.

Адміністративно-територіальний поділ Львова австрійського періоду.
Реконструкція Мар'яни Долинської (подано за: Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів)

значення, морально застаріли, були поруйновані і в поганому стані. По-друге, місто-фортеця на новоприєднаних територіях усе-таки становило певну небезпеку для монархії. По-третє, побутує думка, що у Львові австрійська влада проводила експеримент щодо пристосування місця старих міських фортифікацій для нової міської функції перед тим, як почати розбирати міські мури Відня і творити там престижний Рінг (Бульвар-перстень, чи кільце). Принаймні на місці східної та західної ліній львівських стін уже на зламі XVIII–XIX ст. були розплановані престижні алеї для прогулянок, що звалися в той час «променадами». Нижні Вали тягнулися уздовж лівого берега Полтви, між рікою і вул. Карла Людовика Верхньою, на захід від розібраного Високого муру (сучасний просп. Свободи після ліквідації західної лінії оборонних споруд позовжно ділився на чотири частини зі сходу на захід: вул. Карла Людовика Верхня, Нижні Вали, Полтва, вул. Карла Людовика Нижня).

Верхні вали були закладені в 20-х роках XIX ст. на місці східного оборонного валу й практично збереглися донині у вигляді скверів та алеї між вулицями Підвальною та Винниченка. Північна лінія оборони міста була замінена низкою торгових з металевими конструкціями та деревами. Найскладнішим і тривалим було формування забудови на місці південної частини фортифікаційних споруд. Заважав тут, мабуть, ансамбль Бернардинського монастиря, що безпосередньо прилягав до південно-східного наріжника фортифікаційного чотирикутника, а також сформована набагато давніше забудова біля вильоту теперішньої вул. князя Романа.

Тим часом, поки заплановані урбаністичні зміни втілювалися в інших частинах міста, будівництво на південній периферії середмістя здійснювалося, як виглядає з порівняння декількох різночасових історичних карт, доволі традиційно. На мапах кінця XVIII ст. тут уже нема ні Високого, ні Низького мурів, але ще зображені залишки рову і валу. Протрасовано лінію сучасної вул. братів Рогатинців, з південної сторони котрої (приблизно на місці Високого муру) показано щільну забудову. До тилів декількох будинків цього ряду прилягають тили парцель, чільні фасади

котрих звернені до контрескарпу⁶, тобто в бік сучасної вул. Валоюї, якої в той час ще не існувало. Надзвичайно цікаво, що планувальна структура кварталу аналогічна до структури тих кварталів, котрі виникли ще в пізньосередньовічний час, і відповідає засадам магдебурзької локації. З доступних оригіналів і копій історичних карт останньої третини XVIII – першої половини XIX ст. можна зробити висновок про заплановану або стихійну зміну концепції урбаністичного вирішення південної межі середмістя: на її західному куті сформувалася площа⁷, котра замінила частину «променади» і вулиць Нижніх та Верхніх Валів. Далі на схід тягнулися забудова і ще дві площі, з чого можна зробити висновок, що створення Рінгу – персня широких вулиць і площ довкола середмістя – у Львові не передбачали.

Водночас досить швидко розвивалися передмістя, насамперед Галицьке. Старе «місто в мурах» було додатково з'єднане з передмістями неподалік Нижньої Вірменської вулиці (нині вул. Лесі Українки). Через сад монастиря бернардинів прокладено нову дорогу, що вела з вул. Сербської до Галицького передмістя⁸.

Поява нових, досить заможних людей, зміна способу провадження міської господарки, впливи нової влади зумовили суттєві зміни і в будівництві та перебудові громадських і приватних кам'яниць. Принесені австрійцями дух просвітництва та раціоналістичні підходи до життя в архітектурі проявилися у вигляді стриманого сухого класицистичного стилю, що був повним запереченням вибагливого та вишуканого рококо. На середину XIX ст. Львів перетворився на типове середньоевропейське місто свого часу. Політичні та соціально-економічні причини зумовили, що в кінці XVIII та в першій половині XIX ст. у Львові було дуже поширеним будівництво мешкальних кам'яниць. Появу самого поняття й терміна «мешкальна кам'яниця» також можна зарахувати до вказаного

⁶ Контрескарп (від франц. contre – проти і escarpe – схил) – внутрішній схил рову, що прилягає до зовнішнього муру чи валу міських фортифікацій.

⁷ Бевз М. «His sunt Leones». Доля архітектурного ансамблю площі А. Міцкевича у Львові // Будуємо інакше. – 1998. – Ч. 1. – С. 1–3.

⁸ Chodyniecki I. Historia stoł. król. Galicyi i Lodomeryi m. Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych w r. 1829 wydana. – Lwów, 1865. – S. 442.

періоду. Усталюється тип цього будинку, що отримує назву Bürgerhaus, із зовнішнім виглядом у класицистичному стилі та внутрішнім вирішенням, що відповідало тогочасним вимогам і потребам.

На перший погляд, усі згадані зміни стосувалися колишніх львівських передмість і зонайменше торкнулися зовнішнього вигляду середмістя Львова. Ремінісценції старого парцелярного поділу і планувальної структури зберігалися протягом усього часу австрійського панування і в мало зміненому стані дійшли до наших днів. Проте самі будівлі зазнали чималих змін.

Австрійський географ Венцель Блюменбах, описуючи Львів першої половини ХІХ ст., звертав увагу на гарно мощені вулиці та місця для прогулянок, на які було перетворено колишні вали, але не менше захоплювався й кам'яницями в межах колишнього «міста в мурах». За його словами, внутрішнє місто нараховувало 314 будинків, серед яких були навіть чотириповерхові. Майже всі вони були збудовані в сучасному стилі; зовсім старих кам'яниць було небагато⁹.

Яскравим прикладом середньоміської кам'яниці, побудованої відповідно до пізньосередньовічних планувальних засад, проте з дотриманням тогочасних найновіших вимог комфортності, є будинок при вул. Руській, 3/5, що тоді належав Ставропігійському інституту. Збереглося проектне креслення на перебудову цієї кам'яниці¹⁰, виконане архітектором Клеменсом Ксаверієм Фессінгером у 1795 р.

Кольори креслення (червоним зображено нові конструкції) пояснюють, що передбачалося повністю перебудувати дві прилеглі кам'яниці й звести замість них одну чотириповерхову споруду з центральним входом та сходовим маршем за ним. На кожному поверсі – по два окремі помешкання, причому їхнє планування багато в чому зумовлювалося старими стінами і розміщенням прилеглих будівель.

⁹ Блюменбах В. Найновіший опис Австрійської монархії. Уривок // Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1986. – С. 103–105.

¹⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1565. – Арк. 1.

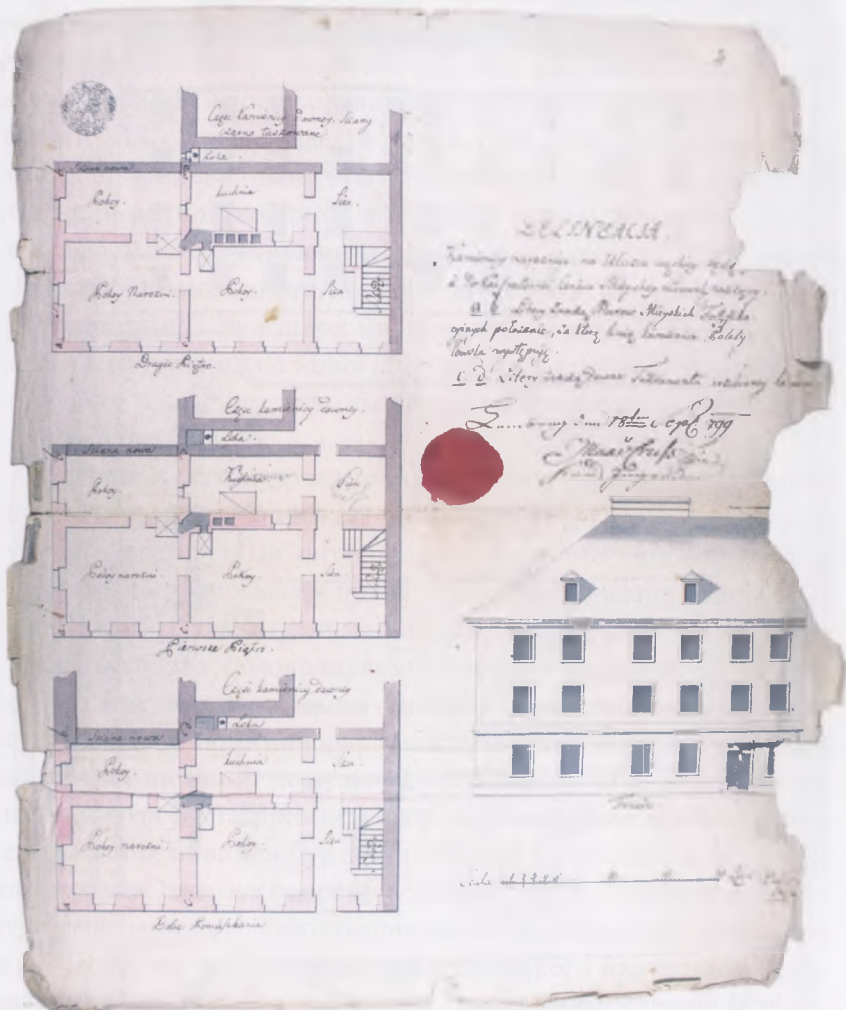
Проте оселі були задумані як досить комфортні, особливо в західному крилі будинку. Розпланувати житло східного крила було набагато важче, бо його з трьох сторін оточували будівлі і вікна можна було зробити тільки на чільному фасаді¹¹. Всі помешкання мали окремі туалети. Будівництво чотириповерхової восьмиквартирної чиншової кам'яниці¹² з внутрішніми вигодами майже на століття випередило масову надбудову четвертих поверхів у середмісті Львова та появу чиншових будинків на колишніх передмістях.

Але до середини XIX ст. середмістя – колишнє «місто в мурах» – утратило свою престижність. У той час не було розуміння історико-архітектурної вартості пізньосередньовічної та ранньоновітньої рядової забудови. Власники кам'яниць часто змінювалися, будинки щораз частіше використовувалися для винайму за невеликий чинш. Зате престижнішими в першій половині XIX ст. стали колишні найближчі частини передмість. Тут були побудовані розкішні великі будинки, очевидно, на класицистичних засадах, зокрема: кам'яниця Гауснера (на розі сучасних вул. Коперника та просп. Свободи), що є прикладом віденського класицизму з великою кількістю ренесансових ознак. Її будівництво розпочалося ще в 1809 р. Неповдалі, на східному боці сьогоденішньої пл. Міцкевича, на місці розібраних фортифікацій, теж побудували зразкові класицистичні будинки. Один із них (недавно знищений – пл. Міцкевича, 10) займав цілий квартал, що було для Львова унікальним.

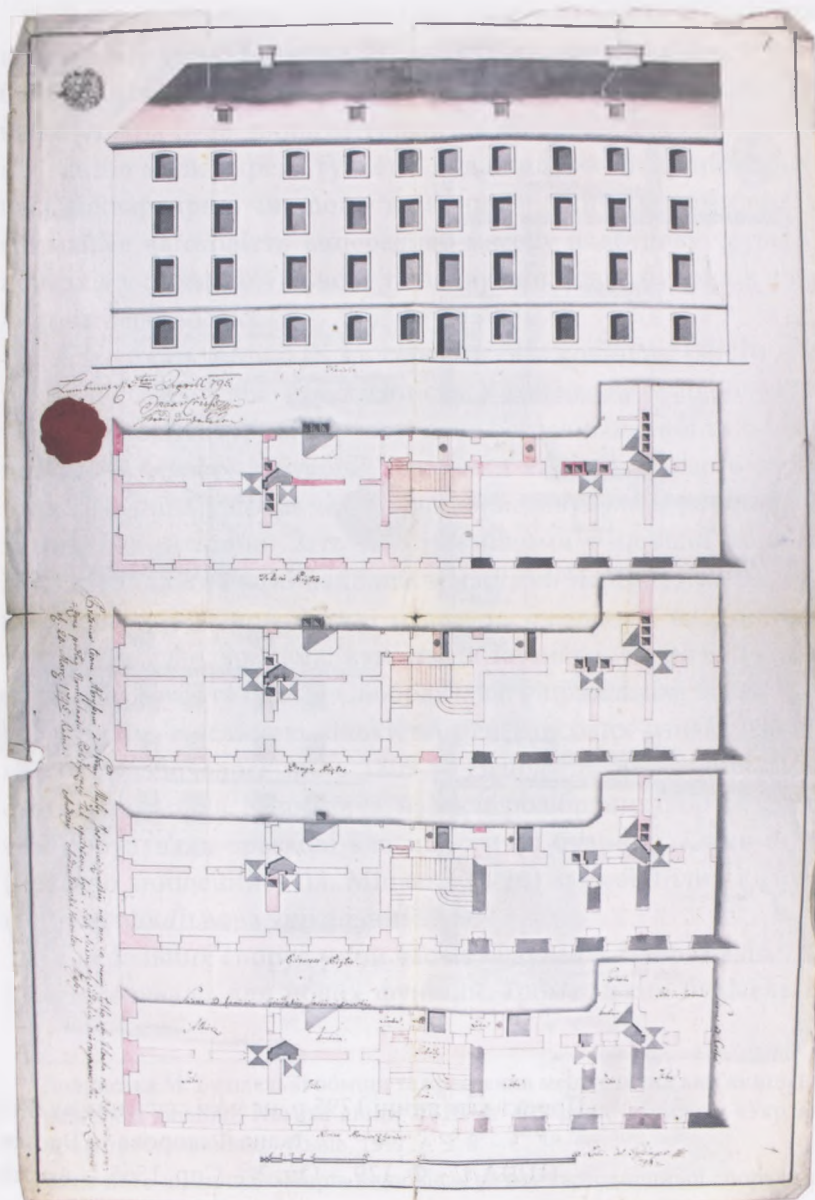
Сакральних споруд у той час не будували. Навпаки, їх часто пристосовували для нових функцій. Громадських будівель по-

¹¹ Долинська М. Будівельні обміри та креслення мешкальних кам'яниць в українській дільниці Львова кінця XVIII ст. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 58–66.

¹² Ритм його віконних отворів відповідає ритму сьогоденішньої споруди при вулиці Руській, 3/5. Отже, незважаючи на досить ґрунтовну перебудову кам'яниць кварталу, здійснену на початку нашого століття архітектором Іваном Левинським, та планувальні зміни, що сталися упродовж радянського періоду, на розі вулиць Руської та Івана Федорова і сьогодні стоїть кам'яниця, зведена згідно з проектом Кс. Фессінґера.

Проект кам'яниці 1795 р. на розі сучасних вулиць
Івана Федорова та Руської
(ЦДІАЛ. – Ф. 129. – Оп. 2. – Спр. 1565. – Арк. 1)

Проект кам'яниці 1799 р. (ЦДІАЛ. – Ф. 129. –

Оп. 2. – Спр. 1565. – Арк. 2).

Тепер на місці цієї кам'яниці – будинок за адресою вул. Підвальна, 9.

явилося не дуже багато. У 1829 р. на місці шпиталю й костела Святого Духа спорудили одноповерхове приміщення гауптвахти, а замість частини Низького замку в 1834–1842 рр. був збудований міський театр, названий на честь фундатора – заможного магната графа Скарбека. Найпомпезнішою будівлею першої половини XIX ст. є ратуша. 14 липня 1826 р. львів'яни пережили моторошний день: після полудня на вежі ратуші, що стояла від 1619 р., помітили тріщини, а надвечір вежа зі страшним гуркотом завалилася, руйнуючи й саму будівлю ратуші. Хоча людей з Ринкової площі вивели, кілька осіб усе-таки загинуло під уламками споруди¹³. Внаслідок цього влада була змушена виділити кошти на будівництво нової споруди – квадратової триповерхової будівлі з класицистичним портиком і строгим вистроєм усіх чотирьох фасадів.

Ратуша в усіх архітектурних варіантах залишалася осідком керівництва міста. У містах, що за часів Речі Посполитої користувалися застарілими феодальними нормами самоврядування в системі маґдебурзького права, місцеву автономію було скасовано. У 1805 р. львівський магістрат остаточно втратив характер органу міського самоврядування; посади радників магістрату перестали бути виборними – відтепер їх мали призначати краєва управа й апеляційний суд. Магістрат став виконувати функції найнижчої інстанції державної влади, видаючи безпосередніми справами міста. Наприклад, щоб отримати замовлення, майстер-ремісник повинен був звертатися не до старшини цеху, а до магістрату. Одним з основних завдань тогочасної міської ради було утримання міського комунального господарства. Наприкінці XVIII ст., на самому початку австрійського панування, комунальними проблемами займалася краєва адміністрація, а пізніше ці функції перебрав магістрат; для цього йому були передані кошти з усіх львівських рогаток¹⁴, призначені на благоустрій

¹³ Крип'якевич І. Історичні проходи... – С. 32.

¹⁴ Рогатка (рогачка) – застави на в'їздах у місто, де збиралося мито. На літографічній карті Львова з 1841 р. позначені такі рогатки: Стрийська (на перехресті нинішніх вулиць Стрийської, Шота Руставелі та Івана Франка), Вулицька (стик вулиць академіка Сахарова і княгині Ольги), Городецька (стик

міста. У 1801 р. створено окремий фонд, до якого надходили кошти від кожного власника для забезпечення освітлення Львова. До початку 20-х років XIX ст. було забруковано близько 20 вулиць, зокрема в 1818 р. – 16,5 квадратних сажнів, або 10 і $\frac{5}{16}$ морґа. Щорічно кошти, видані на утримання вулиць, становили трохи менше ніж 6000 золотих ринських¹⁵, на освітлення – 19 000 золотих, на утримання криниць та водогонів – 5 000 золотих¹⁶. Для регулювання будівельних процесів при магістраті було створено Будівельний уряд з досить широкими повноваженнями. Крім узгодження проектів на будівництво, на перебудови і найрізноманітніші зміни у спорудах, масштабним проектом, що був у компетенції Будівельного уряду, стало забетонування Полтви. Ріка впритул обминала східну межу колишнього «міста в мурах», а перед тим пливла серединою нинішнього просп. Шевченка, де її формували два потоки: Пасіка (текла з Погулянки по вул. К. Левицького) та Сорока (від Залізної Води вздовж вулиць Шота Руставелі і Саксаганського). Береги її були замулені й болотисті. На зламі XVIII–XIX століть вода вже була забруднена людською діяльністю, і це спонукало розпочати планомірну, майже півстолітню працю над її заведенням у підземний колектор. Роботи розпочалися у 1839 р. із сьогодишньої пл. Міцкевича. Ця площа сформувалася на південно-західному наріжнику колишніх міських фортифікацій і пов'язувала середмістя з тією частиною передмість, що найдинамічніше розвивалася на початках австрійського панування. До початку 40-х років XIX ст. тут були мости через Полтву, потреба в котрих відпала після забетонування ріки. Утворену в такий спосіб площу почали називати ім'ям крайового старости (намісника) Фердинанда.

Ще однією новацією австрійської влади була заборона використовувати цвинтарі при церквах і костелах. Для поховання

вулиць Городоцької і Кульпарківської), Янівська (на схід від стику вул. Левандівської і Тараса Шевченка), Жовківська (перехрестя Волинської та Богдана Хмельницького), Бродівська (на стику вулиць Пасічної і Личаківської), Давидівська (приблизно там, де вул. Кримська виходить на вул. Зелену).

¹⁵ Ринський золотий – грошова одиниця австрійської монархії.

¹⁶ Chodyniecki I. Historia – S. 442–443.

виділили віддалені місця на передмістях. Для Галицького передмістя віддали колишній цвинтар костелу св. Марка (сьогодні на його місці – корпус Лісотехнічного університету на розі вулиць Івана Франка та Кобилянської). Кладовище було між сучасними вулицями Стрийською і Парковою (від її початку й аж до території сьогоднішнього ставка). Але цей цвинтар міщани чомусь не визнавали, тож на ньому ховали тільки бездомних, жебраків, нешлюбних дітей і влада закрила його вже в 1828 р. Покійники Краківського передмістя повинні були віднайти свій останній прихисток на Городоцькому цвинтарі (між сучасним Привокзальним ринком і Палацом культури залізничників). У 80-х роках XIX ст. цей цвинтар закрили, а замість нього відкрили Янівське кладовище. Для передміщан Жовківського передмістя виділили цвинтар, що звався Папарівкою (між сьогоднішніми залізничною станцією Підзамче і вул. Замковою). Кладовище проіснувало до 1856 р. Міщани середмістя і Личаківського передмістя мусили використовувати Личаківський цвинтар. Дуже скоро він став престижним. І австрійські чиновники, і нащадки польської шляхти, і інтелігенція прагнули саме тут ховати своїх рідних. Завдяки цьому на могилах з'являлися пам'ятники різця відомих львівських скульпторів Антона Шимзера, Гартмана Вітвера та інших, перетворюючи кладовище з місця останнього спочинку на музейну пам'ятку.

Занепалий протягом XVIII ст. Львів нараховував у 1772 р. лише близько 20 000 мешканців, що жили в середмісті та обох передмістях. Але вже в 1776 р. Львів мав 29 500 населення, у 1803 р. – близько 41 500, а в 1827 р. його кількість сягнула 55 000¹⁷. Офіційною урядовою мовою стала німецька. До Львова, де вже проживала якась кількість німців, почали прибувати німецькомовні урядовці з корінної Австрії, Чехії та інших земель імперії. Місто, яке давно перестало бути українським, дуже скоро втратило й польський дух та сприйняло австрійський спосіб життя та німецьку мову. Вже з 1794 р. в списках будівничого цеху Львова

¹⁷ Barański Fr. *Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa.* – Lwów, [1902]. – S. 6–7.

переважали німецькі прізвища. У 30-х роках XIX ст. Львів у сприйнятті чужинців або мешканців інших частин імперії був містом цілковито німецьким¹⁸. Територіальний поділ на дільниці за національною ознакою відійшов у минуле. Почали творитися нові чинники громадського гуртування, але протягом цілого XIX ст. політичне, культурне, наукове життя кожної львівської національної групи й далі пливло відокремлено, не зливаючись з іншими. Перетиналися ці групи лише на ґрунті протистояння, як-от між львівськими українцями і поляками.

Для українців Львова приєднання до австрійської монархії стало часом пробудження національної свідомості, якому сприяла відносна свобода в умовах освіченого абсолютизму. Вже в 70-х роках XVIII ст. єпископ Лев Шептицький переконував австрійських високопосадовців у окремішності українців як народу й у необхідності дати їм рівні права з поляками. Навколо Руського інституту (*Studium Ruthenum*), що існував при Львівському університеті в 1787–1809 рр., сформувався гурток українських професорів, з котрих виділявся Петро Лодій. Українські університетські професори (Іван Лаврівський, Модест Гриневецький), як і представники вищого духовенства (митрополит Михайло Левицький), несли просвіту й протягом першої половини XIX ст.¹⁹ Ставропігійське братство в 1788 р. було трансформоване в Ставропігійський інститут, котрий мав залишатися осередком національного життя львівських українців. Чи не найвидатнішим діячем Ставропігійського інституту був історик Денис Зубрицький, перу котрого належать глибокі дослідження, оперті на ґрунтовному вивченні братського і міського архівів, зокрема хроніка міста Львова і хроніка Ставропігійського братства. Проте через кілька десятиліть Ставропігійський інститут повністю опанували москвофіли. Зубрицький підпав під вплив ідей російського панславізму і став апологетом москвофільства, ідеї єдності і єднання під російським царем, став ініціатором створення першої

¹⁸ Грицак Я. Страсті по Львову // Критика. – Київ, 2002. – Ч. 7–8. – С. 3.

¹⁹ Стеблій Ф. Львів – центр українського національного відродження // Львів: Історичний нарис... – С. 150.

москвофільської організації «Погодінська колонія» (від прізвища російського історика Михайла Погодіна).

Важливим етапом українського національного відродження стала діяльність «Руської трійці»: Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького. Протягом першої половини XIX ст. українці зуміли науково обґрунтувати окремішність свого народу та мови і їхню єдність на цілій етнічній території, роздертій між Росією та Австрією. Основні здобутки того часу полягали у збиранні, вивченні та публікуванні історико-культурної спадщини, у написанні патріотичних літературних творів, у створенні україномовних підручників.

Найбільших успіхів в організації громадсько-політичного життя та проведенні своїх представників до органів управління досягли поляки. Цьому сприяло декілька факторів. На території Галичини панівний клас великих землевласників становили переважно поляки. Польща втратила державність аж наприкінці XVIII ст., і це стало чинником постійної боротьби за її відновлення й стимулювало формування модерної польської нації, коли всі верстви населення почуваються причетними до єдиної національної спільноти. За часів Польського королівства й Речі Посполитої практично всі галицькі шляхетські родини полонізувалися і навіть у власному сприйнятті почувалися поляками, а саме з них переважно творилася нова верства – інтелігенція, що мала вищі стартові можливості, кращі знання і навіть манери. Після Віденського конгресу 1815 р. Франц I почав підтримувати галицьких поляків й опиратися на них, враховуючи їхнє лояльне ставлення і певну симпатію до австрійської монархії.

У нових умовах австрійського панування тривав процес асиміляції львівських вірмен. Можливо, вони ще відвідували свою вірмено-католицьку церкву, але щораз частіше і в громадських місцях, і навіть у побуті, вдома, вживали польську мову. З огляду на велику релігійну відмінність асиміляція менше заторкнула євреїв Львова. Вони традиційно продовжували свої заняття торгівлею, лихварством, шинкарством. У першій половині XIX ст. більшість нерухомості колишнього середмістя перейшла до єврейських власників, які винаймали її не дуже заможним

людям. Ціни були невисокі, проте умови – дуже погані, а оскільки ціла родина винаймала переважно тільки одне приміщення (кімнату), то така форма підприємництва давала добрий прибуток.

Однією з характерних ознак панівного в австрійській монархії просвітницького абсолютизму був громіздкий і розгалужений чиновницький апарат, а оскільки Львів з 1772 р. став головним містом найбільшого коронного краю (провінції), то він перетворився на місто чиновників. Наприкінці XVIII ст. у Львові було близько 150 губерніяльних, радних та інших чиновників²⁰, і відтоді їхня кількість невпинно зростала. Протягом австрійського панування Львів не став промисловим містом, тому нащадки його старих мешканців залишалися самостійними ремісниками (зрозуміло, що цехи середньовічного зразка перестали існувати) або торговцями. У Львові й далі осідала шляхта, формувалася інтелігенція. Кількість духовенства, особливо ченців, різко зменшилася. Уже в документах 1788 р. значна кількість чернечих згромаджень (орденів) фігурує з префіксом «екс» – австрійська влада негайно і широко взялася до здійснення касациї монастирів, розпускаючи ордени і перетворюючи їхні приміщення на в'язниці, казарми, склади чи, у кращому разі, на шпиталі. Наприклад, у тюрми були перетворені монастирі св. Бригіди (вул. Городоцька) і кармелітів взутих, а костел св. Леонарда монастиря кармелітів взутих розібрали в другій половині XIX ст. (сьогодні на його місці – корпус Львівської політехніки при вул. кн. Романа); на шпиталі перепрофілювали монастирі піярів (сьогодні – корпус Медичного університету при вул. Некрасова) та боніфратрів з костелом св. Лаврентія (військовий госпіталь на вул. Личаківській); як військовий склад використали костел св. Войтеха (церква при вул. Довбуша), а під казарму пристосували монастир театинців (вул. Кривоноса); у частині приміщень бернардинського монастиря уже в 1786 р. був влаштований архів. У 1817 р. польський шляхтич-меценат Максиміліан Оссолінський набув костел та монастир кармеліток взутих і згодом

²⁰ Krzos K. Z księciem Józefem w Galicyi w 1809 roku (Rząd obójga Galicji). – Warszawa, 1967. – S. 14.

Костел св. Леонарда і монастир кармелітів взутих. Реконструкція Христини Крамарчук (дипломний проект, Інститут архітектури НУ «Львівська політехніка», 1998, керівн. Ю. Дубик, М. Долинська)

використав ці приміщення для бібліотеки (сьогодні – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України). Крім того, австрійська влада віддала костел паулінів для використання як церкви (вул. Личаківська), а монастир домініканок з костелом Святого Духа – під греко-католицьку семінарію (вул. Коперника).

Водночас із скороченням кількості монастирів і костелів львів'яни отримали більше світських розваг. У Львові появився театр, котрий спочатку функціонував у приміщеннях францисканського монастиря у середмісті (сьогодні – вул. Театральна), а потім його перенесли у спеціально вибудоване приміщення (театр ім. Марії Заньковецької). Євреї, як засвідчує Йосифінська метрика львівських передмість, уже в 1788 р. мали свою «комедіальню»²¹ десь при нинішньому просп. Свободи, недалеко від вул. Фурманської.

Декілька років у Львові мешкав Франц Ксавер Вольфганг Моцарт, син знаменитого композитора, котрий був педагогом і чудовим організатором міського культурного життя. З його ініціативи не раз відбувалися концерти, зокрема пам'яті його батька Вольфганга Амадея. Один з таких виступів з виконанням «Реквієму» відбувся 1827 р. у соборі св. Юра²². Львівські міщани почали відвідувати кав'ярні, котрі появились тут унаслідок туги австрійських чиновників за Віднем; у святкові дні з'явилася мода в найкращих вбраннях прогулюватись по престижних «променадах» або ходити «на проходи» і відпочивати в новоствореному парку на Високому Замку, міському саду, або, як казали в той час, «городі» (Парк ім. Івана Франка) та в прекрасних зелених кутках далеких передмість – Софіївці, Погулянці, Цетнерівці.

²¹ ЦДІАЛ. – Ф. 19. – Оп. 12. – Спр. 3. – Арк. 28 зв.

²² Кияновська Л. Франц Ксавер Вольфганг Моцарт і Львів // І. – Ч. 29: Геній місця. – Львів, 2003. – С. 128–132.

Середина XIX – початок XX ст.

У 1848 р. революція, яка отримала назву «Весна народів», охопила цілу Європу. Внаслідок березневого повстання у Відні було повалено уряд Клемента Меттерніха, проголошено демократичні свободи й права; імператор Фердинанд I згодився з усіма вимогами повстанців і пообіцяв скликати парламент та запровадити конституцію²³.

Революційні події 1848 р. та їх наслідки, а також перетворення монархії на дуалістичну Австро-Угорську імперію в 1867 р., зумовили значні зміни в різних сферах життя Львова.

Безпосередньо події революції 1848 р. закінчилися для Львова потужним артилерійським обстрілом середмістя, під час якого загинуло близько 100 осіб і були зруйновані ратуша й колишній францисканський монастир, де понад півстоліття містився університет і його бібліотека. Магістрат підписав акт капітуляції, було відновлене центральне управління з Відня. Але внаслідок «Весни народів» зміцнилося та поглибилося почуття національної самосвідомості, стали утворюватись політичні партії різних напрямів. Загострилося українсько-польське протистояння, в якому позиції українців були ослаблені через постійний розбрат в українській громаді, зростання впливів польської еліти у Відні, поступове захоплення поляками всіх керівних державних постів у Галичині.

Одним із засобів польського відродження було надання Львову 14 жовтня 1870 р. статусу гмінної автономії, заходи щодо впровадження якої розпочалися ще з 60-х років²⁴. До компетенції самоврядування належали справи міського майна і фінансів, комунального господарства, будівництва, торгівлі, місцевих податків, шкільництва. Вирішувала ці справи оновлена міська рада. Відповідно до регламенту мешканці Львова, котрі сплачували не менш як 8 крон безпосередніх податків, вибирали 100 депутатів міської ради. Від майнового цензу були звільнені духо-

²³ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 314–315.

²⁴ Miasto Lwów... – S. I–II.

венство, службовці, адвокати, нотаріуси, лікарі, редактори газет, професори університету та гімназій, учителі початкових і середніх шкіл, офіцери, слуги. Особи, що заробляли на життя, наймаючись на роботу на декілька днів, права голосу не мали. Депутатів спочатку вибирали на 3 роки, а з 1896 р. – на 6 років. Члени міської ради працювали в секціях (департаментах), котрих на початку її функціонування було п'ять, а наприкінці століття збільшилося до восьми: міських маєтків і фінансів; непостійних доходів і пропінанції; адміністративних, поліцейських і будівельних справ; військових справ; промислових і торгових справ; місцевої поліції, санітарії і опіки; податкових справ; культу, науки і народних шкіл. Виконавчим органом міської ради був магістрат, до якого входили президент, один, а пізніше два віцепрезиденти, делегати, радники і службовці. Міська рада і магістрат, крім самоврядних проблем, займалися також справами, які доручала їм урядова адміністрація²⁵.

Відроджене міське самоврядування у формі гмінної автономії було однією з причин інтенсивного господарчого й територіального розвитку міста²⁶. Ще одним потужним чинником територіального зростання Львова стало відкриття в середині XIX ст. залізничного сполучення, у зв'язку з чим місто розвивалося переважно в західному напрямі – в бік тодішнього Чернівецького вокзалу. На 1871 рік у місті було 226 вулиць і 25 площ. Згідно з іпотечними книгами в середмісті було 322 об'єкти нерухомості, в Галицькій дільниці – 927, у Краківській – 757, в Жовківській – 639, у Личаківській – 609; крім того, 66 парцель не були зареєстровані під іпотечними номерами. Ще до середини XIX ст. адміністративний, архітектурний, торговий і психологічний центр міста змістився на Гетьманські вали (тепер просп. Свободи), що продовжувалися Маріяцькою площею (тепер пл. Міцкевича) та вул. Академічною (просп. Шевченка). Уже до 1887 р. у Львові появилось

²⁵ Кульчицький В., Бойко І., Натасяк І., Мікула О. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини. – Львів, 2002. – С. 53–55.

²⁶ Макачук С. Населення «столиці» у другій половині XIX – першій третині XX ст. // Львів: Історичні нариси... – С. 207.

16 нових вулиць та одна площа, а за період 1871–1896 років територія міста зросла на 30%²⁷. Сучасні вулиці кн. Романа, Січових Стрільців, Крушельницької, Винниченка змінили свій вигляд, перетворившись з передміських вулиць з будиночками, що оточені садками, на типово міські, де будинки щільно прилягають один до одного. Територію на захід від міста почали забудовувати вишуканими однородинними віллами; вона отримала назву Новий Світ.

Пізній львівський класицизм, що в середині XIX ст. переріс у неокласицизм, далі панував у вирішенні зовнішнього вигляду громадських та житлових споруд. Цей скромний збіднений вистрій, джерела якого губляться в еллінізмі, поступово вбирав у себе риси неокласицизму та неоренесансу й перероджувався в т. зв. історизм, або «неостилі», поширення якого тривало протягом усієї другої половини XIX ст. Найхарактерніші приклади львівського неокласицизму – це мешкальні кам'яниці. Їхня планувальна структура практично не змінилася. Зі строгим, немов у казарми, фасадом, прикрашеним у найкращому випадку пілястрами чи скромними плоскорізьбами під вікнами, контрастував інтер'єр, вирішений у стилі бідермаєру, що був особливо притаманний міщанству, аполітичному, закоханому у спокійне життя, але з добрим смаком щодо предметів щоденного вжитку.

Житлові кімнати львів'яни прикрашали вишуканими білими кахлевими печами. Стіни були помальовані в ясний колір, на них у вибагливих прямокутних та овальних рамах розвішували олійні полотна й розкішні дзеркала. Вторинні стилістичні впливи принесли із Франції через Австрію неоренесанс, з Німеччини – «доричний» класицизм. А у другій половині XIX ст. на вистрій міщанської або чиншової кам'яниці поширилися «неостилі».

Як виглядав пересічний приватний будинок у колишньому «місті в мурах» – можна уявити завдяки офіційному описові кам'яниці за конскрипційним № 188m (сьогодні не існує), складеному 24 липня 1869 р.:

«[Стоїть] при малій Руській і складається з фронтового чотириповерхового будинку, чотириповерхової офіцини, від-

²⁷ Kowalczuk M. Rozwój terytoryalny miasta // Miasto Lwów... – S. 314.

діленої малим подвір'ям [...]. [У] партері головного будинку [є] склеплені сіни, що провадять на подвір'я і [до] двох фронтних склеплених кімнат [...]. В офіцинах пивниць немає. На долі [офіцини] є один pokій і склеплена комірka. Для цілої реальності служать триповерхові транзети (туалети), що поєднані з помешканнями за допомогою дерев'яних ганків. Дахи покриті гонтом»²⁸.

Початок ХХ ст. приніс зміни, що проявилися не в плануванні, а в зовнішньому вистрої і поверховості кам'яниць. Наприклад, було перебудовано або наново збудовано в модерністичному дусі чотири кам'яниці при вул. Валуvий (№ 7–13) та переважно більшість кам'яниць на вул. Академічній. Сформувалася забудова вул. Романовича (тепер вул. Саксаганського), Набіляка (вул. Котляревського), Новий Світ і багатьох інших.

У стилі історизму витримані переважно й громадські споруди, котрі з'явилися протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Намісництво (вул. Винниченка, 18), Палац правосуддя (вул. кн. Романа, 1–3), Політехніка (вул. Бандери, 12), Галицький сейм (вул. Університетська, 2), Опера (просп. Свободи, 28), Промисловий музей (просп. Свободи, 20). Початком ХХ ст. датована церква Преображення Господнього (вул. Театральна), а також костел св. Єлизавети (пл. Кропивницького), збудований у стилі неоготики з піонерським для Львова використанням залізобетонних конструкцій. Перше десятиліття ХХ ст. принесло до Львова сецесію. Яскравим прикладом громадської споруди, витриманої в стилі української сецесії, є каса взаємодопомоги «Дністер» (вул. Руська, 20); сецесійними кам'яницями забудовані цілі вулиці міста.

Господарські проблеми в магістраті розглядалися прискіпливо, з великою бюрократичною вимогливістю. Наприклад, усі власники нерухомості зобов'язані були виконувати вимоги Будівельного уряду магістрату, в компетенцію якого входили питання будь-яких змін в об'ємно-планувальній структурі та вистрої споруд.

²⁸ Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 18.

Маючи намір здійснити будь-яку перебудову чи надбудову кам'яниці або офіщини, побудувати приміщення на своєму подвір'ї, підвести каналізацію і замінити систему санітарних вузлів, з'єднати приміщення кам'яниці між собою за допомогою зовнішніх ганків-галерей, пристосувати колишнє господарське приміщення (стайню, возівню, сіни) під житло, пробити на місці вікна двері або замурувати двері, переробивши їх на вікно чи вітрину, власник реального повинен був звернутися до магістрату з проханням про надання згоди, додавши до заяви проектні креслення у двох примірниках. Залежно від виду та обсягу проєктованих робіт, у цих кресленнях подавалися поверхові плани, перекрої, вигляди фасадів, конструктивні та санітарно-технічні способи вирішень і викопійовані з кадастрових карт ситуаційні схеми даної і прилеглих парцель. Крім того, власники кам'яниць повинні були дотримуватися протипожежних норм (найчастіше від них вимагалось замінити покриття даху на вогнетривке) і санітарно-гігієнічних вимог (тобто не розводити бруду на території парцелі й поряд з нею).

Немало зусиль львівська влада вклала у проєкт санації (оздоровлення) середмістя. Причина полягала в тому, що в помешканнях, які були в дуже поганому технічному та санітарно-гігієнічному стані, поселялися незаможні винаймачі, котрі не могли й не відчували потреби сплачувати чинш, а власники кам'яниць своєю чергою не платили податку за нерухомість у міську скарбницю. Тож нерухомість таких боржників влада міста переводила у свою (міську) власність. Магістрат опрацьовував проблему поліпшення становища з 90-х років. Міністерство фінансів у 1891 р. дозволило перебудову 180 кам'яниць середмістя, обіцяючи звільнити їх на 25 років від державного податку за умови, що вони отримають і краєві податкові пільги. Фінансові заохочення не дали бажаних результатів, бо вже в 1896 р. магістрат вирішив закупити цілу низку будинків, щоб їх знести. Перебудова будинків на вулицях Боїмів (тепер вул. Староєврейська), Сербській, Бляхарській та Краківській, крім поліпшення їх стану, передбачала й регуляцію (розширення) самих вулиць²⁹.

²⁹ Kurjer Lwowski. – № 101. – 1891. – 12 maja. – S. 4.

На щастя, ці плани не були втілені й колишнє «місто в мурах» зберегло свою планувальну структуру.

Одним із перших заходів, здійснених у умовах самоврядування, було надання будівлям орієнтаційних номерів, а вулицям – офіційних, юридично закріплених назв. Комісія з цих проблем почала працювати ще в 1867 р., а з початком 1871 р. орієнтаційні номери були впроваджені. Практичне втілення реформи проявилось у той спосіб, що на кожній споруді міста вивісили таблички з її номером та назвою вулиці, дороги чи площі. Таблички відрізнялися між собою формою та кольором облямівок. На радіально спрямованих вулицях встановлювали прямокутні таблички, а на хордових і поперечних – овальні. Таблиці з назвами площ мали літери і цифри червоного кольору, а з назвами вулиць – чорного. Крім того, таблички кожної міської ділянки відрізнялися між собою кольором облямівок. Червоні облямівки були призначені для середмістя, брунатні – для I (Галицької) ділянки, зелені – для II (Краківської), жовті – для III (Жовківської), голубі – для IV (Личаківської).

Під час спроби відшукати архівну справу для кам'яниці на сучасній вул. Івана Федорова я вперше зіткнулася з проблемою перейменування вулиць. З'ясувалося, що з 1944 р. короткий час це ім'я носила інша вулиця. Здивувало те, що тоді ще тривала війна, ресурси мобілізувалися для фронту, а радянська влада в місті майже відразу після того, як зайняла Львів 27 липня 1944 р., почала перейменовувати вулиці. Цей факт є свідченням того, наскільки високо цінили в радянський час ідеологічні чинники: назви вулиць мають високий вплив на свідомість чи підсвідомість громадян, адже

цими назвами необхідно користуватися повсякчасно.

Після обрання т. зв. демократичного складу Львівської міської ради також було вирішено перейменувати львівські вулиці або повернути їм давні назви. Для цього створили громадсько-депутатську комісію, що працювала на громадських засадах. До складу комісії ввійшли знавці міста та його історії: Володимир Вуйцик, Роман Крип'якевич, Андрій Дорош, Орест Мацюк, Іван Сварник, Богдан Якимович. Я – як голова профільної депутатської комісії – співпрацювала з цим поважним товариством в 1992–1994 рр.

У підході до перейменувань керувалися кількома засадами. По-перше, старалися поновити старі назви там, де вони не суперечили самоповазі українців та національних меншин (адже офіційні назви впроваджувалися, коли Львів належав до Австрії і Польщі). Здається, що внаслідок цього принципу було зроблено декілька псевдоісторичних перейменувань. Як приклад може слугувати вулиця Кастелівка, – родина міщан Кастеллі дійсно мешкала у Львові, але свідчень, що вулиця чи інший об'єкт Галицького передмістя так називався, на сьогодні немає. Друга засада полягала в тому, щоб не давати одне ім'я, наприклад, вулиці і проспекту чи площі. Винятком стали вулиця і просп. Тараса Шевченка. Третя засада полягала в тому, щоб не перекраювати і не з'єднувати існуючих вулиць, щоб не утрудню-

вати роботи пошити й інших установ. Але і тут не обійшлося без винятків: вул. 30-річчя перемоги (Інститутська) була поділена і названа іменами Іларіона Свенціцького та Юрія Мушака. Четверта засада вимагала, щоб якнайбільше застосовувати імена знаменитих львів'ян, а імена чужоземних діячів використовувати тільки у випадках їхнього планетарного значення. Імпозантність вулиці мала відповідати величчі особи, а якщо це був маленький провулок на периферії, то він отримував назву квітки, дерева чи місяця року. Важко було дотриматися принципу називати вулиці іменами тих осіб, що колись там мешкали, бо чомусь всі знаменитості жили взаємно близько. Звичайно, наші перейменування зазнали багато критики, але завжди легше осуджувати, ніж щось робити.

У тогочасних газетах, що друкували протоколи засідань секцій (департаментів) і комісій міської ради, можна вичитати про затяті дискусії, що точилися навколо надання назв львівським вулицям. Назви вулиць, площ, проспектів, перевулків, районів, парків і т. д. у модерний час насамперед виконують інформативну й адміністративну функції. Проте міські найменування несуть чималу ідеологічну функцію. Зокрема, у 1871 р. більшість їх була названа на честь діячів і подій польської історії, хоча деякі з них не мали ніякого стосунку до Львова. Зрідка, зокрема в середмісті, залишалися традиційні назви, що виникли декілька століть раніше. Але й тут не обійшлося без імен короля Собеського (вул. Братів Рогатинців) та варшавського шевця, учасника

повстання 90-х років XVIII ст. (котрий ніколи не був у Львові) Яна Кілінського (вул. Памва Беринди). Новозабудовані вулиці на колишніх передмістях отримали назви на честь королів, діячів польської культури, військової справи, костелу, власників ґрунтів, громадян, що мали певні заслуги перед польською громадою Львова. Буквально декілька назв було пов'язано з діячами інших національних громад міста. Станом на 1902 р. українська історія і культура в назвах вулиць була представлена, окрім майже «вічної» назви Руської вулиці, такими подіями й особистостями: пл. св. Юра, пл. Берестейської унії, вул. св. Йо-сафата, вул. Михайла Рогози, вул. Шептицьких, вул. Шумлянських, вул. Левова, вул. Івана Вагилевича і незначною вуличкою, названою на честь Тараса Шевченка (теперішня вул. Дніпровська). Назву вул. Корняктів путівник 1902 р. тлумачив, що вона названа на честь шляхетської родини, засновник якої – грек – прибув з острова Крит, а про заслуги Костянтина Корнякта перед православно-українською громадою Львова XVI ст. навіть не згадано³⁰.

Найменування вулиць ілюструє, що поряд з вирішенням поточних і перспективних справ міської господарки магістрат Львова величезну вагу надавав ідеологічним проблемам. У національному плані міська рада складалася переважно з поляків. Наприклад, у 1892 р. на 100 депутатів припадало тільки 4 українці й кілька євреїв, а на нових виборах депутатського мандата не отримав жоден українець³¹. Польські національні лідери, розчаровані поразками повстань та революції, узялися до щоденної роботи, щоб перетворити Галичину в польський П'ємонт і поступово створити польську «державу в державі». Центром цієї віртуальної держави обрали Львів і крок за кроком надавали йому «польське обличчя».

До таких заходів можна зарахувати і спорудження Кіпця Люблінської унії, насипаного на горі Високий Замок на честь 300-ліття події, і будівництво численних пам'ятників на престижних

³⁰ Barański Fr. *Przewodnik po Lwowie...* – S. 27–157.

³¹ Кульчицький В., Бойко І. та ін. *Апарат управління...* – С. 53.

площах, бульварах і в парках міста. Станом на початок ХХ ст. уже стояли пам'ятники гетьманові Яблоновському та королю Янові Собеському (неподалік від сьогоденішнього Національного театру ім. Марії Заньковецької), драматургові Александру Фредрові й поетові Корнелю Уейському (на теперішньому проспекті Шевченка), керівникові варшавського повстання Янові Кілінському (у Стрийському парку), краєвому старості Агенорові Голуховському біля Краєвого сейму (нині головний корпус Університету ім. Івана Франка), одному з керівників польських повстань проти Росії та Австрії Теофілу Вішньовському (на місці його страти при вул. Клепарівській). Були плани звести ще пам'ятники Адамові Міцкевичу, Бартошу Гловацькому (воякові армії Тадеуша Костюшка), королю Янові Казимиру і Тадеушові Костюшку³². Зокрема втілення дочекався пам'ятник поетові Адамові Міцкевичу, причому для його встановлення у вигідній з містобудівельного погляду ситуації перенесли скульптуру Матері Божої, про що в міському фольклорі збереглася жартівлива приповідка в модному тоді атеїстичному дусі: «Посунься, Мати Божа, бо йде Міцкевич».

Авантюрно-ідеологічні події на Марійській площі та далі на північ – на сьогоденішньому просп. Свободи, мали своє продовження на зламі ХХ–ХХІ ст.

Майже століття українська громада Львова виборювала право поставити у місті пам'ятник Тарасові Шевченкові. За горбачовської перебудови (1986–1991 рр.) це вже можна було здійснити. Почалися численні громадські обговорення і самого проекту пам'ятника, і місця, де він мав стояти. Вибір місця для нового монумента – досить складна справа, яка обумовлюється певними місто-

будівними засадами; переважно, йдеться про те, щоб новотвір вписувався в культурний ландшафт. Під кінець 80-х років переважав виключно ідеологічний аргумент: Шевченко має стояти тільки в серцевині Львова. З легкої руки поета Богдана Стельмаха до обраного місця тисячі львів'ян несли квіти, щоб у такий спосіб утвердити свою волю. В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. на цьому місці збиралася політизована громада, і в 1988 р. саме тут появилвся перший у ті «революційні» часи синьо-жовтий прапор. Тут, зрештою, постав і

³² Barański Fr. Przewodnik po Lwowie... – S. 113.

сам пам'ятник (спершу без т. зв. хвили). Одночасно (1990 р.) Львівська міська рада ухвалила демонтувати пам'ятник Леніну, який «сидів» перед входом до Оперу, і того ж дня виконала ухвалу. До речі, бронзова постать авторства відомого російського скульптора Сергія Меркулова мала певну естетичну вартість, і тому побутувала думка не нищити цей пам'ятник, а зберегти його як експонат для майбутнього музею тоталітарних режимів у Львові. Є інформація, що деякий час фігура зберігалася у фондах Картинної галереї в Олеську, але одного разу міському голові приснився сон, що до влади повернулися комуністи і відновлюють пам'ятник тиранові; і як наслідок – бронза безслідно зникла; за однією з версій її переплавили у дзвони).

І саме в той час масового встановлення і демонтажу пам'ятників до мене як до голови комісії міської ради зайшли дві старші пані. Розмовляли по-українськи, але з дивним акцентом, що зраджував їхнє не львівське походження. Їхня пропозиція полягала у відновленні статуї Богоматері на фонтані, що на початку просп. Свободи. Після того як на початку ХХ ст. статуї Матері Божої та Адама Міцкевича поміняли місцями, фонтан зазнав ідеологічної трансформації після Другої світової війни. В 1950 р. фі-

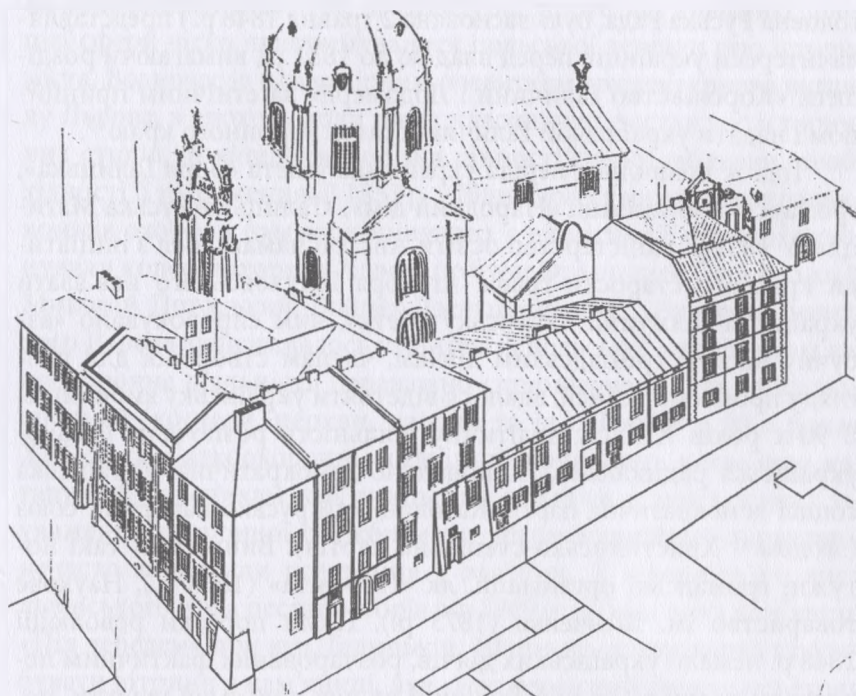
гуру Матері Божої демонтували і завершили фонтан дельфінами в стилі сталінського ампіру. І от ініціативна група пропонує знову вносити зміни в міське середовище. Все було б добре, якби серед інших аргументів та вимог не прозвучала наполеглива пропозиція: «Але мусимо це зробити перед тим, як буде збудовано пам'ятник Шевченкові». Чи не зацікавлений хтось, щоб Львів не набув після здобуття незалежності українського обличчя? Виникла дуже делікатна і важка ситуація. З одного боку, після десятиліть вимушеного атеїзму громадськість вітала будь-які ініціативи щодо відродження релігійного життя і будь-які відмови відновлювати знищені за Союзу релігійні об'єкти могли бути розцінені як рецидиви атеїзму й радянського світогляду. З іншого боку, було розуміння, що декоративна база фонтану не буде гармоніювати з фігурою, що вона дисонуватиме з уже змієним докільям і, зрештою, що для української традиції характерніше плоске (ікона), а не об'ємне (фігура) зображення. Підсилили протестні почуття й публікації в тогочасній польській періодиці, зокрема, віршик Станіслава Ніцеї (польського історика і львовознавця), суть якого зводилася до того, що «Matka Boska» поверне до міста «lwowskich dzieci», тобто аналогічно до 1918 р. Львів перейде до

складу Польщі. Ідеологічний тиск і пам'яткоохоронні реалії спричинилися до того, що я активно вступила в боротьбу на боці противників зміни фонтану. Було поламано немало мечів, втрачено багато нервових клітинок; аргументи з обох сторін були часто дивними: прихильники повернення статуї твердили, що вона відстрашить від проспекту Свободи і від цілого Львова наркоманів; противники доводили, що не личить прирівнювати Богородицю до римських божищ, які прикрашають чотири фонтани на пл. Ринок, а ж напівжартома пригрожувала, що створю комітет з відновлення пам'ятника Леніну і будемо мати алею абсурду. Дискусія не вдалася. Як часто буває, ніхто нікого не слухав, аж урешті, спрацював аргумент тодішнього заступника

міського голови з гуманітарних питань, того ж Богдана Стельмаха, що поступляється мудріші. З почуттям власної вищості противники реконструкції склали зброю – і статую було відновлено. Як не дивно, в натурі реконструйований водограй не настільки дисонував з навколишнім середовищем, як це уявлялося. За півтора десятиліття всі вже звикли до оновленого бульвару.

Проте це місце, мабуть, дуже вже центральне і приваблює багатьох охочих щось змінити. Влітку 2014 р. поруч з фонтаном Богоматері появилася фігура Ісуса Христа. Але оскільки ні Церква, ні міська влада до цього не були причетні, а ще з'яву пов'язували з сектою догналівців, то наприкінці літа вона зникла так само загадково, як і появилася.

Були й інші факти архітектурно-будівельних рішень, що мали за мету матеріалізацію легенди про «правічну польськість» міста. Костел св. Єлизавети побудували на терені міста так, щоб він заслоняв від вул. Городецької (при якій був старий Чернівецький вокзал) вид на величну барокову споруду собору св. Юра. Стрімкий готичний силует костелу повинен був створити у приїжджих враження віковичності римо-католицизму, а отже й «польськості» міста. Таке саме завдання поставили перед архітекторами в конкурсі на реконструкцію ратуші: усі проекти, що посіли призові місця, передбачали її перебудову на засадах псевдоготики. Навіть здійснюючи вже згадану санацію середміських вулиць, міська влада не втрималася, щоб не знести квартал колишньої Руської дільниці. «Для урегулювання вул. Арсенальської і відкриття [виду] від костелу домініканців

Забудова неіснуючого нині кварталу між монастирем домініканців і Успенською церквою. Реконструкція Юрія Теслюка (дипломний проект, Інститут архітектури НУ «Львівська політехніка», 1996, керівник М. Долинська)

місто має намір закупити цілий квартал будинків між вулицями Арсенальською та Зацерковною [обидві тепер не існують. – М. Д.]. Один із будинків, т. зв. реальність Вайдовських, уже куплений, щодо двох інших уже укладені угоди, і вони будуть куплені за 50 тисяч золотих ринських. Стосовно ще трьох розпочнуться переговори. Після купівлі ці будинки будуть знесені, і тоді відкриється перед костелом домініканців обширна площа, що тільки спричиниться до піднесення архітектонічної краси цього костелу», – писала газета «Kurjer Lwowski» у грудні 1896 р.

У таких умовах тотальної колонізації міста українці організовували і провадили свою політичну, громадську і господарчо-фінансову працю. Перша легальна українська політична організація,

Головна Руська Рада, була заснована 2 травня 1848 р. і представляла інтереси українців перед владою до 1851 р., вимагаючи розділити «Королівство Галичини і Лодомерії» за етнічним принципом і надати українській Галичині статус коронного краю³³.

Тоді ж появилися перша українська газета «Зоря Галицька», громадські організації «Народний дім», «Галицько-Руська Матиця». У 1859 р. міністерство освіти Австрії намагалося з ініціативи краєвого старости графа Агенора Голуховського нав'язати українцям Галичини латинську абетку, чим спровокувало «азбучну війну»; громадським діячам, членам створеної для розгляду проблеми комісії, вдалося відстояти українську кирилицю. З 90-х років XIX ст. політичну діяльність розпочали Русько-українська радикальна, Національно-демократична, Українська соціал-демократична партії, Католицький русько-народний союз (згодом – Християнсько-суспільна партія). Виникли й такі потужні громадські організації, як «Просвіта» (1868 р.), Наукове товариство ім. Шевченка (1873 р.). Після поразки революції 1848 р. немало українських діячів, розчарованих фактичним переходом влади в Східній Галичині до рук польської шляхти, переорієнтувалися на Росію, підтримуючи москвофільську ідею єдності «галицько-руської» мови з російською. Згодом москвофіли повністю оволоділи Ставропігійським інститутом, «Народним домом», «Галицько-руською матицею», а на початку XX ст. створили політичну «Русскую народную партію». Відхід частини українського духовенства та інтелігенції на позиції москвофільства послаблював позиції народовського суспільно-політичного і культурно-освітнього руху. Проте їхня діяльність дала значні наслідки, зокрема у Львові, хоча в 90-ті роки XIX ст. українське населення міста становило тільки 17,1 відсотка³⁴.

Практично всі політичні партії та громадські організації того часу були чітко національно орієнтовані. Здавалося б, що пам'яткоохоронна діяльність позанаціональна і спрямована суто

³³ Стеблій Ф. Українська «весна народів» у Львові // Львів: Історичні нариси... – С. 168–183.

³⁴ Макачук С. Населення «столиці»... – С. 213.

на збереження пам'яток архітектури, проте всі львівські діячі цієї сфери чітко притримувалися польської легенди про історію міста. Водночас із планомірним розвитком архітектурного вигляду Львова, з епохою, коли після класицизму настав час історичних стилів, прийшло розуміння цінності старої забудови, необхідності її збереження. В 1853 р. у Відні була створена Центральна комісія охорони пам'яток минулого, а на місцях її функції виконували консерватори (у Львові це були Францішек Строїнський, Миколай Потоцький, Войцех Дзедушицький)³⁵. Вивчення минулого Львова здійснювалось у контексті польської історії, а пам'яткоохоронна діяльність переважно спрямовувалась на унікальні споруди (костели, церкви, палаци та ін.). Тільки в 90-х роках XIX ст. пам'яткоохоронні організації починають неспішно нагадувати власникам кам'яниць, що ті також є пам'ятками. Зауваження охоронної служби мали рекомендаційний характер і нечасто знаходили розуміння у львів'ян. У відповідь на лист львівського Кола реставраторів від 1909 р. до власника кам'яниці «Під лебедем» при вул. Галицькій, 10 про те, що не варто прорубувати вітрини в кам'яниці, яка «має первісний вигляд переходу з бароко до рококо», власник відповів: «Мій дім ніяк не пам'ятка, а старий і занедбаний» – і, мабуть, на знак протесту прорубав вітрини не тільки на партері, а й на другому поверсі³⁶.

На соціальний склад населення міста у другій половині XIX ст. мав вплив статус Львова як головного міста (столиці) коронного краю. Така ситуація зумовила зростання кількості населення, проте була й причиною деформації його соціального складу. У місті діяли краєвий сейм, торгова палата, велика кількість банків, виходило чимало газет. Далі залишався високий відсоток урядовців, а крім них, у Львові мешкали підприємці, торговці, працівники преси, освіти й культури, громадсько-політичні діячі. Чимало було слуг, безробітних, декласованих елементів³⁷.

³⁵ Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова // Галицька брама. – 1996. – № 15. – С. 18–19.

³⁶ ДАЛО – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 2109. – Арк. 71–74, 92.

³⁷ Макарчук С. Населення «столиці»... – С. 209–210.

Щоденне життя львів'ян спливало спокійно, вони мали змогу користати з усіх благ цивілізації. Мешканці більшості дільниць міста мали доступ до каналізації, водогону, газу та електроенергії, до їх послуг були кінний та електричний трамвай. Працював міський театр, а на початку ХХ ст. відкрили Оперу. Неподалік її вишуканої будівлі міська влада вибудувала першу споруду, спеціально пристосовану для зберігання та виставок експонатів, – Промисловий музей (проспект Свободи, 20). Довший час тривали конкурси й пошук місця для міської галереї, яку, врешті, примістили в пристосованому для цього палаці Владислава Лозинського (вул. Стефаніка, 3). Досить часто відбувалися різні тимчасові виставки, концерти, академії з нагоди пам'ятних подій. Наприклад, з нагоди 100-ліття декрету Йосифа II про створення Ставропігійського інституту там була організована історико-археологічна виставка, розташована у восьми кімнатах закладу. Інтелігенти, особливо богема, деколи цілими днями просиджували в кав'ярнях, майже кожна з яких мала свою клієнтуру. Немало публіцистичних і художніх творів вийшло з-під пера саме поряд із філіжанкою кави. Тогочасний Львів був і містом літераторів. Тут працювали Іван Франко, Михайло Павлик, а трохи пізніше, на початку ХХ ст., – молодомузівці: Петро Карманський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Степан Чарнецький. Напевно, у львівські кав'ярні заходив і польський драматург Александр Фредро, і австрійський письменник, син директора львівської поліції Леопольд фон Захер-Мазох.

Мабуть, останнім відгомонам доавстрійських магдебурзьких часів міста, коли поспільство по декілька днів бавилося на Ринковій площі, став символічний в'їзд до міста в 1851 р. цісаря Франца Йосифа I. Для відзначення цієї події на площі Фердинанда (тепер пл. Міцкевича) збудували тимчасову, але величну триумфальну арку³⁸. Пізніше для масових розваг слугували краєві виставки, перша з яких відбулася в 1873 р. Для другої краєвої виставки 1894 року на верхній терасі біля тодішнього Стрийського парку збудували кільканадцять стаціонарних павільйонів; декотрі

³⁸ Бевз М. «Hic sunt Leones»... – С. 1–3.

з них були справжніми архітектурними шедеврами, і їх неодноразово використовували для подальших виставок.

Так у зовнішньому спокої і пристрастях національного життя Львів увійшов у ХХ ст., дочекався початку, а потім і кінця Першої світової війни, щоб відкрити новий аркуш історії, на котрому все-таки проступали записи минулого.

Список найважливіших джерел та літератури

Опубліковані джерела

1. Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографической Комиссіей. – Санкт-Петербургъ, 1848. – Т. 3. – 316 с.; Т. 4. – 529 с.
2. Акты, относящиеся къ истории Южно-Западной Руси / ред. А. Петрушевич. – Львовъ, 1868. – 216 с.
3. Альнпек Й. Про природні багатства, розташування і забудову міста, людей та їх основні заняття // Ї. – Ч. 29: Геній місця. – Львів, 2003. – С. 14–16.
4. Жерела до історії України-Руси / ред. М. Грушевський. – Т. 3: Люстрації королівщини в землях Холмській, Белзькій і Львівській в 1664–1665 рр. – Львів, 1900. – 585 с.; Т. 7: Люстрація 1570 р. – Львів, 1900. – 362 с.
5. Зіморович Б. Потрійний Львів. *Leopolis triplex*. – Львів, 2002. – 224 с.
6. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів, 2002. – 602 с.
7. Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства. – Львів, 2011. – 404 с.
8. Ісаєвич Я. Д. Джерела з історії української культури доби феодалізму. XVI–XVIII ст. – Київ, 1972. – 142 с.
9. Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – 1980. – № 10. – С. 105–114.
10. Історія Львова в документах і матеріалах / упор. У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. – Київ, 1986. – 422 с.
11. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали [= Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2]. – Львів, 1994. – 394 с.

12. Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) / упор. Я. Д. Ісаєвич та ін. – Київ, 1975. – 341 с.
13. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – Т. 1. – 640 с.
14. Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. / упор. М. Капраль. – Львів, 2000. – 576 с.
15. Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. / ред. Я. П. Кісь. – Львів, 1961. – 444 с.
16. Юбилейный сборникъ въ память 350-лѣтія Львовскаго Ставропигіона / ред. А. Копыстьянскій. – Львовъ, 1936. – Часть I. – 284 с.
17. Юбилейный сборникъ въ память 350-лѣтія Львовскаго Ставропигіона / ред. А. Копыстьянскій. – Львовъ, 1936. – Часть II. – 178 с.
18. Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1872. – Т. 3–7, 9, 10.
19. Sta łańów inwentarz główny z osobną kaźdych verificatią, na sześć tractatów rozdzielony // Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – S. 457–462.

Монографії, підручники

1. Александрович В. Львівські малярі кінця XVI ст. – Львів, 1998. – 198 с.
2. Бойко О. Синагоги Львова. – Львів, 2008. – 204 с. + 1 карта.
3. Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – 181 с.
4. Гаврилова Э. С. Карта города Львова и ее развитие. – Львов, 1956. – 80 с.
5. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні. XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – 256 с.
6. Долинська М. Історична топографія Львова XIV–XIX ст. – Львів, 2006. – 356 с.
7. Енциклопедія Львова / ред. А. Козицький, І. Підкова. – Т. 1–5. – Львів, 2006.
8. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів, 2002. – 752 с. + 8 кол. карт.
9. Заяць О. Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – Київ – Львів, 2012. – 558 с.

10. Історія Львова / ред. В. Секретарюк. – Київ, 1984. – 414 с.
11. Історія Львова. У 3 тт. / ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2006.
12. Капраль М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII–XVIII ст. [= Львівські історичні праці. Дослідження. – Вип. 5]. – Львів, 2012. – 552 с. + 16 іл.
13. Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (Соціально-правові взаємини). – Львів, 2003. – 440 с.
14. Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). – Львів, 1968. – 234 с.
15. Книш Я. Львів: Таємниці княжої доби. – Львів, 2005. – 98 с.
16. Козицький А. Leopoldis militans. Нариси військової історії Львова XIII–XVIII ст. – Львів, 2014. – 368 с.
17. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – 176 с.
18. Кульчицький В., Бойко І., Натасяк І., Мікула О. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини. – Львів, 2002. – 82 с.
19. Лиліо І. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII ст. – Львів, 2002. – 186 с.
20. Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди. – Львов, 1994.
21. Charewiczowa Ł. Historiografia i miłośnictwo Lwowa. – Warszawa, 1990. – 291 s.
22. Charewiczowa Lucja. Klęski zaraz w dawnym Lwowie [= Biblioteka lwowska. – T. 28]. – Lwów, 1930. – 90 s.
23. Chodyniecki Ignacy. Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów teraźniejszych w r. 1829 wydana. – Lwów, 1865. – 466 s.
24. Drexler I. Wielki Lwów. Le grand Leopold. – Lwów, 1920. – 68 s.
25. Szolginia W. Historiografia architektury i urbanistyki dawnego Lwowa. – Warszawa, 1989. – 95 s.
26. Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – 495 s.

Статті

1. Александрович В. Львівські контракти на малярські роботи кінця XVI–XVII ст. // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 343–364.

2. Бевз М. Нове джерело до історії урбаністики Львова ХІХ ст. (рукописна карта міста з околицями з 1835 р.) // Народознавчі зошити. – 2000. – Зош. 2 (32). – С. 371–373.
3. Вінниченко О. «Побожна смерть»: заповіт львівського вірменського єпископа Деодата Нерсесовича (1709 р.) // Вісник львівського університету. Сер. історична. – Львів, 2012. – Спец. вип. – С. 44–55.
4. Войтович Л. Друга Галицька династія. Загадки і проблеми // Семінарій «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 2–6.
5. Вуйчик В. Архітектурний ансамбль Успенського братства: реставрація та обнови // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. Доповіді та повідомлення наукової конференції 4–5 квітня 1996 року. – Львів, 1996. – С. 23–31.
6. Вуйчик В. Львівські хвіртки. Штрих до історії міських фортифікацій // Галицька брама. – 1996. – № 57–58. – С. 14–15.
7. Вуйчик В. Львівські барокові палаці. Палац Більських // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 2003. – Ч. 13. – С. 65–73.
8. Грицак Я. Страсті по Львову // Критика. – Київ, 2002. – Ч. 7–8. – С. 2–5.
9. Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 8–11.
10. Дашкевич Я. Початки вірменської церковної адміністрації у Львові (друга половина ХІІІ–ХІV ст.) // Семінарій «Княжі часи». Давній Львів. – Львів, 2003. – С. 43–46.
11. Дашкевич Я. Типологія актів з історії щоденного життя Львова (вірменська колонія кінця ХVІ – початку ХVІІ ст.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 1999. – Вип. 3–4. – С. 169–199.
12. Диба Ю., Петрик В. Планувальна структура «долокаційного» Львова // Семінарій «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 40–59.
13. Долинська М. «Хроніка Ставропігійського братства...» Дениса Зубрицького як джерело для вивчення нерухомої власності Ставропігії // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних». – Львів, 1999. – С. 390–401.

14. Долинська М. Будівельні обміри та креслення мешкальних кам'яниць в українській дільниці Львова кінця XVIII ст. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 58–66.
15. Долинська М. Елементи локації Львова у княжу добу // Записки НТШ. – Т. 255: Праці комісії архітектури і містобудування. – Львів, 2008. – С. 78–85.
16. Долинська М. Елементи просторової локації на Краківському передмісті пізньосередньовічного Львова // Регіональна історія України. – Київ, 2009. – Вип. 3. – С. 287–297.
17. Долинська М. Маловідома літографічна карта Львова першої половини XIX ст. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних». – Львів, 1999. – С. 266–270.
18. Долинська М. Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Сер. історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 206–217.
19. Долинська М. Соціотопографічна характеристика української (руської) дільниці Львова у XVI–XVIII ст. Загальні uwagi // Джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ – Львів, 2004. – Т. 1. – С. 766–780.
20. Дорош А. Львів. На південний схід від передмістя // Галицька брама. – Львів, 2001. – № 11–12. – С. 12–14.
21. Зазуляк Ю. Шляхта на львівському передмісті в XV ст. (з історії міжстанових відносин у Галицькій Русі пізнього середньовіччя) // Вісник львівського університету. Сер. історична. – Львів, 2002. – Вип. 37/1. – С. 86–94.
22. Ісаєвич Я. Військо Богдана Хмельницького під мурами Львова // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 145–149.
23. Ісаєвич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність в галузі спеціальних історичних дисциплін // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – 1963. – № 1. – С. 48–57.
24. Ісаєвич Я. Львівське Успенське братство, його школа і друкарня // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 82–89.
25. Ісаєвич Я. Як виникло місто під назвою Львів // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 14–23.
26. Ісаєвич Я. Д. Архів Львівського братства // Архіви України. Науково-інформаційний бюлетень архівного управління при Раді міністрів УРСР. – 1968. – № 1. – С. 88–93.

27. Капраль М. Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 50–60.
28. Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 54–71.
29. Капраль М. Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.) // Lwów. Miasto. Społeczeństwo. Kultura. – Т. 2 / red. H. W. Żaliński i K. Karolczak. – Kraków, 1998. – S. 41–46.
30. Капраль М. Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 7–34.
31. Кияновська Л. Франц Ксавер Вольфганг Моцарт і Львів // Ї. – Ч. 29: Геній місця. – Львів, 2003. – С. 128–132.
32. Книш Я. Заснування Львова // Семінарії «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 7–13.
33. Козубська О. Львівський катедральний костюл в історіографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2001. – Вип. 5. – С. 140–152.
34. Кос Г. Українська діляниця середньовічного Львова (до питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66–75.
35. Кос Г. 3 історії забудови вірменської ділянки у Львові // Записки НТШ. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 289–295.
36. Крип'якевич І. Русини властителі у Львові в першій половині XVI ст. // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлові Грушевському. – Львів, 1906. – С. 219–236.
37. Крип'якевич І. Топоніміка старого Львова // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – Київ, 1964. – № 5 (67). – С. 85–87.
38. Мартинюк А., Тарас Я. Перший детальний план міста Львова // Народнознавчі зошити. – 2000. – Зош. 2 (32). – С. 365–372.
39. Мацкевий Л. Г. Екологічні аспекти заселення території сучасного Львова у кам'яну добу // Історична топографія та соціотопографія України. – Львів, 2006. – С. 80–102.
40. Могитич Р. Передмістя самоврядного Львова у першій половині XVII ст. // Вісник Інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 2003. – Ч. 13. – С. 33–51.

41. Могитич Р. Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // Записки НТШ. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 279–288.
42. Петегирич В., Івановський В. Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи // Міжнародна наукова конференція «Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції» (м. Галич, 19-21 серпня 1993 р.): Тези доповідей та повідомлень. – Львів, 1993. – С. 41–43.
43. Петришак Б. Буденні та святкові події у житті міського писаря у Львові в XIV–XVII ст. // Lwow: miasto – społeczeństwo – kultura. – Т. 9: Życie codzienne miasta / red. K. Karolczak i Ł. T. Sroka. – Kraków, 2014. – S. 23–33.
44. Петришак Б. Міська канцелярія Львова другої половини XIV – початку XV століть: дискусійні питання // Львів: місто – суспільство – культура. – Т. 8. – Ч. 1: Влада і суспільство / ред. О. Аркуша, М. Мудрий. – Львів, 2012. – С. 11–33.
45. Свистунъ Ф. И. Русские домовладѣльцы въ Львовѣ въ XVIII вѣкѣ // Вѣстник «Народного дома». – Львовъ, 1909. – С. 171–181.
46. Січинський В. Катедра святого Юра. – Б. м., б. д.
47. Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // Записки НТШ. – Т. 106. – Львів, 1911. – С. 25–40; 1912. – Т. 108. – С. 5–38; 1912. – Т. 111. – С. 5–24; 1912. – Т. 112. – С. 59–73; 1913. – Т. 114. – С. 25–56; 1913. – Т. 115. – С. 29–76.
48. Стеблій Ф. Львів – центр українського національного відродження // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 150–167.
49. Стеблій Ф. Українська «весна народів» у Львові // Львів: Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 168–183.
50. Трегубова Т. А. Планировка средневекового Львова // Строительство и архитектура. – Київ, 1968. – № 6. – С. 17–19.
51. Трегубова Т. А. Реконструкція розпланування середньовічного Львова за письмовими джерелами // Архітектурна спадщина України. – Київ, 1996. – № 3. – Част. 2. – С. 17–31.
52. Фелонюк А. Органи влади на території замкової юрисдикції Львова в другій половині XVII–XVIII ст. // Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym w okresie od XV do XIX wieku. – Kraków, 2007. – S. 271–320.
- Фелонюк А. Уряд ландвійта (підвійта) на передмістях Львова XVI–XVIII ст. // Lwow: miasto – społeczeństwo – kultura. – Т. 7:

- Urzędy, urzędnicy, instytucje / red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka. – Kraków, 2010. – S. 91–110.
53. Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова // Галицька брама. – 1996. – № 15. – С. 18–19.
 54. Яценко Г. А. Юридики міста Львова в XVIII столітті // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 80–95.
 55. Czołowski A. Obraz dziejowy Lwowa // Miasto Lwów w okresie samorządu. – Lwów, 1896. – S. III–XX.
 56. Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność władz miejskich do 1848 r. // Miasto Lwów w okresie samorządu. – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV.
 57. Dziubiński L. Okolice i dobra miasta Lwowa. Szkic historyczno-etnograficzny // Miasto Lwów w okresie samorządu. – Lwów, 1896. – S. 469–514.
 58. Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa – bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik lwowski 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S. 7–36.
 59. Kowalczyk M. Rozwój terytorialny miasta // Miasto Lwów w okresie samorządu. – Lwów, 1896. – S. 299–352.
 60. Tomkiewicz W., Witwicki J. Obwarowania Lwowa i ich przemiany do XVIII w. // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – Warszawa, 1971. – Zesz. 2–3. – S. 91–204.

Путівники, довідники, альбоми, атласи

1. Атлас українських історичних міст. – Т. 1: Львів / ред. Мирон Капраль. – Київ, 2014. – 95 с. + 25 ориг. карт, 11 карт-реконструкцій, 6 видів міст.
2. Види давнього Львова і Кракова. Спільна виставка Історичного музею міста Кракова і Львівського історичного музею. – Краків, 1997. – 182 с.
3. Вуйчик В. С., Липка Р. М. Зустріч зі Львовом. Путівник. – Львів, 1987. – 175 с.
4. Вуйчик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1991. – 175 с.
5. Голубець М. За український Львів (Епізоди боротьби XIII–XVIII в.). – Львів, 1927. – 80 с.
6. Каталог гравюр XVII–XX ст. з фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР. – Київ, 1989. – 45 с.
7. Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. – Львів, 1996. – 92 с.

8. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – 167 с.
9. Крип'якевич І. Львів. Його минувшина й теперішність. – Львів, 1910. – 64 с.
10. Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. – Львів, 2001. – 128 с.
11. Могитич І. Р. Ансамбль вулиці Руської. – Львів, 1982. – 120 с.
12. Степанів О. Сучасний Львів. Путівник. – Львів, 1992. – 144 с.
13. Трегубова Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. – Київ, 1989. – 272 с.
14. Barański F. Przewodnik po Lwowie. Z planem i widokami Lwowa. – Lwów, 1902. – 182 s.
15. Czermer O. Lwów na dawnej rycinie i planie. – Wrocław, 1997. – 269 s.
16. Kaczorowski B. Zabytki starego Lwowa. – Warszawa, 1990. – 207 s.
17. Skorowidz król. stoł. miasta Lwowa. – Lwów, 1899.
18. Szolginia W. Ikonografia dawnego Lwowa (część pierwsza). Najstarsze widoki Lwowa. – Warszawa, 1991. – 63 s. + 25 rys.

Наукове видання

Мар'яна Долинська
ЛЬВІВ:
простір на тлі мешканців
XIII–XIX ст.

Науковий редактор *Микола Крикун*

Коректура *Ксеня Сімович*

Художнє оформлення *Лада Гентош*

Комп'ютерна верстка *Юрій Пелех*

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

вул. І. Свенціцького, 17, Львів 79011

факс: (0322) 409496

e-mail: ucupress@ucu.edu.ua

www.press.ucu.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Підписано до друку 28.02.2015. Формат 60х90/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура Minion Pro. Умовн. друк. арк. 11,12

Обл. вид. арк. 6,7.

Друк ТзОВ «Компанія “Манускрипт”»

м. Львів, вул. Руська, 16

тел.: (032) 235-51-40

Maryana Dolynska.

Lviv: The Urban Space against the Background of Its Inhabitants (13th to 19th centuries)

The study attempts to bring together the most recent research and the established academic views regarding the history of Lviv since its foundation till the end of the Austrian period. In order to present the spatial development of Lviv against its social background, it mentions the principal elements of the relevant political situations, describes in detail the history of the changing urban space (external and internal boundaries of the city, its administrative and territorial divisions, the networks of communication routes and suburban settlements), and characterizes the city population (the structures of power, social and national composition, peculiar features of the everyday life).

The book would be useful to historians, urbanists, as well as everyone interested in the history of Lviv. It can also be used as a study guide, especially at the Humanities Department of the Ukrainian Catholic University, or as a reference book for school teachers who teach Lviv studies.